

PŘEHLED VÝVOJE

JIHOSLOVANSKÝCH SPISOVNÝCH JAZYKŮ

(od 9. do počátku 19. století)

Pavel KREJČÍ

Brno 2013

OBSAH:

1. **Předmluva**
2. **Úvod**
3. **Jazyková mapa Evropy.** Indoevropská jazyková rodina – slovanská jazyková skupina – jihoslovanská podskupina
4. **Přehled a charakteristika současných jihoslovanských jazyků.** Základní foneticko-fonologická, gramatická a lexikální charakteristika současných jihoslovanských spisovných jazyků
5. **Nejstarší období jihoslovanského písemnictví.** Praslovanština. Staroslověnština. Literární střediska v Preslavi a Ochridu. Nejstarší písemné památky. Hlaholice, cyrilice a další písma
6. **Písemnictví slovanského jihu v období středověkých jihoslovanských státních útvarů.** Církevní slovanština a její redakce. Trnovská škola, Evtimij Trnovský a Grigorij Camblak. Zetsko-chlumská, rašská a resavská škola, Konstantin Kostenecký. Chorvatské hlaholské písemnictví
7. **Písemnictví slovanského jihu v 16. až 18./19. století.** Počátky standardizace moderních jihoslovanských spisovných jazyků. Damaskiny; Paisij Chilendarski, Sofronij Vračanski a jejich pokračovatelé. Ruskoslovanský a slavenosrbský jazyk; Gavril Stefanović Venclović, Zaharije Orfelin, Jovan Rajić, Dositej Obradović. Renesance, baroko, reformace a protireformace u Chorvatů a Slovinců; ozaljský literární okruh; standardizace kajkavské a ikavskoštokavské chorvatštiny, mluvnické a slovníkové příručky; Bartol Kašić, Juraj Križanić, Pavao Ritter Vitezović, Matija Petar Katančić, Andrija Kačić Miošić; Primož Trubar, Adam Bohorič, Marko Pohlin
8. **Literatura a internetové zdroje**

1. Předmluva

§ 1.1. Publikace *Přehled vývoje jihoslovanských spisovných jazyků (od 9. do počátku 19. století)* vznikla jako výsledek projektu ... Je určena především studentům bakalářského studia balkanistiky (předměty *Historický vývoj bulharštiny a makedonštiny* a *Historický vývoj srbštiny a chorvatštiny*) a magisterského studia pěti jihoslovanských filologií, filologicko-areálových studií a slavistiky (předmět *Přehled vývoje jihoslovanských spisovných jazyků*), pro něž jsou výše uvedené předměty primárně určeny. Cílem výše uvedených předmětů je uvést studenty slavistických a balkanistických oborů nabízených Ústavem slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně do složité problematiky procesů standardizace současných spisovných jazyků, které se odehrávaly v jihoslovanském prostředí. Tyto procesy neměly svou vrcholnou fázi pouze v devatenáctém století v souvislosti s vytvářením moderního národního vědomí (nejen) u jižních Slovanů, ale přes nejrůznější peripetie a „slepé uličky“ či jinak neproduktivní odbočky (které byly většinou způsobeny extralingvistickými faktory) probíhala jazyková emancipace (mnohdy ruku v ruce jdoucí s emancipací národní) i ve století dvacátém (makedonština, bosenština) či dokonce jedenadvacátém (černoHORŠTINA).

Charakteristickým jevem byl pro jihoslovanskou oblast rozpor v potenciálním (zamýšleném) a reálném teritoriálním rozsahu standardizovaného jazyka, který byl výrazně ovlivněn, tj. v zásadě vždy zúžen omezujícími historicko-politickými, etno-kulturními, náboženskými a konkurenčními národně-integračními aspekty. Ideologové národních společenství, která nacionálně i jazykově zamýšleli šířeji než v rozsahu, jaký se jim nakonec podařil politicky uskutečnit (primárně Srbové a Bulhaři, ale de facto i Chorvati nebo sekundárně pak Makedonci), ve svých nacionálně-ideologických diskurzích tyto vnější okolnosti často označují jako „osudové“ (důsledky berlínského kongresu 1878, balkánských válek 1912-13, první světové války 1914-18 aj.). Tyto nenaplněné národně-integrační cíle či nereálné až mytologizované nacionalistické představy se rovněž promítají do interpretace

minulosti, a to i toho nejstaršího období spojeného s počátky systematického pěstování slovanského písemnictví a vzdělávání na slovanském jihu; takto dochází čas od času k nastolování otázky etnicity cyrilometodějského jazyka, ale i pozdějších písemných památek – jde o jazyk slovanský? staroslověnský? starobulharský? staromakedonský? obecně slovanský? církevněslovanský? Patří tedy všem stejně, nebo někomu přece jen více? Patří literární památky z Bosny a Hercegoviny (či analogicky Makedonie nebo Černé Hory) výhradně do kulturního dědictví Bosňáků (analogicky Makedonců; Černohorců) a bosenského (analogicky makedonského; černohorského) jazyka? Tj. může si národ, jehož integrace a emancipace byla dokonána až koncem (u Makedonců a Černohorců cca v druhé polovině) 20. století, činit zpětně nárok na to, co bylo předtím tradičně chápáno jako součást chorvatských nebo srbských (resp. bulharských; srbských) dějin, tedy dějin národů, které se „stihly“ historicky emancipovat a dotvořit dříve, aby tak nové národní společenství „doložilo“ svou starobylost a literární tradici? Je únosné (a pokud ano, do jaké míry?) promítat současnou etnickou či jazykovou situaci do období před započítáním procesu moderní národní integrace, resp. do období před standardizací moderního spisovného jazyka takového národa? Dějiny a především současnost jihoslovanských jazyků, etnik a národů takovýchto sporných otázek přinášejí spoustu. Souvisí to s nutkavou potřebou každé národně-integrační (nacionální, nacionalistické) ideologie hledat a nacházet kulturní, a tedy duchovní spojitost s předky (pokud možno co nejstaršími), s minulostí (pokud možno co nejdávnější), s prastarým a věčně přítomným „duchem národa“, který, pokud zrovna „spí“, je potřeba jej „probudit“ a národ tak „obrodit“. Ideálem je pak jednota národní, náboženská, jazyková a státní (jeden národ jedné víry a jednoho jazyka sjednocený v jednom národním státě), jež ovšem může být (a často také bývá) v kolizi se stejnou koncepcí, ale jiného národa. Odborná veřejnost by v takových momentech měla být majákem, který ukazuje cestu, odhaluje a přibližuje objektivně zjištěné skutečnosti (které by u vědců různých národností zabývajících se týmiž tématy měly víceméně korespondovat) a nedovoluje s odborně ověřenými, a tím spíše i s vědecky těžko ověřitelnými fakty

manipulovat dle libosti a momentálních ideologických potřeb promotérů jihoslovanských nacionalismů. Bohužel tomu tak nebývá a není, takže interpretace nejrůznějších historických i současných událostí, a to i v oblasti (socio)lingvistiky a filologie vůbec, bývá často poplatná národnosti nebo národnostním preferencím příslušného odborníka (čest výjimkám!).

§ 1.2. Tato publikace přináší jednak souhrn základních skutečností potřebných pro orientaci v problematice probírané na přednáškách, ale jednak se rovněž snaží o poukázání na ty skutečnosti, které lze vnímat jako sporné, tj. na které není vždy jednotný názor, přičemž tato nejednotnost nepramení ani tak z možné rozdílné nebo dokonce nedostatečné odborné kvalifikace badatelů z různých jihoslovanských zemí, nýbrž je dána spíše zakotvením dotyčného specialisty v určitém národním kolektivu (a který proto ani při své vědecké činnosti nevystupuje z jistých předem očekávaných recepčních schémat a vzorců). Orientovat se v mnoha protichůdných názorech, které jsou nadto prezentovány řadou prvotřídních akademiků a univerzitních profesorů, a tedy potvrzeny špičkovými znalci oboru s patřičným puncem, je nepochybně velmi složité. Mou snahou v těchto sporných otázkách však není být rozhodujícím arbitrem, ačkoliv svůj názor na ně jistě mám, ale spíše tyto pohledy postavit do kontrastu, aby je měl čtenář před očima. České publikace monografického charakteru, jež by podávaly popis standardizačních procesů v jihoslovanském prostoru, v podstatě neexistují. Určité informace přináší například **Karel Horálek** (*Úvod do studia slovanských jazyků*, Praha 1962 /2. vyd./) nebo **Radoslav Večerka** (*Jazyky v komparaci 2. Charakteristiky současných slovanských jazyků v historickém kontextu*, Praha 2009), ovšem v širším slavistickém i tematickém kontextu, kde se prostoru pro hlubší popis jihoslovanské problematiky zákonitě nedostává. Sociolingvistické problematice zahrnující i otázky standardizace jihoslovanských spisovných jazyků se dlouhodobě věnuje (včetně řady publikovaných studií) především **Hana Gladkovová** /Gladkova/ (*Языковая ситуация. Истоки и перспективы /болгарско-чешские параллели/*, Praha 2002 – spoluautor Iskra

Likomanovová /Likomanova/), v menší míře pak **Irena Bogoczová**, která se ovšem zaměřuje primárně na stratifikaci českého národního jazyka, nářeční problematiku Těšínska a polsko-české mezijazykové vztahy. Pozoruhodnou monografii zkoumající jeden z aspektů jazykové politiky – purismus – v chorvatštině vydala (na základě své disertační práce vedené H. Gladkovovou) **Marija Vlašicová** /Vlašić/ (*Tradicija purizma u hrvatskom jezikoslovlju*, Praha 2012). Kdo by se chtěl ovšem podrobněji a důkladněji obeznámit s historickým vývojem konkrétního národního jihoslovanského jazyka, nezbyvá mu, než se poohlédnout v příslušných zemích. Musí ale být připravený na to, že tamní publikace budou přinášet místní tradičně a/nebo nacionálně podmíněné úhly pohledu, a jen málokdy, spíše výjimečně budou alespoň polemizovat s názorem konkurenčního/-ních nacionálně podmíněného/-ných úhlu/-ů pohledu (jehož/jejichž explicitním uvedením alespoň umožní, aby si čtenář sám udělal jakous-takous představu, pokud si nechce ke každému druhému polemickému tvrzení sám vyhledávat názorový kontrapunkt v jiné, v danou chvíli mu nedostupné literatuře). Přínosné jsou v tomto smyslu např. publikace *Hrvati i njihov jezik* (Barbara Oczkova, Zagreb 2010) nebo *История на българския език* (Dora Ivanova-Mirčeva – Ivan Charalampiev, Veliko Tŕrnovo 1999), třebaže ani ty svou názorovou podstatou neuhýbají z očekávaného kurzu – prochorvatského, resp. probulharského.

Předkládaný učební text je tak svého druhu prvním pokusem přiblížit studentům jihoslovanských filologií a balkanistiky na Masarykově univerzitě v komparativním aspektu proces vývoje současných spisovných jihoslovanských jazyků, a to od cyrilometodějských počátků do počátků národněintegračních procesů.

§ 1.3. Formální náležitosti

Celý text je koncipován s primárním důrazem na časovou okolnost. Etnické pozadí jednotlivých událostí je až sekundárním principem horizontálního členění textu. Počátkem je tak doba cyrilometodějská a vytvoření prvního spisovného slovanského útvaru, staroslověnštiny. Toto nejstarší období končí přibližně v 11. století. 12. až 15.

století, tedy vrcholný středověk představuje v dějinách jihoslovanských jazyků období rozvoje písemnictví tvořeného v církevní slovanštině uzpůsobené příslušným oblastem, tj. více či méně poznamenané prvky mluveného jazyka dané oblasti (redakce, varianty či recenze církevní slovanštiny, které samy mohou vytvářet vícero typů). Existence středověkých jihoslovanských států vytvořila příznivé politické podmínky pro rozvoj vlastního národního písemnictví. 16. až 18./19. století znamená politickou nesamostatnost (jihoslovanské země se nacházejí v područí osmanské říše, uherského království, habsburské monarchie a později i benátské republiky), literární produkce je už velmi různorodá jak co do charakteru a témat, tak i co do množství nebo zájmu o jazykovou problematiku. Přelomem 18. a 19. století příručka končí, neboť poté už na slovanském jihu následuje bohatá tvorba spjatá s romantickými a národněobrozenskými myšlenkami a hnutími první poloviny 19. století a tomu je podčíněna i jazykovědná produkce a standardizační motivy a snahy. Na počátku publikace také čtenář nalezne základní orientační informace o jazykové mapě Evropy, místě slovanských jazyků v rámci jazyků evropských (myšleno teritoriálně) a indoevropských (myšleno genetickolingvisticky), místě jihoslovanských jazyků v rámci slovanské jazykové větve a nakonec základní strukturní charakteristiku čtyř typologicky odlišných jihoslovanských jazyků: bulharštiny, makedonštiny, srbochorvatštiny („standardní novoštokavštiny“) a slovinštiny. Velmi stručně a jen v rámci dokreslení celého historického kontextu se v publikaci zmiňují též o praslovanštině a staroslověnštině.

§ 1.3.1. Jazyková stránka textu zohledňuje cílového čtenáře, kterým jsou studenti se znalostí různých jihoslovanských jazyků – nejčastěji jednoho či dvou, ale prakticky nikdy všech současně. Z toho důvodu jsem veškeré citace převzaté z cizojazyčné odborné literatury nebo pramenů přeložil do českého jazyka. Abych však myšlenkám neubral na autenticitě, originální znění uvádím vždy v poznámce pod čarou, s odkazem na zdroj. Pokud je už sám český překlad citátu v poznámce pod čarou (tj. jedná-li se o výrok méně důležitého charakteru), originální znění již

neuvádím. Ze stejného důvodu rovněž překládám názvy všech uvedených literárních a jiných písemných děl (graficky jsou uvedena tučnou kurzívou), přičemž v závorce za nimi je k dispozici originální název, většinou úplný (proti mnohdy zkrácenému českému kvůli snadnějšímu zapamatování), a to v originální grafické podobě, pokud bylo dílo psáno latinkou, cyrilicí nebo řeckým písmem, resp. v současném jazyce a dle současných pravopisných norem, pokud bylo originální dílo psáno hlaholicí. Pro originální název díla nepoužívám žádné zvýraznění. Pokud je originál vícejazyčný, druhý, většinou neslovanský název uvádím v kurzívě, aby došlo k jeho lepšímu optickému odlišení od slovanského názvu díla. Jestliže se dílo v textu vyskytuje vícekrát, při dalších zmínkách je již uváděno pouze v obyčejné kurzívě. Nakonec je připojen rok napsání nebo vydání, v mnoha případech též místo vydání. V případě použití řeckých slov nebo staré církevní cyrilice provádím též transliteraci těchto písem do latinky. Totéž platí o jednorázovém použití gruzínského a arménského písma v Kapitole 3.

§ 1.3.2. Jména osobností, o kterých se v textu hovoří, systematicky zvýrazňuji tučně, kvůli lepší orientaci při jejich hledání. Pouze pokud se o nich píše na jednom místě vícekrát, nebo pokud je jméno ve tvaru posesivního adjektiva například ve spojení s názvem určitého díla, pak je uvádím běžným způsobem. U důležitých osobností je příjmení uvedeno verzálami a celé jméno je podtrženo (např. *Primož TRUBAR*). Verzály nejsou použity u místně zpřesňujících atributů, jakýchsi „falešných příjmení“, jako např. *Evtimij Trnovský*. Ty jsou také v počestěné podobě (tedy nikoli bulh. *Tárnovski*). V období po 15. století už ale používám verzály bez omezení, neboť osobností s místně zpřesňujícím atributem je v té době již velmi málo a navíc by uživatel příručky mohl nabýt nesprávného dojmu, že snad dotyčná osobnost není tak důležitá (např. *Paisij CHILENDARSKI*). Tento atribut již také ponechávám v originální podobě. Pokouším se tak i vizuálně lépe odlišit autory a osobnosti z období středověku od těch pozdějších.

§ 1.3.3. **Datace.** Z důvodu přesnější představy o době života zmiňovaných osobností u nich systematicky uvádím rok narození a úmrtí. Výjimku tvoří pouze ty osoby, u nichž tato data nebylo možno dohledat, anebo které nejsou pro zpracovávanou tematiku podstatné. V případě více možných konkrétních variant roku narození či úmrtí, nebo i v případě takových kolísání u roku vydání či vzniku nějakého díla uvádím další možnosti za lomítkem, např. *1456/8* (tj. buď 1456, nebo 1458); v případě vyjádření přibližného období si vypomáhám znakem \pm , např. ± 1456 (tj. někdy kolem roku 1456 nebo třeba mezi léty 1454 až 1458); pro vyjádření nejistoty u konkrétního roku používám znaku ? po letopočtu, např. *1456?* (tj. snad v roce 1456). V některých případech je známa pouze časová hranice, po níž nebo před níž se časově zařazovaný údaj pravděpodobně už nemohl uskutečnit. To je v údajích vyjádřeno předložkami, např. *před 1456* nebo *po 1459*.

2. Úvod

§ 2.1. Jazyk jako instrument sloužící primárně k dorozumívání, ke komunikaci, je jev historicky zakotvený. U tzv. kulturních národů můžeme zkoumat nejen historii mluveného jazyka, ale také jazyka psaného (literárního, spisovného). Mluvený a psaný jazyk představuje dvě podoby tzv. národního jazyka. Obě tyto podoby se zřetelně liší, ale zároveň se vzájemně ovlivňují. Vývoj mluveného jazyka se rekonstruuje velmi obtížně, protože badatelé k tomu nemívají dostatek dokladů; musí si proto vypomáhat třeba zkoumáním situace a vývoje v okolních, mnohdy geneticky nepříbuzných jazycích (diachronní metoda v kombinaci s aspektem areálově-typologickým) a také v geneticky příbuzných jazycích (diachronní metoda v kombinaci s aspektem geneticko-typologickým). Studovat a zkoumat vývoj spisovného jazyka je v tomto smyslu jednodušší – nabídka písemných dokladů dokumentujících jeho stav v určitém historickém období bývá nepochybně větší. Spisovný jazyk jako reprezentativní útvar určitého národního jazyka bývá předmětem vědomé péče společnosti i státu. Pro svůj vývoj potřebuje příhodné vnější podmínky, kdežto mluvený jazyk ne, ten se vyvíjí spontánně a v podstatě nezávisle na momentální historicko-politické konstelaci. Spisovný jazyk se buduje na mluveném jazyce, nemůže tomu být naopak. Podléhá určitým normám: gramatické, lexikálně-stylistické a graficko-pravopisné. Jazyk bývá rovněž nositelem národního vědomí, je chápán jako příznak příslušnosti k určitému národu. V tomto smyslu tedy má i důležitou symbolickou funkci, vyjadřovanou často používaným argumentem, že „každý národ má právo pojmenovat si svůj jazyk, jak chce“. Sladit však tento postoj se skutečností, kdy určitým jazykem (v typologicko-lingvistickém smyslu nepochybně jednotným) hovoří více národních společenství, bývá problematické a vede to k napětí jak v odborném diskurzu, tak i mezi laiky – mluvčími tohoto jazyka. Příznačný je v tomto smyslu příklad srbochorvatštiny, tj. tzv. centrálního jihoslovanského diasystému (D. Brozović), ve kterém čtyři národní společenství (Srbové, Chorvati, Bosňáci a Černohorci) dnes deklarují své spisovné jazykové

útvary pod svým etnickým jménem jako čtyři zdánlivě samostatné spisovné jazyky (srbský, chorvatský, bosenský a černohorský).

§ 2.2. Historické podmínky vývoje byly pro jihoslovanské jazyky velmi různorodé – ve středověku byl na jihu zřetelný vliv byzantské kultury, tedy řeckého jazyka, od severu však pronikal vliv západního křesťanství a latinské kultury. Obě se střetávaly jednak na jaderském pobřeží (Dalmácie, Zeta), jednak v balkánském vnitrozemí (Bosna, Chlum). Byzantský vliv a příslušnost k východnímu, pravoslavnému křesťanství působily na délku a zakořeněnost církevněslovanské tradice v srbsko-bulharském prostoru, kde ještě v 18., resp. 19. století byla církevní slovanština (ruské redakce) nepřehlédnutelný kandidát na funkci celonárodního spisovného jazyka. Zřejmě bezprostřední kontakt s prostorem působení sv. Metoděje Soluňského, arcibiskupa moravsko-panonského, a příznivé historicko-politicko-religiózní okolnosti (tzv. jeronýmská legenda) způsobily nebývalý rozvoj slovanského hlaholského písemnictví u Chorvatů. Hlaholice se díky chorvatským hlaholášům (hlaholitům) dočkala tištěné podoby (druhá polovina 15. století) a byla jedním ze tří písem pro tisk reformačních knih v německém Urachu (šedesátá léta 16. století). Poté však ustupuje rozvoji literatury tvořené v různých (nad)regionálních varietách lidového jazyka a funguje už jenom jako jazyk církve. Slovinské země nejsou cyrilometodějskou tradicí dotčeny prakticky vůbec. Byzantský vliv po sobě zanechal řadu grecismů především v jazyce dnešních Bulharů, Makedonců, Srbů a Černohorců. Během 14. a 15. století na Balkán od jihovýchodu pomalu, leč nezadržitelně proniká osmanský etnický živel, islámské náboženství, orientální kultura a turecký jazyk. Osmanská říše na Balkáně nadlouho ovládne především Bosnu a Hercegovinu (do 1878 /okupace Rakouskem-Uherskem/, resp. 1908 /anexe Rakouskem-Uherskem/), Bulharsko (do 1878 /osvobození/, resp. 1885 /sjednocení s Východní Rumélií/, resp. 1908 /prohlášení carství = plná nezávislost/) a Makedonii (do 1912-13 /osvobození a rozdělení mezi Řecko, Srbsko a Bulharsko). O něco kratší dobu ovládá Srbsko (do 1816 /osvobození/, resp. 1882 /prohlášení království = plná

nezávislost/), ještě menší stopy zanechá v chorvatských zemích a slovinské země jsou osmanskou mocí v podstatě nedotčeny. Tyto historické okolnosti způsobily, že v jazyce dnešních Bulharů, Makedonců a Srbů se i v současnosti vyskytuje množství slov orientálního původu.¹ Určité sféry lidské činnosti, jako například gastronomie, jsou orientalismy prodchnuty až nezvykle silně. Zatímco některé orientalismy zdomácněly a fungují jako neutrální jazykové jednotky s běžnou denotativní funkcí, jiné jsou stylově příznakové a používají se např. pro vyjádření ironie, tedy podobně jako mnohé germanismy v češtině.² Nejvýraznější přítomnost přejímek orientálního původu je v jazyce Bosňáků, ale také přirozeně v mluvě bulharských muslimů (tzv. Pomáků). Do slovinštiny s ohledem na její geografické umístění a historicko-politickou situaci předchůdců dnešních Slovinců zase pronikala řada slov německého původu. Specifická je situace chorvatštiny, v níž se vzhledem k rozsahu a tvaru chorvatského národního prostoru střetávaly jazykové prvky latinské a italské (především přímořská Dalmácie, Istrie a Chorvatské přímoří), německé a maďarské (především užíší Chorvatsko a Slavonie), ale i turecké (vnitrozemská Dalmácie, Hercegovina, Bosna a Slavonie). Především v pravoslavném prostředí bulharském a srbském v 18. a 19. století dochází k přílivu ruských slov, která zaplňují „bílá místa“ v rodících se moderních spisovných jazycích (často jsou jimi nahrazovány nežádoucí nebo už nefunkční turcismy a jiné orientalismy). Druhá vlna ruských slov přichází do jihoslovanských jazyků po druhé světové válce v souvislosti s nastolováním komunistických režimů podle sovětského vzoru. V srbochorvatštině, slovinštině ani makedonštině však tato vlna netrvala dlouho, neboť Jugoslávie se od roku 1948 nacházela mimo sovětský blok. Bulharština byla ruskému jazykovému vlivu vystavena nepoměrně delší dobu. Po roce 1990 jsou jazyky postkomunistických zemí,

¹ Tato slova běžně označujeme jako *turcismy*, avšak přesnější termín je *orientalismy*, neboť jejich původ nebývá vždy jen turecký, ale mnohdy též arabský nebo perský a turečtina tu pouze plnila funkci média pro jejich přenos do jiných jazyků. Orientalismy jsou tedy nejčastěji slova turecko-persko-arabského původu.

² Pro ilustraci uveďme například srovnání českého výrazu *obchod* a bulharského *делка* ve smyslu „transakce“: tyto neutrální výrazy lze v případě potřeby nahradit pojmenováními s negativním příznakem *kšeft* v češtině (z něm. *Geschäft* „obchod“), resp. *далавера* v bulharštině (z tur. *dalavere* „podvod“).

Bulharsko a země bývalé Jugoslávie nevyjímaje, široce otevřeny světu, což s sebou přináší novou vlnu přejímek, tentokrát především z angličtiny. To nepochybně souvisí s vůdčím postavením tohoto jazyka ve světě (*lingua franca* moderního světa, ale především euroamerického civilizačního okruhu, do kterého spadá jak Česko, tak i jihoslovanské země, bez ohledu na míru jejich historické „orientalizace“). Prostřednictvím angličtiny jsou často přejímána mezinárodně rozšířená slova řecko-latinského původu, která označujeme jako evropeismy. Základní slovní fond všech jihoslovanských jazyků je ovšem zcela nepochybně praslovanský. R. Večerka v tomto smyslu konstatuje, že tento fond tvoří asi 1200 slov archaického původu, jež jsou společné všem slovanským jazykům, a dále dalších 700 slov, která chybějí v jednom nebo dvou (výjimečně i více) z nich (Večerka, 2009, s. 65, 75, 84, 92).

3. Jazyková mapa Evropy. Indoevropská jazyková rodina – slovanská jazyková skupina – jihoslovanská podskupina

§ 3.1. Evropská jazyková mapa má své jádro v **indoevropské** jazykové rodině (jazykové rodině v širším smyslu, makrorodině). Tento termín je tradiční z hlediska geneticko-areálové klasifikace jazyků. Toto poměrně rozsáhlé seskupení geneticky příbuzných jazyků,³ čítající dnes asi dvě miliardy mluvčích, je dále členěno na skupiny či větve, které můžeme rovněž označit jako mikrorodiny. Evropský kontinent zasahuje:

- větev **románská** s latinským jazykem jako bází (*lingua latina*), z něhož se postupně vyvinuly dnešní italština (*lingua italiana*), francouzština (*langue française*), španělština, jinak též kastilština (*lengua española/castellana*), portugalština (*língua portuguesa*), rumunština (*limba română*) a s ní fakticky totožná moldavština (*limba moldovenească*) a několik dalších menších, regionálních jazyků (mj. např. katalánština na severovýchodě a východě Španělska, rétorománština na jihovýchodě Švýcarska či arumunština na několika místech Balkánu);
- větev **germánská** s angličtinou (*English language*), němčinou (*deutsche Sprache*), nizozemštinou (*Nederlandse taal*), mateřskými jazyky většiny severoevropských národů – Švédů (*svenska språk*), Norů (*norsk språk*), Dánů (*dansk sprog*), Islandců (*íslenska tungumál*) či Faeřanů (*føroyskt mál*), ale třeba i s poměrně nedávno kodifikovanou lucemburštinou (*Lëtzebuenger Sprooch*);
- větev **slovanská**, u níž je v dnešní lingvistice nejrozšířenější dělení na tři podskupiny:⁴ východní s ruštinou (*русский язык*), ukrajinštinou (*українська мова*), běloruštinou (*беларуская мова*) a rusínštinou⁵ (*русиньскый язык*),

³ Příbuznost je tu ovšem nutno chápat v mnohem vzdálenější časové perspektivě – projevuje se např. v podobnosti u slov základního slovního fondu, jako je třeba „matka“ – latinsky *mater*, řecky *mētēr*, staroirsky *māthir*, arménsky *mair*, staroindicky *mātā*, slovansky *mati* apod. – viz Večerka, 2006, s. 19.

⁴ Dále si uvedeme i alternativní klasifikace.

⁵ Východoslovanská příslušnost rusínštiny může být problematická, podle srbského lingvisty Ivana Popoviće „Vojvodinští „Rusíni“, kteří sami sebe označují za Ukrajince, tj. východní Slovany (na

západní s polštinou (*język polski*), češtinou (*český jazyk*), slovenštinou (*slovenský jazyk*) a s počtem mluvčích a teritoriálním rozsahem marginálními jazyky horní a dolní lužickou srbštinou (*hornjoserbšćina; dolnoserbšćina*) a kašubštinou (*kaszëbizna*)⁶ a jižní, kde se nacházejí srbochorvatština (*hrvatskosrpski/srpskohrvatski jezik, српскохрватски језик*), bulharština (*български език*), makedonština (*македонски јазик*) a slovinština (*slovenski jezik*). Do jižní podskupiny náleží rovněž první slovanský spisovný jazyk nazývaný běžně ve slavistice staroslověnština, v bulharském lingvistickém diskurzu pak tradičně starobulharština (*Ѡазыкъ словѣньскъ [językъ словѣньскъ]*).

Dále jsou v Evropě menší větve indoevropské rodiny nesoucí v současnosti jen jeden či dva jazyky:

- **baltská** – litevština (*lietuvių kalba*) a lotyšština (*latviešu valoda*);
- **řecká** – řečtina (*ελληνική γλώσσα [ellinikí glóssa]*);
- **albánská** – albánština (*gjuha shqipe*);
- **arménská** – arménština (*հայերէն [hajeren]*);

anebo jazyky, u nichž je počet aktivních mluvčích v řádu tisíců, desetitisíců, max. statisíců – sem patří větev jazyků **keltských**, reprezentovaných dnes bretonštinou (*brezhoneg*), velštinou (*Cymraeg*), irštinou (*Gaeilge*) a skotskou gaelštinou (*Gàidhlig na h-Alba*).

Rozsáhlá větev **indoíránská (árská)**, která má své těžiště v Asii, je v Evropě (přesněji v Turecku) zastoupena kurdštinou (*kurdí*), ale třeba i kavkazskou osetštinou (*иронау [ironau]*; tyto jazyky patří do její íránské podskupiny) a rovněž romštinou (*romaňi čhib*) patřící do indické podskupiny této větve.

základě víry) jsou ve skutečnosti západoslovanského původu, jak ukazují jejich skupiny *trat, tlat* místo *tort, tolt* (např. *krava*, nikoliv **korova* atd.)“ (Popović, 2007 [1960], s. 383).

⁶ Kašubština i rusínština bývají řazeny mezi tzv. mikrojazyky – o nich více viz např. Večerka, 2009, s. 120–142).

§ 3.2. Spolu s výše uvedenými se na evropském kontinentu vyskytují ještě jazyky:

- **uralské** jazykové rodiny – zástupci její *ugrofinské* větve jsou maďarština (*magyar nyelv*), finština (*suomen kieli*) a estonština (*eesti keel*), ale třeba i laponština (sever Skandinávie), karelština (ruská Karelská republika) nebo komijština (ruská Republika Komi),
- **altajské** jazykové rodiny – zástupci její *turkické* větve jsou turečtina (*türk dili*) a ázerbájdžánština (*azərbaycan dili*), ale třeba také tatarština (*tatar tele*) nebo baškirština (*башҡорт теле [baškort tele]*),
- **kartvelské** jazykové rodiny – jediným významným zástupcem je gruzínština (*ქართული ენა [kharthuli ena]*)
- a **semitohamitské** jazykové rodiny – zástupcem její *semitské* větve je maltština (*lingwa maltija*).

Celkový jazykový obraz Evropy ještě doplňuje izolovaný jazyk *baskický* (*euskara hizkuntza*), který není geneticky součástí žádné z výše uvedených jazykových rodin a kterým se hovoří ve španělském Baskicku a přilehlé francouzské oblasti.

Geneticko-typologická klasifikace slovanských jazyků

§ 3.3. **Slovanské jazyky** získaly svou hrubou podobu během rozpadu tzv. praslovanštiny,⁷ k němuž došlo postupně v průběhu 8., 9. a 10. století. Vznikly tedy divergentním vývojem a tvoří jazykovou rodinu v užším smyslu (tzv. mikrorodinu). O jejich příbuznosti svědčí poměrně snadná vzájemná srozumitelnost – alespoň co se týče jednoduché konverzace na základní společenská témata. Shody se projevují především v plánu lexikálním (základní slovní fond) a rovněž v mluvnické stavbě.⁸ Kromě **trichotomického** dělení slovanských jazyků (použitého výše) se v odborné literatuře můžeme setkat ještě s dalšími pohledy na současný slovanský jazykový

⁷ O ní viz dále Kapitola 5.

⁸ Ukázka blízkosti slovanských jazyků v plánu lexikálním a gramatickém viz Večerka, 2006, s. 13–17.

areál. Důvodem jsou tu především snahy o co nejpřesnější geneticko-typologickou klasifikaci slovanských jazyků.

§ 3.3.1. **Dichotomická klasifikace** sdružuje do jedné podskupiny jižní a východní slovanské jazyky, do druhé pak západní. Existují však i diachronně typologické důvody pro dichotomii severoslovanského areálu (východoslovanský + západoslovanský) oproti jihoslovanskému.

§ 3.3.2. **Tetrachotomická klasifikace** je preciznější, neboť rozlišuje areál severovýchodoslovanský (ruština, ukrajinština, běloruština /a rusínština/), severozápadoslovanský (polština s kašubštinou, obě lužické srbštiny, čeština a slovenština), jihozápadoslovanský (srbochorvatština a slovinština) a jihovýchodoslovanský (bulharština a makedonština). Jedná se tedy v podstatě o modifikovanou trichotomickou klasifikaci, jen jihoslovanská skupina je rozdělena tak, aby synchronně typologicky výrazně odlišná bulharština s makedonštinou tvořily samostatnou podskupinu.

§ 3.3.3. **Pentachotomická a hexachotomická klasifikace** člení slovanský areál na podskupiny východoslovanskou, polskou, česko-slovenskou, jihoslovanskou a bulharsko-makedonskou (pent. klas.), resp. též lužickosrbskou (hex. klas.). Obě sice mají své opodstatnění, ale slovanský areál už příliš atomizují (Večerka, 2006, s. 86).

Slovanské jazyky patří z typologického hlediska mezi jazyky *flexivní*. S ohledem na způsob vyjadřování gramatických vztahů má většina z nich charakter *syntetický*, pouze jihovýchodoslovanská podskupina vykazuje převahu *analytického* způsobu.

Jihoslovanské jazyky jako jazyky úřední

§ 3.4. Na území cca **356 tis. km²** (rozloha srovnatelná s velikostí dnešního Německa)⁹ se v současnosti nachází sedm slovanských státních útvarů – od severozápadu k jihovýchodu jsou to **Slovinsko** (orig. Slovenija, angl. Slovenia, něm. Slowenien, fr. Slovénie, rus. Словения, slov. = čes., maď. Szlovénia, rum. Slovenia, alb. Sllovenia, řec. Σλοβενία [Slovenía], tur. Slovenya), **Chorvatsko** (orig. Hrvatska, angl. Croatia, něm. Kroatien, fr. Croatie, rus. Хорватия, slov. Chorvátsko, maď. Horvátország, rum. Croația, alb. Kroacia, řec. Κροατία [Kroatía], tur. Hirvatistan), **Bosna a Hercegovina** (orig. Bosna i Hercegovina n. Босна и Херцеговина, angl. Bosnia and Herzegovina, něm. Bosnien und Herzegowina, fr. Bosnie-et-Herzégovine, rus. Босния и Герцеговина, slov. = čes., maď. Bosznia-Hercegovina, rum. Bosnia și Herțegovina, alb. Bosnja dhe Hercegovina, řec. Βοσνία και Ερζεγοβίνη [Vosnía kai Erzegovíni], tur. Bosna-Hersek), **Černá Hora** (orig. Crna Gora n. Црна Гора, angl. a něm. Montenegro, fr. Monténégro, rus. Черногория, slov. Čierna Hora, maď. Montegró, rum. Muntenegru, alb. Mali i Zi, řec. Μαυροβούνιο [Μαυρονούνιο], tur. Karadağ), **Srbsko** (orig. Srbija n. Србија, angl. Serbia, něm. Serbien, fr. Serbie, rus. Сербия, slov. = čes., maď. Szerbia, rum. a alb. Serbia, řec. Σερβία [Servía], tur. Sırbistan), **Makedonie** (orig. Македонија [Makedonija], angl. Macedonia, něm. Mazedonien, fr. Macédoine, rus. Македония, slov. a maď. Macedónia, rum. Macedonia, alb. Maqedonia, řec. Μακεδονία [Makedonía], tur. Makedonya)¹⁰ a **Bulharsko** (orig. България [Bálgarija], angl. Bulgaria, něm. Bulgarien, fr. Bulgarie, rus. Болгария, slov. = čes., maď. Bulgária, rum. Bulgaria, alb. Bullgaria, řec. Βουλγαρία [Vulgária], tur. Bulgaristan). V období mezi dvěma světovými válkami se na tomto prostoru hovořilo třemi

⁹ Pro srovnání: západoslovanský prostor s 54 mil. Slovanů se rozkládá na ploše cca 445 tis. km², daleko nejrozsáhlejší je ovšem prostor východoslovanský – jen Ukrajina s Běloruskem (celkem 56 mil. Slovanů) představuje dohromady prostor o rozloze cca 810 tis. km², tedy areál sám o sobě větší než západoslovanský s jihoslovanským dohromady, a co se týče Ruska, pak už hovoříme o miliónech km² a cca 114 mil. slovanských obyvatel (odhad z roku 2010). Asi 170 mil. východních Slovanů tedy obývá prostor o rozloze téměř 17,9 mil. km². Celkový počet všech Slovanů tak můžeme v současnosti zaokrouhlit na čtvrt miliardy.

¹⁰ Řekové ovšem Makedonskou republiku pod tímto zeměpisným jménem z historických důvodů neuznávají; nazývají ji jednoslovně Σκόπια [Skópia] „Skopje“, nebo používají řeckou variantu oficiální mezinárodní zkratky FYROM „Former Yugoslav Republic of Macedonia“, tj. ΠΓΔΜ „Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας“, mak. ПЈРМ „Поранешна Југословенска Република Македонија“, srb. БЈРМ „Бивша Југословенска Република Македонија“, bulh. БЮРМ „Бивша югославска република Македония“, alb. IRJM „Ish Republika Jugosllave e Maqedonisë“, čes. ВЈРМ „Вývalá jugoslávská republika Makedonie“.

spisovnými jazyky – v Jugoslávii srbochorvatsky a na jejím severozápadě též slovinsky (třebaže královská ústava po celou dobu deklarovala jeden společný jazyk – srbsko-chorvatsko-slovinský, „srbochorvatoslovinštinu“) a v Bulharsku bulharsky. V letech 1944–1945 byla v nejnižnější z šesti nově vytvářených jugoslávských svazových republik kodifikována spisovná makedonština. V období let 1990–1995 pak došlo postupně k záměně lingvonyma *srbochorvatština* za jednokomponentové názvy podle etnického klíče – Chorvaté dovršili již téměř čtvrtstoletí probíhající transformaci své varianty srbochorvatštiny na *chorvatštinu*, Srbové a Černohorci poté sjednocující lingvonymum nahradili staronovým pojmenováním *srbština*, jako třetí oficializovali nový název svého jazyka Bosňáci, kteří mu začali říkat *bosenština*. V červnu 2006 došlo k rozdělení společného srbsko-černohorského soustátí, v důsledku čehož byl ústavně zakotven zatím poslední „pohrobek“ společensko-politicky nežádoucí srbochorvatštiny – jazyk *černohorský*, který se ovšem jako jediný z nového postsrbochorvatského kvarteta neseparoval přímo ze srbochorvatštiny, ale vymezuje se vůči srbštině. V současnosti se tedy v sedmi jihoslovanských státních útvarech hovoří sedmi deklarovanými úředními (jiho)slovanskými jazyky: *srbsky* (Republika Srbsko, Republika Černá Hora, Bosna a Hercegovina; srbština je ale také jedním ze dvou úředních jazyků Republiky Kosovo,¹¹ která je etnicky převážně albánská, tudíž neslovanská), *černohorsky* (Republika Černá Hora), *chorvatsky* (Republika Chorvatsko, Bosna a Hercegovina, Republika Černá Hora), *bosensky* (Bosna a Hercegovina, Republika Černá Hora), *slovinsky* (Republika Slovinsko), *makedonsky* (Republika Makedonie) a *bulharsky* (Republika Bulharsko). Celkový počet mluvčích těchto jazyků je v uvedených zemích podle údajů z roku 2011 přibližně **24,5 miliónů**. Pro nejvíce mluvčích je mateřským jazykem srbština (*српски језик/srpski jezik*, asi 7,8 mil.), bulharština (*български език*, asi 6,5 mil.) a chorvatština (*hrvatski jezik*, asi 4,7 mil.). Bosenštinu (*bosanski jezik*) deklarují jako svůj jazyk

¹¹ *Republika Kosovo*, jejíž samostatnost vyhlásili kosovští Albánci v únoru 2008, byla dosud (k 30. červnu 2013) uznána 103 státy světa. Republika Srbsko, od níž se odštěpila, však kosovskou nezávislost přirozeně neuznává, v srbské ústavě toto území stále figuruje jako *Autonomní oblast Kosovo a Metohija* (srb. Autonomna Pokrajina Kosovo i Metohija).

přibližně 2 mil. osob, slovinštinu (*slovenski jezik*) asi 1,8 mil. a makedonštinu (*македонски јазик*) pak asi 1,4 mil. jižních Slovanů. Nejnižší počet mluvčích deklaruje jako svůj mateřský jazyk černohorštinu (*црногорски језик/crnogorski jezik*, cca 230 tis.,¹² tj. 37 % obyvatel Černé Hory).

¹² Oficiální údaj z posledního sčítání obyvatelstva v roce 2011 – cit. dle http://sr.wikipedia.org/wiki/Црна_Гора 14.07.2013.

4. Přehled a charakteristika současných jihoslovanských jazyků. Základní foneticko-fonologická, gramatická a lexikální charakteristika současných jihoslovanských spisovných jazyků. Periodizace vývoje jihoslovanských spisovných jazyků

Základní foneticko-fonologická, gramatická a lexikální charakteristika současných jihoslovanských spisovných jazyků

§ 4.1. Historicky pojí jihoslovanské jazyky především tyto rysy:

- opisné tvoření futura jak u sloves nedokonavých, tak i dokonavých – př.: bulh. *az šte piša/šte napiša*, mak. *jas k'e pišam/k'e napišam*, sch. *ja ću pisati/ću napisati*, sl. *jaz bom pisal/bom napisal* „já budu psát/napíšu“
- formant -ov- jako příznak plurálových tvarů u jednoslabičných slov – př.: *most* – Npl. *mostovi* (sl., sch., mak.), *mostove* (bulh.) „mosty“
- zachování jednoduchých minulých časů aoristu a imperfekta (s výjimkou slovinštiny)
- uvozování účelových vět pomocí spojky *da* + indikativu prézenta – př.: bulh. *az go molja da dojde*, mak. *jas go molam da dojde*, sch. *ja ga molim da dođe* „prosím ho, aby přišel“

§ 4.2. Přehled jihoslovanských jazyků začneme jejich **jihovýchodní podskupinou**, neboť z této oblasti pochází též první spisovný slovanský jazykový útvar – *staroslověnština* (v bulharské slavistice tradičně nazývaný *starobulharština*), která v 9. století sloužila k šíření a upevňování slovanské bohoslužby na Velké Moravě byzantskými učenci (věrozvěsty) sv. Konstantinem-Cyrilem, jeho bratrem sv. Metodějem a jejich stoupenci a následovníky (sv. Klimentem Ochridským, sv. Naumem Preslavsko-Ochridským, Gorazdem, Sávou, Angelarim a dalšími). Po Metodějově smrti (885) a vyhnání jeho žáků z Velké Moravy v důsledku zákazu slovanské bohoslužby knížetem Svatoplukem byla řada z nich přijata na bulharském panovnickém dvoře. Tam slovanské písemnictví pokračovalo a bylo dále rozvíjeno

s podporou cara **Simeona Velikého**. V roce 893 se tento jazyk stává v bulharské říši oficiálním (dnes bychom řekli úředním), a začíná se tak kontinuální rozvoj spisovného slovanského jazyka na území bulharského státu coby jazyka bulharského (*ЯЗЫКЪ БЪЛГАРСКЪ* [jazykъ bl'gar'skŏ]), jak se postupně začíná nazývat s ohledem na prostor, kde se používá. To je rovněž jeden z důvodů, proč jej bulharská jazykověda v odborném diskurzu označuje jako jazyk starobulharský (více o tom v Kapitole 5). S ohledem na to, že staroslověnština dnes již není živý jazyk, její podoba a geneze je předmětem odborného zájmu paleoslavistů, indoeuropeistů, etymologů apod. a podrobné obeznámení se s ní mají v programu jiné univerzitní předměty, nebudeme se na tomto místě podrobně rozepisovat o její hláskovém, gramatickém a lexikálním plánu, tyto informace přináší v dostatečné míře například příručka *Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků* **Radoslava Večerky** (2006). Pouze si připomeneme několik základních typologických informací:

- staroslověnština byl jazyk flexivní a syntetický
- staroslověnština ve své původní, cyrilometodějské verzi fakticky odrážela strukturu jazyka Slovanů z oblasti kolem byzantské Soluně¹³
- přízvuk byl melodický, volný a pohyblivý
- hláskosloví: rozlišování jerů Ъ/Ѣ, rozlišování nosovek Ѡ/ѡ, resp. 'Ѡ/ѡ', rozlišování měkkého/tvrdeho i/y, přítomnost hlásky Ѣ „jať“, 1 epentetické, střídnice št, žd < tj/kti, dj, střídnice l < dl, tl, jihoslovanské střídnice -trat/-tlat-, -trět/-tlět-, rat-/lat- < -tort/-tolt-, -tert-/telt-, ort-/olt-

¹³ **Soluň**, v jihoslovanských jazycích **Solun/Солун**, řecky **Θεσσαλονίκη** [**Thessaloníki**], turecky **Selanik**, je tradiční metropolí historické Makedonie. Leží na pobřeží Egejského moře, přesněji jeho Soluňského zálivu. Dnes je to druhé největší město Řecké republiky s více než jedním miliónem obyvatel, přirozené centrum tzv. Egejské Makedonie (tj. té části, která po balkánských válkách 1912–13 připadla Řecku) a správní středisko provincie Střední Makedonie. Půlmiliónovou metropolí Vardarské Makedonie, tj. části, která po balkánských válkách připadla Srbsku a jež je dnes samostatnou Makedonskou republikou, je její hlavní město **Skopje** (mak. Скопје, bulh. Скопие, srb. Скопље/Skoplje, alb. Shkup, řec. Σκόπια [Skópia], tur. Üsküp); metropolí Pirinské Makedonie, tj. části, která po balkánských válkách připadla Bulharsku a jež dnes tvoří administrativní jednotku s názvem Blagoevgradská oblast, je sedmdesátitisícový **Blagoevgrad** (bulh., mak. a srb. Благоевград, řec. Μπλαγκόεβγκραντ [Mplagkóevukrant], tur. Yukarı Cuma), který do roku 1950 nesl jméno Gorna Džumaja (bulh. Горна Джумая, mak. Горна Цумая, srb. Горња Цумая, řec. Άνω Τζουμαγιά [Anó Tzumagiá], tur. Yukarı Cuma).

- gramatické kategorie jmen: sedm pádů, tři čísla (singulár, duál a plurál), tři rody (maskulinum, femininum, neutrum) se subkategoriemi životnosti a personálnosti, kategorie určitosti vyjadřovaná určitými tvary adjektiv (tzv. složenou deklinací)
- gramatické kategorie sloves: tři osoby, tři čísla (singulár, duál, plurál), bohatý temporální systém – přezens, futurum I a II, minulé časy syntetické neboli prosté (aorist, imperfektum) a analytické neboli složené (perfektum, plusquamperfektum /antepreteritum/), slovesný rod (činný a trpný), způsob (indikativ, imperativ, kondicionál), neurčité tvary slovesné (infinitiv a supinum), jmenné tvary slovesné (participia, podstatná a přídavná jména slovesná).

Ve slovní zásobě staroslověnštiny vedle slovanského slovního fondu vynikala kulturní vrstva přejatých slov z řečtiny nebo slov tvořených podle řeckého vzoru (což je patrné především v oblasti náboženského života).

BULHARŠTINA

§ 4.2.1. Vývoj mluvnické struktury *bulharštiny* se přibližně od 12. století začal ubírat odlišným směrem než jakým šel vývoj ostatních slovanských jazyků. Důvodem byly pravděpodobně mnohem intenzivnější kontakty s neslovanskými jazyky, především s řečtinou, než jak tomu bylo u jiných slovanských jazyků. Z foneticko-fonologické a gramatické charakteristiky současné spisovné bulharštiny si uvedme:

- přízvuk je dynamický, volný a pohyblivý
- výrazně redukováná výslovnost nepřízvučných vokálů
- tj/kti, dj > št, žd (př. *свещ/нощ, межда* „svíce/noc, mez“)
- střídnice za jať: ě > e/'a (př. *снежен/сняг* „sněžný/sníh“)¹⁴
- střídnice za jery v silných pozicích: ъ, ѣ > e (ä), ä (př. *ден /тъмен/, сън* „den /temný/, sen“)

¹⁴ Střídnice [‘a] se v bulharštině vyskytuje pod přízvukem před nepalatálními konsonanty nebo před slabikou s nepředními vokály (Večerka, 2006, s. 67).

- střídnice za nosovky: $\epsilon, \varphi > e, \check{a}$ (př. *нем, ръка* „pět, ruka“)
- existence specifické střední a středové samohlásky \check{a} , jejíž výslovnost zní [ə], tj. tzv. temné, zadní *a*, a která se v bulharštině zapisuje písmenem *ѵ*, v transliteraci do latinky pak *ă* nebo zjednodušeně *a* (lze se však setkat i s transliterací *u* nebo *y*, především v anglojazyčných textech)
- $\text{ɹ}, \text{ɣ} > \check{a}r/r\check{a}, \check{a}l/l\check{a}$, tj. slabikotvorné sonanty *r, l* jsou vždy s průvodním vokálem (př. *кръвав/сръбски* „krvavý/srbský“, *пълно/пълъх* „plno/plch /v bulh. ve významu 'krysa, potkan'“)
- rozvitá měkkostní korelace – všechny konsonanty mají svůj palatalizovaný protějšek (s výjimkou palatálních frikativ [ž], [š] a palatální afrikáty [č])
- ztráta l epentetického (př. *земя* „země“)
- ztráta pádových koncovek pro vyjadřování pádových vztahů a jejich nahrazení analytickým, předložkovým vyjadřováním
- ztráta infinitivu (základní tvar slovesa je proto tvar pro 1. os. sg. indik. prez.), ve spojení např. s modálním nebo fázovým slovesem se uplatňuje tzv. da-konstrukce (částice *da* + indik. prez.)
- vyjadřování kategorie určení pomocí určitého členu v postpozitivním postavení (formy u podstatných jmen – sg.: m. *-ăt/-jat* nebo *-a/-ja*, f. *-ta*, n. *-to*; pl.: m.+f. *-te*, n. *-ta*)
- analytické vyjadřování komparativu a superlativu u adjektiv a adverbí pomocí formantů *po-* a *naj-*, nikoliv pomocí afixů
- vyjadřování budoucího času pomocí částice *šte* + indikativu prézenta
- značně bohatý temporální systém zahrnující kromě prézenta a futura dále futurum II (f. exactum), minulé futurum (f. praeteriti), minulé futurum neurčité (f. exactum praeteriti), perfektum, plusquamperfektum (antepreteritum) a prosté minulé časy aorist a imperfektum
- zdvojení předmětu – substantivum nebo přízvučný tvar zájmena + nepřízvučný tvar zájmena
- specifický způsob vyjadřování tzv. nepřímé výpovědi („vyprávěcí způsob“).

Tyto hláskové a mluvnické rysy bulharštinu odlišují od ostatních (jiho)slovanských jazyků a přibližují ji naopak k sousedním neslovanským, ale navzájem rovněž geneticky odlišným jazykům: rumunštině, albánštině a řečtině. Na základě typologických shod u geneticky odlišných jazyků určitého geografického areálu lingvisté vytvářejí *jazykové svazy*. Bulharština s makedonštinou a třemi výše uvedenými dalšími balkánskými jazyky tak bývá zahrnována do tzv. *balkánského jazykového svazu*, do něhož kromě uvedených jazyků patří ještě zčásti i srbština (ani ne tak její spisovná podoba, jako její jihovýchodní dialekty).

Ve slovní zásobě bulharštiny se vyskytuje značné množství slov přejatých z turečtiny (oblast řemesel, domácnosti, gastronomie, sociálních funkcí apod.), ale také z řečtiny (náboženský okruh zděděný už z doby staroslověnštiny, novější výrazy z běžného života) a lidové (balkánské) latiny. Mnohé turcismy jsou v současnosti stylově příznakové. Od druhé poloviny 18. století se výrazněji uplatňuje ruština. Po obnovení bulharské státnosti 1878 bulharština také více přejímá z němčiny a francouzštiny. Po druhé světové válce v období komunismu přichází druhá vlna přejímek z ruštiny (logicky především výrazivo spojené se socialistickým společenským zřízením). Období posledního čtvrtstoletí je pak ve znamení vysoké frekvence přejímání slov z angličtiny (oblast ekonomiky, politiky, nových technologií apod.).

MAKEDONŠTINA

§ 4.2.2. Pro spisovnou *makedonštinu* jsou přes určité odlišnosti charakteristické velmi podobné gramatické jevy jako pro spisovnou bulharštinu:

- přízvuk je dynamický a stálý – na třetí slabice od konce (proparoxytonický – př. *Македонија* oproti *македонски* „Makedonie, makedonský“), u dvou- a tříslabičných slov je pak logicky na slabice první (iniciální)
- tj/kt, dj > k', g' (př. *свеќа/ноќ, меѓа* „svíce/noc, mez“)

- střídnice za jať: ě > e (př. *снег* „sníh“)
- střídnice za jery v silných pozicích: ъ, ь > e, o (př. *ден, сен* „den, sen“)
- střídnice za nosovky: ę, ǫ > e (a), a (př. *нем /заяк/, рака* „pět /zajíc/, ruka“)
- existence specifických palatálních afrikát *k'*, *g'*,¹⁵ tedy měkkého *k* a měkkého *g*, jejichž výslovnost je blízká [tʃ] a [dʃ]; v makedonštině se zaznamenávají písmeny *ќ, ѓ*, v transliteraci do latinky pak *k', g'* nebo *t', d'*, event. před samohláskou i spřežkami *kj, gj*
- *ј* > ol (o) (př. *волк /сонце/* „vlk /slunce/“)
- ztráta l epentetického (př. *земја* „země“)
- ztráta hlásky [ch] (př. *леб* „chléb“)
- ztráta pádových koncovek pro vyjadřování pádových vztahů a jejich nahrazení analytickým, předložkovým vyjadřováním
- ztráta infinitivu (základní tvar slovesa je proto tvar pro 3. os. sg. indik. prez.), ve spojeních např. s modálním nebo fázovým slovesem se uplatňuje tzv. da-konstrukce (částice *da* + indik. prez.)
- vyjadřování kategorie určení pomocí určitého členu v postpozitivním postavení (na rozdíl od spis. bulh. tři typy – *t*-člen, *v*-člen a *n*-člen; formy u podstatných jmen – sg.: m. *-ot, -ov, -on*, f. *-ta, -va, -na*, n. *-to, -vo, -no*; pl.: m.+f. *-te, -ve, -ne*, n. *-ta, -va, -na*)
- analytické vyjadřování komparativu a superlativu u adjektiv a adverbíí pomocí formantů *po-* a *naj-*, nikoliv pomocí afixů
- vyjadřování budoucího času pomocí částice *k'e* + indikativu prezenta
- značně bohatý temporální systém zahrnující kromě prezenta a futura dále futurum II (f. exactum), minulé futurum (f. praeteriti), perfektum, plusquamperfektum (antepreteritum) a prosté minulé časy aorist a imperfektum

¹⁵ **Zuzana Topoliňská** je ovšem klasifikuje jako explozivny (Maldžijeva – Topolinjska – Đukanović – Piper, 2009, s. 243).

- zdvojení předmětu – substantivum nebo přízvučný tvar zájmena + nepřízvučný tvar zájmena
- krátké tvary zájmen jsou často proklitické (př. *мы викам* „říkám mu“).

Stejně jako bulharštinu, i makedonštinu tyto hláskové a mluvnické rysy odlišují od ostatních (jiho)slovanských jazyků a přibližují ji naopak k sousedním neslovanským, ale navzájem rovněž geneticky odlišným jazykům: albánštině, řečtině a rumunštině. Makedonština s bulharštinou a třemi výše uvedenými dalšími balkánskými jazyky tvoří tzv. *balkánský jazykový svaz*.

Ve slovní zásobě makedonštiny je vrstva turcismů a grecismů v zásadě totožná se stavem v bulharštině. Mnohé turcismy jsou ale v současnosti už stylově příznakové. Kulturně-politická situace po roce 1918 způsobila pronikání řady slov srbských, období posledního čtvrtstoletí je pak ve znamení vysoké frekvence přejímání slov z angličtiny (oblast ekonomiky, politiky, nových technologií apod.).

SRBOCHORVATŠTINA (*srbština, chorvatština, bosenština, černohorština*)

§ 4.3. V přehledu jihoslovanských jazyků nyní pokračujeme **severozápadní podskupinou**.

§ 4.3.1. Tato podskupina obsahuje nejpočetnější a územně nejrozsáhlejší jihoslovanský jazyk, *srbochorvatštinu*. Tímto lingvonymem se až do první poloviny 90. let 20. století označoval společný spisovný jazyk Srbů, Chorvatů, Bosňáků a Černohorců, resp. úřední jazyk v bývalých jugoslávských republikách Srbsku, Chorvatsku, Bosně a Hercegovině a Černé Hoře. Z hlediska současného počtu obyvatel by dnes měla asi 15 mil. rodilých mluvčích, obývajících prostor o rozloze přibližně 200 tis. km². Snaha sjednotit jazyk Srbů a Chorvatů úzce souvisí s romantickými představami během národněintegračních procesů na Balkáně, především pak s činností tzv. ilyristů v čele s **Ljudevitem GAJEM** (1809 – 1872). Národně ideologicky uvědomělí představitelé obou zmíněných národů tuto snahu

společně poprvé deklarovali na neformální schůzce ve Vídni roku 1850. Bylo to v době, kdy jak Srbové, tak Chorvati hledali moderní a jednotnou tvář pro svůj spisovný jazyk. Spisovný jazyk Srbů měl do té doby podobu směsi církevní slovanštiny s ruskými a srbskými prvky a se skutečnou, živou mluvenou srbštinou neměl mnoho společného, ač se jí pomalu přibližoval. Až radikální reforma **Vuka Stefanoviće KARADŽIĆE** (1787 – 1864) tento stav změnila. Vukova zásada „piš, jak mluviš“¹⁶ dlouho narážela na odpor zejména konzervativní srbské pravoslavné církve a inteligence z řad jihoherských Srbů, kteří v jeho reformních snahách viděli útok na kulturní tradice Srbů a vulgarizaci jazyka. Oporu pro svou reformu hledal Vuk v lidové poezii, v níž viděl ryzí národní srbštinu, tedy to, co se mělo stát – v souladu s romantickými představami tehdejší doby – základem pro novodobý srbský spisovný jazyk, přístupný širokým národním masám. Za základ pro svou novou srbštinu zvolil takové nářečí, které bylo nejrozšířenější, tj. novoštokavské ijekavské nářečí původně z pomezí východní Hercegoviny a severozápadní Černé Hory.

Poznámka k nářeční situaci centrálního jihoslovanského diasystému, tj. srbochorvatského jazykového prostoru: Základní nářeční dělení srbochorvatského jazykového území sleduje výskyt různých tázacích zájmen, odpovídajících českému *co?* – jejich podoba je buďto *što?/šta?*, nebo *ča?*, nebo *kaj?*; podle toho rozlišujeme *štokavská*, *čakavská* a *kajkavská* nářečí. Novoštokavská nářečí jsou základem jak pro spisovnou srbštinu, tak i pro chorvatštinu, v 90. letech minulého století oficiálně deklarovanou bosenštinu a také v roce 2007 ústavně zakotvenou černohorštinu. Jejich další dělení je podle střídnice za praslovanskou samohlásku *jaʹ* (ѣ) – buď hovoříme o *ekavské*, *(i)jekavské* nebo *ikavské* podobě (modely: *mleko – dete – pevati* x *mlijeko – dijete – pjevati* x *mliko – dite – pivati*). Štokavská nářečí, kterými hovoří Chorvati a Bosňáci, jsou přitom buď ijekavská nebo ikavská (ekavská pouze okrajově v severní Slavonii), štokavská nářečí, kterými hovoří Srbové, jsou ekavská nebo ijekavská. Černohorci hovoří pouze ijekavskou štokavštinou. Z toho plyne, že v žádném případě nelze zjednodušeně tvrdit, že pro rozlišení chorvatštiny od srbštiny je příznakový pouze výskyt ijekavské výslovnosti. Spíše by se dalo říci, že naopak ekavština je zřetelný příznak spisovné srbštiny (tzv. bělehradsko-novosadské normy). Čakavská nářečí mají rovněž ekavskou, jekavskou nebo ikavskou

¹⁶ Převzatá ovšem od německého lingvisty **Johanna Christopha ADELUNGA**, který ji má ve svém trojsvazkovém díle *Mithridates oder allgemeine Sprachkunde* (Berlin, 1806-17).

variantu a jsou výhradně chorvatská, kajkavská nářečí jsou pouze ekavská, takže tato okolnost není pro jejich další klasifikaci určující, a jsou rovněž výhradně chorvatská, byť svým charakterem organicky propojují prostor chorvatského národního jazyka se slovinským. Pokud jde o spisovné varianty, tak spisovná chorvatština je důsledně ijekavská, stejně tak i spisovná bosensština a poslední deklarovaná spisovná černohorština (jejíž ijekavizace je ze všech jmenovaných standardizovaných podob nejdůslednější – srov. např. plurálovou koncovku dativu, lokálu a instrumentálu adjektiv *-ijem* oproti chorv./bos./srb. *-im*). Spisovná srbsština může mít ekavskou nebo ijekavskou podobu, prestižnější je ovšem ekavština, což historicky souvisí s tím, že toto nářečí je nejrozšířenější ve vlastním Srbsku, včetně hlavního města Bělehradu a na něj navazující kulturně i hospodářsky nejrozvinutější části Srbska Vojvodiny.

Pro spisovnou srbochorvatštinu coby polycentrický standardní jazyk, který dnes představuje tři až čtyři národní varianty, jsou i přes tuto variantnost charakteristické následující gramatické jevy:

- přízvuk je melodický, omezeně volný (nevyskytuje se na poslední slabice, tj. ultimě) a pohyblivý – kombinací tónové a kvantitativní složky se vytvářejí čtyři typy přízvuku: 1. krátký klesavý – př. *màma* „máma“, 2. krátký stoupavý – př. *nòga* „noha“, 3. dlouhý klesavý – př. *dân* „den“ a 4. dlouhý stoupavý – př. *táma* „tma“
- výskyt vokalické kvantity i v nepřízvučných pozicích – př. *ùzēti* „vzít“
- tj/kt, dj > ć, đ (př. *sveća/noć, međa* „svíce/noc, mez“)
- střídnice za jať: ě > e v srbské spisovné normě ekavské (př. *sneg* „sníh“), ě > (i)je v ijekavské spisovné normě srbské, černohorské, bosenské a chorvatské (př. *snijeg/snjegovi* „sníh/sněhy“)
- střídnice za jery v silných pozicích: њ, њ > a (př. *dan, san* „den, sen“)
- střídnice za nosovky: ę, ę > e, u (př. *pet, ruka* „pět, ruka“)
- ĩ > u (př. *vuk* „vlk“)
- l epentetické zachováno (př. *zemlja* „země“)
- typická vokalická alternace o – l (př. *orao – orla* „orel – orla“, *kupio – kupila* „koupil – koupila“)

- nejednotný výskyt hlásky [ch] (tj. fonému /h/) – především tvůrci bosenské normy se snaží o vyšší frekvenci tohoto fonému (př. *lako*, bos. *lahko* „lehce“, *kafa*, chorv. *kava*, bos. *kahva* „káva“)
- rozšířený pádový synkretismus (tj. jedna koncovka označuje dva nebo více pádů)
- infinitiv v některých konstrukcích, např. s modálním nebo fázovým slovesem nahrazován tzv. da-konstrukcí (částice *da* + indik. prez.) – směrem na východ je výskyt tohoto jevu častější
- analyticko-syntetické vyjadřování komparativu a superlativu u adjektiv a adverbii – komparativ se tvoří pomocí sufixů, superlativ analyticky pomocí formantu *naj-* + komparativu
- vyjadřování budoucího času pomocí enklitických tvarů slovesa *ht(j)eti* + infinitivu, řidčeji *ht(j)eti* + *da* + indikativu prézenta (takto především v srbské a černohorské normě)
- temporální systém zahrnuje kromě prézentu a futura též futurum II (f. exactum), perfektum, plusquamperfektum (antepréteritum) a prosté minulé časy aorist a imperfektum, které však dnes už mají spíše knižní charakter.

Specifikem spisovné normy srbochorvatštiny je její digrafie – chorvatská norma používá výhradně latinku, bosenská norma v podstatě pouze latinku, třebaže formálně připouští i cyrilici, černohorská norma má ústavně zaručenou rovnoprávnost latinky a cyrilice v úředním styku, srbská norma ústavně preferuje cyrilici, latinku povoluje v úředním styku používat jen v zákonem stanovených případech, v neoficiální komunikaci je ovšem přípustné vyjadřovat se oběma písmi bez omezení.¹⁷ Grafické systémy všech čtyř národních variant srbochorvatštiny jsou z hlediska grafémů a jejich vztahu k příslušným fonémům jednotné (určité rozdíly

¹⁷ O problematickém vztahu cyrilice a latinky tam, kde jsou oba grafické systémy v konkurenci, pojednává **Jelica Stojanovićová** (Stojanović, 2011, s. 65–101) – kriticky popisuje faktické protežování latinky na úkor cyrilice především v Černé Hoře po dosažení státní samostatnosti.

lze přirozeně pozorovat v pravopisných normách), pouze radikální skupina zastánců samostatnosti černohorštiny zavedla do svého pravopisu tři nové znaky *ś, ź, ʒ* (v cyr. *ć, ʒ', s*) označující tři jimi nově standardizované fonémy [ś], [ź], [dz].

Ve slovní zásobě srbochorvatštiny existují výraznější rozdíly mezi stavem v prostředí tradičně římskokatolickém, pravoslavném a muslimském. Vyskytuje se v ní poměrně mnoho slov přejatých z turečtiny, avšak nikoliv v takové míře jako v bulharštině nebo makedonštině. Nejvíce aktivních, resp. stylově neutrálních turcismů, ale i dalších orientalismů přirozeně vykazuje bosenská standardní norma, což je v souladu s jazykovou politikou jejích současných tvůrců. Mnohé turcismy jsou už dnes výrazně stylově příznakové. Srbochorvatština přejímala také z řečtiny a latiny, mnohá slova vykazují v srbské normě stopy přejetí z řeckého prostředí, kdežto v chorvatské z latinského prostředí (srb. *Vavilon, Kipar, Vizantija* x chorv. *Babilon, Cipar, Bizant* „Babylón, Kypr, Byzanc“). V chorvatském prostředí se díky historickým kontaktům Chorvatů s okolními etniky nachází rovněž řada přejímek z němčiny, maďarštiny a italštiny, v menší míře též z češtiny. Do srbštiny pronikaly od první poloviny 18. století četné rusismy, jejich nové pronikání do srbochorvatštiny po druhé světové válce v období nastolování komunistického režimu mělo charakter přísunu ideologizovaného komunistického výraziva. Období posledního čtvrtstoletí je pak pro všechny varianty srbochorvatštiny ve znamení vysoké frekvence přejímání slov z angličtiny (oblast ekonomiky, politiky, nových technologií apod.). Výraznější preskriptivistické až puristické tendence ostře vystupující proti anglicismům (možná lépe angloamerikanismům) jsou patrné hlavně v chorvatském prostředí, vlna revitalizace mnohdy už zastaralých orientalismů je charakteristická pro jazykovou politiku promotérů bosenského jazyka.

SLOVINŠTINA

§ 4.3.2. Pro spisovnou *slovinštinu* jsou charakteristické následující gramatické jevy:

- přízvuk je dvojitý – melodický, charakterizovaný rozličnou výškou tónu, anebo dynamický, charakterizovaný důrazem. Jak melodický, tak dynamický přízvuk může být krátký nebo dlouhý, z hlediska stálosti je volný a pohyblivý. Rozlišují se tři typy slovinského přízvuku: 1. akut, který označuje dlouhé a/i/u a dlouhé úzké e/o (melodický akut pak navíc představuje nízký tón) – př. *tújka* „cizinka“, 2. cirkumflex, který označuje dlouhé široké e/o (melodický cirkumflex pak navíc představuje vysoký tón) – př. *môst* „most“ a 3. brevis, který označuje krátké a/i/u a krátké široké e/o (melodický brevis pak navíc představuje nízký tón) – př. *meġlà* „mlha“. Výslovnost polovokálu [ə] je vždy krátká. Za prestižnější se považuje melodický přízvuk, který je běžný mj. i v oblasti hlavního města Lublaně, tedy v společensko-politickém a kulturním centru dnešního Slovinska
- redukováná výslovnost nepřízvukných vokálů
- tj/kt, dj > č, j (př. *sveča/noč, meja* „svíce/noc, mez“)
- střídnice za jať: ě > e (př. *sneg* „sníh“)
- střídnice za jery v dlouhé přízvukné slabice: ѣ, ѣ > a (př. *dan* „den“), v krátké ѣ, ѣ > redukovaný vokál [ə] zapisovaný e (př. *pes, sen* „pes, sen“)
- střídnice za nosovky: ę, ę > e, o (př. *pet, roka* „pět, ruka“)
- ɣ > (e)r [ər] (př. *krv, koper* „krev, kopr“)
- ǰ > ol [oǰ] (př. *volk* „vlk“)
- l epentetické zachováno (př. *zemlja* „země“)
- bohatý systém samohlásek – kromě [a], [i], [u] a polovokalického [ə] má spisovná slovinština ještě dvojí e (úzké [e] a široké [ê]) a dvojí o (úzké [o] a široké [ô])
- tzv. rotacismus (př. *kdor, kar, morem, moram* „jenž, což, můžu, musím“)
- systém tří čísel – jednotného (singulár), dvojného (duál) a množného (plurál)

- zachování formy supina v konstrukcích s modálním slovesem nebo slovesem pohybu – př. *gremo kupit, moram pogledat* „jdeme koupit, musím se podívat“
- analyticko-syntetické vyjadřování komparativu a superlativu u adjektiv a adverbíí – komparativ se tvoří pomocí sufixů, superlativ analyticky pomocí formantu *naj-* + komparativu
- vyjadřování budoucího času na rozdíl od ostatních jihoslovanských jazyků pomocí enklitických futurálních tvarů slovesa *biti* + přičestí minulého (1-ového), čímž stojí slovinština blíže západoslovanským jazykům
- temporální systém je výrazně zjednodušený, vyjadřuje pouze tři základní formy: přezens, futurum a préteritum (perfektum), což slovinštinu rovněž řadí typologicky k západoslovanským jazykům.

Ve slovní zásobě slovinštiny je patrný především výrazný vliv němčiny, což ji odlišuje od ostatních jihoslovanských jazyků. Období posledního čtvrtstoletí je pak ve znamení vysoké frekvence přejímání slov z angličtiny (oblast ekonomiky, politiky, nových technologií apod.).

Periodizace vývoje současných spisovných jazyků na slovanském jihu

§ 4.4. Aby bylo možno vytvořit si celkový obraz o vývoji toho kterého spisovného jazyka, k tomu slouží tzv. **periodizace vývoje spisovného jazyka**. Ta odráží období nebo etapy či fáze, které lze nějakým způsobem jednotně charakterizovat, nebo v nichž probíhala nějaká specifická, často koncepční a cílevědomá činnost. Jednotlivá větší období lze dělit na obsahově užší a časové kratší fáze. V periodizaci vývoje jihoslovanských spisovných jazyků lze spatřovat dělení na období předstandardní (starší fáze vývoje, většinou do 18. století) a období procesu standardizace a dotvořeného standardního jazyka, které na něj navazuje a jehož vrcholná fáze bývá většinou spjata s tzv. národněobrozovacím procesem. V následujících periodizacích bulharštiny, makedonštiny, srbštiny, chorvatštiny,

bosenštiny a slovinštiny přináším přehled období tak, jak je vymezují samotní domácí badatelé (zdroj je uveden v poznámce pod čarou):

§ 4.4.1. Periodizace vývoje spisovné bulharštiny¹⁸

I. starobulharské období (9. až 12. století)

- období vzniku a normativizace starobulharštiny na základě široké nářeční báze;

I.1. cyrilometodějský spisovný jazyk (od pol. 9. stol. do konce 9. stol.)

- spisovný útvar vytvořený Konstantinem-Cyrilem na základě soluňského, tj. z hlediska typologie východobulharského dialektu a doplněný chybějící slovní zásobou na základě překladů řeckých náboženských knih;

I.2. moravsko-panonské období (od pol. 9. stol. do konce 9. stol.)

- dotvoření cyrilometodějského jazyka na Velké Moravě a v Panonii za Metodějova působení coby arcibiskupa moravsko-panonského (velkomoravské literární středisko);

I.3. vlastní starobulharské období (konec 9. stol. až 12. stol.)

- obohacení jazyka v mateřském bulharském prostředí na bázi východobulharských nářečí v Plisce a Preslavi (plisecko-preslavské literární středisko), resp. západobulharských nářečí v Ochridu (ochridské literární středisko); tzv. zlatý věk bulharského písemnictví;

II. středobulharské období (12. až 17. stol.)

- období dalšího rozvoje a stylové diferenciaci bulharského spisovného jazyka;

II.1. tzv. středobulharský spisovný jazyk (12. až 15. stol.)

II.1.1. trnovský typ (13. – 15. stol.)

- střediska písemnictví – trnovská literární škola a bulharské kláštery na Athosu; snaha o zachování původní, starobulharské podoby spisovné normy, resp. návratu k ní; spisovný jazyk nabývá charakteru třetího klasického jazyka ve středověké Evropě – vedle latiny a

¹⁸ Periodizace provedena dle **Dory Ivanovové-Mirčevové** (Ivanova-Mirčeva – Charalampiev, 1999, s. 229n.), **Rusína Rusinova** (1999, s. 44–46 – především fáze novobulharského jazyka) a *Encyklopedie současného bulharského jazyka* (Енциклопедия..., 2000, s. 55–57 – příslušnou stať napsal **Ivan Charalampiev**); podfáze VI. období jsou vlastním návrhem autora tohoto textu.

řečtiny; zachován syntetický charakter, kdežto mluvená bulharština už jeví zřetelné formy analytismu, tj. vazba mezi mluveným a spisovným jazykem je porušena;

II.1.2. netrnovský typ (12. – 15. stol.)

- spisovná norma se pomalu mění, když obezřetně připouští nové, analytické strukturní rysy, které se rozvinuly v mluvené bulharštině; vazba mezi mluveným a spisovným jazykem je zachována;

II.2. spisovná bulharština tradiční (15. až 17. stol.), nazývaná též srbsko-bulharská redakce církevní slovanštiny

- paralelně se používají oba předchozí typy spisovné bulharštiny, jež se navzájem ovlivňují, pravopis je beznosovkový; převládají rysy syntetické, analytické se objevují jen sporadicky; spisovná norma je nestálá;

III. předobrozené období (17. až pol. 18. stol.)

- jazyk novobulharských damaskinů; počátek novobulharského spisovného jazyka, kontinuálně navazujícího na tradiční bulharský spisovný jazyk; základním strukturním rysem je analytismus, vazba s mluveným jazykem je přímá;

IV. období národního obrození (od 2. pol. 18. stol. do Osvobození /1878/)

- formování a relativní stabilizace bulharského spisovného jazyka;

IV.1. první projevy národního novobulharského spisovného jazyka (1762 – 1824)

- smíšený charakter textů tohoto období – církevní slovanština je v různé míře obohacovaná nářečními prvky oblasti, z níž příslušný tvůrce pochází; etapa je ohraničená *Historií slovanskobulharskou* (1762) Paisije Chilendarského a *Slabikářem* (1824) Petra Berona;

IV.2. počátky standardizace a kodifikace současné spisovné bulharštiny (od 1824 do pol. 19. stol.)

- období cílevědomé činnosti směřující k nějaké formě celonárodního bulharského spisovného jazyka – konkurence tří koncepcí: novobulharské, slavjanobulharské a církevněslovanské;

IV.3. fáze rozvinuté standardizace a kodifikace současné spisovné bulharštiny (od pol. 19. stol. do Osvobození /1878/)

- nářeční báze pro moderní spisovnou bulharštinu je v zásadě zřejmá (trnovský typ východobulharských nářečí), probíhají diskuse okolo stabilizace spisovné normy, míry účasti západobulharských nářečních elementů na spisovné normě a okolo pravopisných otázek (trnovský pravopis, plovdivský pravopis, návrhy Marina Drinova a Ljubena Karavelova);

V. období bulharské monarchie (od Osvobození /1878/ do pol. 20. stol.)

V.1. dovršení standardizace a kodifikace současné spisovné bulharštiny (od Osvobození /1878/ do konce 19. stol.)

- postupná stabilizace normy v novém politickém rámci samostatného Bulharska; částečná demokratizace pravopisné normy;

V.2. další rozvoj a obohacování současné spisovné bulharštiny (1. pol. 20. stol.)

- pokračování procesu stabilizace normy; návrat složitého archaického pravopisu souvisící s politickým vývojem v zemi;

VI. období bulharské republiky (od pol. 20. stol. do současnosti)

VI.1. současný rozvoj spisovné bulharštiny (od pol. 20. stol. do pádu komunismu /1990/)

- konečná demokratizace pravopisu, upevňování normy, příliv rusismů do lexika, syntaxe i morfologie;

VI.2. nejnovější rozvoj spisovné bulharštiny (od pádu komunismu do současnosti)

- kolísání spisovné normy, příliv anglicismů především do lexika; spory o některá pravopisná řešení.

§ 4.4.2. Periodizace vývoje spisovné makedonštiny¹⁹

I. období kanonické (2. pol. 9. až pol. 11. stol.)

- období nejstarších středověkých slovanských písemných památek;

II. období makedonské redakce církevní slovanštiny (2. pol. 11. až pol. 13. stol.)

- nové texty náboženského charakteru; přepisování kanonických textů; změny v pravopisu, morfologii a syntaxi; většina těchto textů je spojena s ochridskou literární školou;

III. období církevní slovanštiny smíšeného makedonsko-srbského typu (konec 13. až 15. stol.)

- 13. až 15. století postupná změna struktury makedonského jazyka, přechod od syntetismu k analytismu, dovršení v 15. století; průnik srbské varianty církevněslovanského jazyka ze severu;

IV. období počátků makedonského spisovného jazyka (16. a 17. stol.)

- damaskinská literatura, jazyk damaskinů se výrazně liší od tradičního spisovného jazyka vycházejícího z církevněslovanské báze;

V. období pronikání církevní slovanštiny ruské redakce (18. stol.)

- vlivem šíření tištěných knih z Ruska dochází k rozšíření ruské varianty církevní slovanštiny;

VI. období koexistence církevní slovanštiny a lidového jazyka (1. pol. 19. stol.)

- koexistence dvou jazykových variet – lidového jazyka s multidialektickou bází (nižší styl) a církevní slovanštiny smíšeného rusko-srbsko-makedonského typu (vyšší styl);

¹⁹ Periodizace provedena dle Ljudmila Stojanova (2007, s. 229–235).

VII. období hledání báze pro moderní makedonský spisovný jazyk (2. pol. 19. stol.)

- konkurence dvou směrů dalšího vývoje standardizace spisovné makedonštiny: slavjanofilského (ruskocírkevněslovanská báze s prvky tradičního makedonského „nosovkového“ písemnictví, resp. ruská spisovná báze s prvky makedonského lidového jazyka, event. konstruování společného jihoslovanského spisovného jazyka na bázi jazyka Slovanů osmanské říše /Makedonců, Bulharů, Srbů/ s větší či menší účastí makedonského jazyka) a makedonistického (zjednodušení tradičního pravopisu a konstrukce samostatného makedonského spisovného jazyka);

VIII. první pokus o standardizaci současného makedonského jazyka (poč. 20. stol.)

- Krste Misirkov a jeho brožura *O makedonských záležitostech* (1903) – program vytvoření makedonské spisovné normy postavené na centrálních dialektch západní nářeční skupiny;

IX. závěrečná fáze standardizace současného makedonského spisovného jazyka (1944 – 1990)

- kodifikace spisovné makedonštiny v letech 1944 a 1945; Blaže Koneski a jeho kodifikační činnost;

X. období současného makedonského standardního jazyka (po roce 1990)

- makedonština v samostatné Makedonské republice.

§ 4.4.3. Periodizace vývoje spisovné srbštiny²⁰

I. srbskoslovanské období (od konce 12. do pol. 18. stol.)

- období diglosie – diferenciacie užívání církevní slovanštiny srbské redakce = srbskoslovanského jazyka v liturgii a jiných prestižních sférách komunikace, pronikání lidových prvků do textů právně-administrativního charakteru;

²⁰ Periodizace provedena dle **Najdy Ivanovové** (Ivanova, 2000, s. 47).

II.1. církevní slovanština srbské redakce zetsko-chlumského typu (konec 12. a 13. stol.)

- archaický pravopis nejstarších textů z konce 12. a ze 13. století z prostoru Zety, Chlumu a Bosny; navazuje na starší písemnictví psané hlaholicí;

II.2. církevní slovanština srbské redakce rašského typu (13. a 14. stol.)

- modernizovaný pravopis z počátku 13. století z prostoru Rašky, tedy centra středověkého srbského státu; navazuje na starší písemnictví psané cyrilicí;

II.3. církevní slovanština srbské redakce resavského typu (od pol. 14. do 1. třetiny 15. stol.)

- reformovaný pravopis ovlivněný zásadami bulharské trnovské školy z doby srbské despotoviny a spjatý s klášteřem Manasija; snaha o návrat ke stavu před rašskou modernizací;

II.4. církevní slovanština srbské redakce pozdního typu (od 15. do pol. 18. stol.)

II. ruskoslovanské období (od 30. let 18. stol. do konce 18. stol.)

- opouštění srbskoslovanské tradice a zavedení ruské redakce církevní slovanštiny = ruskoslovanského jazyka do náboženské i světské sféry; pronikání občanské cyrilice z Ruska;

III. slavenosrbské období (od 2. pol. 18. stol. do cca pol. 19. stol.)

- obtížná srozumitelnost ruskoslovanského typu spisovného jazyka vedla k spontánnímu procesu jeho srbizace; výsledný smíšený typ spisovného jazyka se nazývá slavenosrbský; jeho další vývoj směřuje stále více k přibližování se mluvenému jazyku vojvodinských Srbů;

IV. období formování moderního srbského spisovného jazyka (od konce 1. čtvrtiny 19. stol. do 70.–80. let 19. stol.)

- formování moderního srbského jazykového standardu založeného striktně na lidové srbsčině – přesněji na jednom, nejrozšířenějším srbském nářečí („jižním“, tj. ijekavském, moderní terminologií řečeno východohercegovském novoštokavském dialektu); radikální přechod od slavenosrbského jazyka k moderní srbské spisovné normě a s ním spjatá reforma

pravopisu (etymologický slavenosrbský > foneticko-fonologický Vukův) a cyrilice (zjednodušení systému, zásada 1 grafém = 1 foném) spojeny s usilovnou činností Vuka Stefanoviće Karadžiće, Đury Daničića a jejich pokračovatelů;

V. ekavizace spisovné srbštiny (konec 19. stol.)

- vlivem tzv. bělehradsko-novosadského jazykově-literárního stylu dochází ke korekci spisovné normy srbštiny – ijekavská norma V. Karadžiće v nejvýraznějších srbských politicko-kulturních centrech ustupuje a nahrazuje ji norma ekavská (vlastní šumadijsko-vojvodinským nářečím tehdejšího centrálního a severního Srbska a Vojvodiny);

VI. první etapa srbochorvatštiny, tj. společného spisovného jazyka Srbů a Chorvatů (od poč. 20. stol. do druhé světové války)

- období hledání společné spisovné normy s Chorvaty, otázka digrafie (latinka vers. cyrilice), sladování pravopisu, anketa Jovana Skerliće (1913); jazyková politika v královské Jugoslávii;

VII. druhá etapa srbochorvatštiny (od druhé světové války do rozpadu SFRJ)

VII.1. období jazykové konvergence (1945 – 1967)

- jazyková politika AVNOJ; anketa Letopisu Matice srbské o jazykových otázkách a z ní plynoucí tzv. novosadská dohoda (1954), srbochorvatština jako polycentrický jazyk s dvěma rovnoprávnými standardními variantami – východní (ekavskou) a západní (ijekavskou); rovnoprávnost latinky a cyrilice; tzv. novosadský pravopis (1960);

VII.2. období jazykové divergence (1967 – 1990)

- šestisvazkový slovník spisovné srbochorvatštiny a jeho nedokončení na chorvatské straně, ústavní články akcentující chorvatskou jazykovou suverenitu a zpřesňující charakterizaci jazyka v dalších „srbochorvatských“ republikách jugoslávské federace (1974);

VIII. současný srbský spisovný jazyk v rámci Srbska, Černé Hory a Bosny a Hercegoviny (od roku 1990 do současnosti)

- otázky grafické (cyrilice vers. latinka) a fonetické variantnosti (ekavská vers. ijekavská spisovná norma); černohorský jazykový separatismus; pravopisné problémy; hledání

přístupu a vztahu k dalším postsrbochorvatským jazykům (chorvatštině, bosensštině, popř. černohorštině), *Slovo o srbském jazyce* (1998).

§ 4.4.4. Periodizace vývoje spisovné chorvatštiny²¹

I. chorvatskohlaholské období (od konce 9. do konce 15. stol.)

- období středověké hlaholské literatury, která je přímým duchovním cyrilometodějským dědictvím a též latinské literatury (tzv. zlatý věk chorvatskohlaholského písemnictví); užívá se církevní slovanština chorvatské redakce, do textů neliturgického charakteru pronikají čakavské nářeční prvky; v polovině 12. století proniká z jihovýchodu do Bosny a Dalmácie cyrilice a vytváří se její specifický západní typ – bosančica; ve 14. století začíná do chorvatských zemí pronikat latinka; tak se vytváří specifická chorvatská situace souběžného užívání tří grafických systémů;

II. období vzniku a rozvoje regionální literární tvorby (16. stol.)

- hlaholská církevněslovanská tradice se stále více omezuje jak teritoriálně (Istrie, Kvarner a přilehlé oblasti), tak i funkčně (pouze na sféru náboženskou); vznik a rozvoj regionální literární tvorby jak v čakavském, tak i v kajkavském, ale i štokavském nářečí; formování dvou literárních komplexů – jihovýchodního (jihočakavsko-štokavského, především ikavského, v Dubrovníku pak štokavského ijekavského) a severozápadního (severočakavsko-kajkavského, především ekavského, méně ikavského); reformační činnost a s ní spjaté používání nářečně smíšeného typu jazyka a všech tří chorvatských písem: hlaholice, cyrilice i latinky; západoevropské vlivy – latinská poezie, petrarkismus, renesance;

III. období vzniku a rozvoje nových regionálních jazyků a literatur (17. až pol. 18. stol.)

- vznik regionální literatury v dalších oblastech; převaha štokavského typu na jihovýchodě; úpadek čakavštiny ve funkci spisovného útvaru, mizení západní cyrilice (bosančice) v první

²¹ Periodizace provedena dle publikací **Najdy Ivanovové** (Ivanova, 2000, s. 112n.), **Barbary Oczkové** (2010, s. 54–56) a **Dalibora Brozoviće** (2008).

pol. 18. stol.; hybridní čakavsko-kajkavsko-štokavská literatura tzv. ozaljského literárního okruhu; sílení kajkavského spisovného útvaru; rozvoj novoštokavštiny na jihu; sílení vzájemných vazeb uvnitř samotných komplexů i mezi nimi; integrační myšlenky o chorvatském jazyce a pokusy o reformu grafického systému;

IV. první etapa standardizace moderního chorvatského spisovného jazyka (1750 – 1830)

- formování ikavského a ijekavského novoštokavského spisovného typu jako jediného v jihovýchodním komplexu, počátek jeho standardizace; rychlé formování kajkavského spisovného typu v severozápadním komplexu, nízký stupeň jeho standardizace, avšak relativně stabilní ortografie; jihovýchodní typ postupně proniká i na severozápad; latinka se stává jediným používaným grafickým systémem i na jihovýchodě, vědomý proces konvergence v oblasti pravopisu a grafiky; rozvoj funkčních stylů jazyka v rámci obou komplexů; řada lexikografických a gramatických příruček;

V. druhá etapa standardizace moderního chorvatského spisovného jazyka (od 1830 až do konce 19. stol.)

V.1. období ilyrského hnutí (1830 – 1850)

- období ilyrského hnutí jako specifické formy chorvatského národního obrození; připojení severozápadního (kajkavského) komplexu k jihovýchodnímu (štokavskému); celochorvatská pravopisná reforma stavící na fonologickém pravopisu; snaha po jazykovém sblížení a postupném sjednocení s ostatními „Ilyry“ (Srby nebo Slovinci) neúspěšná; tvůrci chorvatského („ilyrského“) standardu vyjadřují toleranci k literární tradici neštokavských oblastí; ikavsko-ijekavská dichotomie; tzv. vídeňská literární dohoda (1850) ilyristů a Vuka Karadžiće jako symbol pokusů o chorvatsko-srbské jazykové a literární sjednocení;

V.2. závěrečná fáze procesu standardizace současného chorvatského spisovného jazyka (2. pol. 19. stol.)

- konkurence tří filologických škol (záhřebské, zadarské a rijecké) a tří pohledů na další vývoj standardizace spisovné chorvatštiny (ijekavskoštokavský s tolerancí k jiné nářeční tradici vers. ikavskoštokavský z důrazem na jeden nářeční typ vers. archaizační multinářečně-

církevněslovanský); postupná eliminace ikavskoštokavského proudu; od poslední třetiny 19. stol. sílí čtvrtý, jihoslovanský proud snažící se o jazykové a literární sjednocení se Srby (J. J. Strossmayer, Đ. Daničić a tzv. vukovci – P. Budmani, I. Broz, T. Maretić aj.); spisovný jazyk Chorvatů nakonec v důsledku úspěšné normativní činnosti vukovců konvenuje k jazykovému standardu srbskému, normovanému V. Karadžićem;

VI. první etapa srbochorvatštiny, tj. společného spisovného jazyka Chorvatů a Srbů (od poč. 20. stol. do 1941)²²

- období konsolidace společné spisovné normy, otázka digrafie (latinka vers. cyrilice), sladování pravopisu, anketa Srba J. Skerliće (1913); jazyková politika v královské Jugoslávii;

VII. chorvatský spisovný jazyk během Nezávislého státu Chorvatsko (1941 – 1945)

- radikální odmítnutí srbochorvatštiny ze strany tvůrců jazykové politiky v NDH; zákaz cyrilice na celém území státu; zavedení etymologického (morfologického) pravopisu; radikální purismus, kladení důrazu na rozdíly mezi chorvatštinou a srbštinou (slovník rozdílů P. Guberiny a K. Krstiće);

VIII. druhá etapa srbochorvatštiny (1945 – 1990)

VIII.1. období jazykové konvergence (1945 až 60. léta)

- jazyková politika AVNOJ; anketa Letopisu Matice srbské o jazykových otázkách a z ní plynoucí tzv. novosadská dohoda (1954), srbochorvatština jako polycentrický jazyk s dvěma rovnoprávnými standardními variantami – východní (ekavskou) a západní (ijekavskou); rovnoprávnost latinky a cyrilice; tzv. novosadský pravopis (1960);

VIII.2. období jazykové divergence (60. léta až 1990)

- *Deklarace o názvu a postavení chorvatského spisovného jazyka* (1967); nedokončení šestisvazkového slovníku spisovné srbochorvatštiny na chorvatské straně; zákaz vydání *Chorvatského pravopisu* (1971) Božidara Finky, Stjepana Babiće a Milana Moguše; publikace

²² **B. Oczkova** (2010, s. 56), citující **D. Brozoviće**, uvádí v rámci VI. etapy pouze celé 20. století, navíc poněkud zideologizované do obrazu neutuchajícího boje Chorvatů za jazykovou samostatnost proti všudypřítomnému srbskému jazykovému hegemonismu. Kvůli větší přehlednosti vývojových fází autor této příručky takto široké období rozdělil na kratší a ucelenější fáze, tedy VI., VII. a VIII. etapu, navíc přidal IX. etapu odrážející období po roce 1990.

Standardní jazyk (1970) Dalibora Brozoviće jako teoretický základ chorvatské jazykové suverenity; nové ústavní články tuto suverenitu vyjadřující (1974); opětovné šíření lingvonyma *chorvatský jazyk* (hrvatski jezik) namísto dosavadního *srbochorvatský jazyk* (hrvatskosrpski jezik), a to i u jazykovědných titulů;

IX. spisovná chorvatština v samostatné Chorvatské republice (od roku 1990 do současnosti)

- výrazný jazykový purismus; snaha vymezit se vůči spisovnému jazyku Srbů; prohlášení Ústavu pro chorvatský jazyk a jazykovědu (1995); problematika tzv. novochovatského jazyka; pravopisné spory.

§ 4.4.5. Periodizace vývoje spisovné bosenštiny²³

I. období středověké Bosny (11. až konec 15. stol.)

- období nejstarších hlaholských, cyrilských a latinkou psaných památek z prostoru Bosny a Chlumu; polooblá, tzv. bosenská hlaholice; západní, tzv. bosenská cyrilice (bosančica), nejstarší památka psaná bosančicí je *Humacká tabulka* ze západní Hercegoviny z přelomu 10./11. století; Miroslavovo evangelium; listina bána Kulina;

II. období osmanské (konec 15. až 2. pol. 19. stol.)

- rozvoj písemnictví v lidovém jazyce; literární tvorba v turečtině, arabštině a perštině; alhamijado literatura (slovanský jazyk psaný arabským písmem); bosenský jazyk v rámci ilyrského hnutí, resp. Vukovy koncepce; tzv. vídeňská literární dohoda (1850) a Bosna jako nepřiznaná „matice“ navrhované nářeční platformy pro budoucí společný jazyk Srbů a Chorvatů;

²³ Periodizace provedena dle **Dževada Jahiće** (Jahić – Halilović – Palić, 2000, s. 43–65).

III. období rakousko-uherské (1878 – 1918)

- kulturní a jazykové obrození; prosazování lingvonyma „bosenský jazyk“ rakousko-uherskou správou pro jazyk celé Bosny a Hercegoviny; postupné prosazení latinky a vymizení arabice;

IV. období jugoslávské (1918 – 1992)

- období srbochorvatského jazyka; tzv. novosadská dohoda (1954); v 70. letech se objevují debaty o bosenském jazyce; tzv. bosenskohercegovská spisovná varieta jako podvarieta srbochorvatštiny;

V. období samostatné Bosny a Hercegoviny (po roce 1992)

- oficializace bosenštiny jako národního jazyka Bosňáků; podstatné jazykovědné práce Senahida Haliloviće, Dževada Jahiće, Aliji Isakoviće; spor okolo pojmenování jazyka Bosňáků (*bosenský* vers. *bosňácký*) a *Charta o bosenském jazyce* (2002).

§ 4.4.6. Periodizace vývoje spisovné slovinštiny²⁴

I. období nejstarších středověkých památek (konec 10. stol. až pol. 16. stol.)

- období velmi chudé na písemné památky – ty významnější se dochovaly všehovšudy čtyři: *Frizinské zlomky* z období kolem roku 1000 a *Celovecký rukopis*, *Starogorský rukopis* a *Stičenský rukopis* z druhé poloviny 14. až druhé poloviny 15. století;

II. období reformace a protireformace (1550 – 1615)

- vznik a rozvoj slovinské literární tvorby; Primož Trubar, Jurij Dalmatin, Adam Bohorič;

III. období katolické (1615 – 1675)

- stagnace, rukopisná tvorba;

²⁴ Periodizace provedena dle *Encyklopedie slovinského jazyka* **Jožeho Toporišiče** (Toporišič, 1992, s. 374n.). IX. období přidáno autorem textu.

IV. období mnišské a kazatelské (1675 – 1750)

- barokní obnova; Janez Svetokriški;

V. období osvícenství (1750 – 1805)

- racionalismus, préromantické období; regionální literatura; Marko Pohlin, Ožbalt Gutsman, Valentin Vodnik;

VI. období standardizace moderní slovinštiny (1805 – 1848)

- romantismus; vytváření a konsolidace normy; pravopisné boje; Jernej Kopitar, Matija Murko, Franc Metelko, Matija Čop, France Prešeren;

VII. období národní (1848 – 1900)

- realismus; slovinskost a slovanskost; upevňování národního směřování jazyka a literatury; Fran Miklošič, Anton Janežič, Maks Pleteršnik, Stanislav Škrabec, Fran Levec;

VIII. období moderního slovinského standardního jazyka (1900 – 1990)

- moderna, modernismus a postmodernismus; slovinština v královské Jugoslávii; slovinština v Titově Jugoslávii; Fran Ramovš, Jože Glonar, Anton Breznik, Jože Toporišič;

IX. období současného slovinského standardního jazyka (po roce 1990)

- slovinština v samostatné Slovinské republice.

5. Nejstarší období jihoslovanského písemnictví. Praslovanština. Staroslověnština. Literární střediska v Preslavi a Ochridu. Nejstarší písemné památky. Hlaholice, cyrilice a další písma

§ 5.1. Charakteristika období

Slovanské obyvatelstvo v tomto období ještě není rozděleno ani etnicky, ani jazykově. V tom prvním aspektu existuje na Balkánském poloostrově řada slovanských kmenů, které zakládají více či méně úspěšné státní útvary, které se sjednocují a zase rozpadají. Nejmocnější říší je východořímská (tj. byzantská) s východním způsobem praktikování křesťanské víry, řeckým jazykem coby jazykem liturgickým i státním a typickou byzantskou kulturou. Hlavním konkurentem ve středověké jihovýchodní Evropě jí je rozsáhlá bulharská říše (zal. 681), která v té době představuje poměrně úspěšně fungující svaz turkického kmene Bulharů (v odborné literatuře se kvůli odlišení od současných slovanských Bulharů nazývají Prabulhaři nebo Protobulhaři) a slovanských kmenů, které obývaly jednak prostor mezi Dunajem a Starou planinou, jednak prostor historické Makedonie. Předchůdci dnešních Srbů, Chorvatů a Černohorců měli v západních částech Balkánského poloostrova rovněž své státní útvary (Raška, Duklja /od konce 11. století Zeta/, Záchlumsko, Travuňsko, Neretvansko, Bosna, Chorvatsko...). Alpští Slované obývali Karantánii ovládanou Franky, ale v 7. a 8. století stáli v jejím čele ještě slovanští vladaři. Nejvýznamnější historickou událostí bylo bezesporu přijetí křesťanství – předchůdci moderních Slovinců už v roce 750 za knížete **Gorazda**, Chorvatů na přelomu 8. a 9. století, Bulharů a Makedonců v období 864/5 za chána a poté knížete **Borise (Michaila)**, Srbů přibližně ve stejné době za vlády knížete **Mutimira**. To bylo základní politicko-společenskou podmínkou pro to, aby se dotyčné státy staly členy široké rodiny křesťanských zemí, což jim kromě jiných předností zajišťovalo i větší politickou samostatnost a stabilitu. Co se jazyka týče, sledované období spadá do tzv. pozdní fáze praslovanštiny. Působení **Metoděje Soluňského** na arcibiskupském stolci na Velké Moravě a v Panonii a jeho „zahraniční“ cesty ovlivňovaly též přilehlé jihoslovanské oblasti a státní útvary, takže slovanské hlaholské písemnictví po

Metodějově smrti a vyhnání jeho žáků a následovníků z Velké Moravy pro jihoslovanský prostor nejspíš nebylo jevem novým a neznámým. Velmi příznivé podmínky pro další rozvíjení slovanské knižní vzdělanosti našli velkomoravští uprchlíci na dvoře bulharského knížete **Borise-Michaila** a později jeho syna a následníka trůnu cara **Simeona I. Velikého**, a to zvláště poté, co na velikém sněmu v Preslavi roku 893 byl slovanský jazyk prohlášen oficiálním jazykem celé říše. Písemnictví se pak pěstovalo jednak v sídelních městech bulharských panovníků Plisce a o něco později v Preslavi, jednak na západě říše v Ochridu. Ochridské středisko mělo bezprostřední vliv na rozvoj písemnictví v srbských zemích, preslavské zase svou produkcí ovlivnilo písemnictví na Rusi. Vrchol moci bulharské říše je spojován právě se Simeonem a ještě s první polovinou 10. století. Poté nastává úpadek, východní Bulharsko si podmaňuje Byzanc už v roce 971, bulharská carská moc se přesouvá na západ do Ochridu, v roce 1018 je však i západní část bulharské říše nakonec připojena k Byzanci a první bulharský stát zaniká. Během první poloviny 11. století se v bulharských zemích už pod byzantskou nadvládou rozmáhají sekty paulikiánů a bogomilů, druhá polovina téhož století znamená řadu nájezdů a vpádů kočovných kmenů. To vše bulharským zemím přirozeně neprospívá. Zrod srbské i chorvatské státnosti byl velmi složitý proces. Středověká srbská státnost se podle známých pramenů vynořuje od konce 8. století. 11. století je ve znamení neustálých bojů proti Byzanci, pod níž krátkou dobu Raška jako jádro srbského státu spadala. Nové centrum srbské státnosti se v polovině 11. století přesunulo do horské oblasti Duklji (Zety), která si zajistila politickou a rovněž náboženskou nezávislost na Byzanci. Chorvatská státnost se postupně buduje od druhé poloviny 7. století, prostor dnešního Chorvatska byl však značně rozdrobený a existovalo na něm několik státních útvarů. Vrchol chorvatské středověké státnosti spadá do druhé poloviny 11. století, v roce 1102 však chorvatští velmoži uznávají nárok uherského krále Kolomana na chorvatský trůn a od toho okamžiku až do roku 1918 jsou dějiny Chorvatska fakticky provázány s dějinami Uher. Dnešní slovinské země byly součástí Karantánie, která byla provázána s východofranskou říší a

později s Bavorskem. Politickou samostatnost získává až roku 976 (Velká Karantánie), avšak během 11. století dochází k jejímu postupnému rozpadu. Je rovněž potřeba připomenout, že Velká Karantánie nebyla státní útvar slovanský, nýbrž germánský.

Praslovanština

§ 5.2. Než si představíme osud prvního historicky doloženého spisovného jazyka Slovanů, bude třeba pozastavit se též u jazyka, kterým staří Slované hovořili dávno před cyrilometodějskou misí, jež je jinak vnímána jako počátek vědomé péče o jazyk u Slovanů. Tento běžně mluvený jazyk našich slovanských předků se v odborném diskurzu nazývá *praslovanština*.

Časové vymezení praslovanštiny je velice obtížné a názory na ně se různí. Přesto je možné určit tři fáze vývoje praslovanštiny:

- 1. fázi protoslovanskou (raná praslovanština) – 700 (500) př. n. l. až 300 (400) n. l.,**
- 2. fázi klasické praslovanštiny – 300 (400) až 800,**
- 3. fázi pozdní či obecné praslovanštiny – 800 až 1000 (srov. Lamprecht, 1987 – cit. dle Bogoczová, 2012, Večerka, 2006 nebo Bogoczová, 2012).**

Na rozpad praslovanštiny měla značný vliv migrace slovanských kmenů ze své pravlasti severně a severovýchodně od Karpat až k řece Labi, do střední Evropy, na Balkán a do západního Ruska. V jeho finální fázi zapůsobilo i vznikání slovanských státních útvarů, v jejichž rámci se vytvořily předpoklady pro samostatný rozvoj jazyků jednotlivých slovanských etnik.

Podobu praslovanštiny neznáme, neexistují žádné písemné záznamy, na základě kterých bychom mohli praslovanštinu popsat. Proto jazykovědci provádějí její rekonstrukci na základě srovnávání mluvnické stavby, slovní zásoby a hláskosloví současných slovanských jazyků, jejich starších dochovaných podob, ale především staroslověnských a církevněslovanských památek. Zároveň tyto poznatky konfrontují se stavem a vývojem v jiných indoevropských jazycích, analyzují staré lexikální přejímky z těchto jazyků do slovanštiny, ale také adaptaci slovanských slov

v neslovanském jazykovém prostředí. Rekonstruovaná podoba psl. slova se zaznamenává latinkou, znaky, pro které standardní latinka vyjádření nemá (nosovky, jery aj.), se vytvářejí příslušnou diakritickou úpravou nebo se přebírají z cyrilice (azbuky) – srov. např. *berza* „bříza“, *vorna* „vrána“, *peševko* „písek“, *kry* „krev“, *nokto* „noc“, *mekvko* „měkký“ aj. Rekonstruovaná podoba bývá často opatřena hvězdičkou, aby se zdůraznilo, že se jedná o podobu nedoloženou, svým způsobem tedy hypotetickou – např. **svdorvje* „zdraví“.

§ 5.2.1. Nářeční štěpení praslovanštiny

Praslovanština procházela během své existence řadou změn v hláskosloví, mluvnické stavbě i slovní zásobě, přitom změny nemusely vždy zahrnovat celé území. Vznikaly tak jazykové difference, které se staly základem nářečního štěpení a následně i dnešního dělení slovanského jazykového areálu na tři skupiny: východní, západní a jižní. Jedině jižní skupina přitom postupně ztratila přímý kontakt s ostatními slovanskými dialekty/protojazyky – nejprve byl kvůli usídlení Maďarů v Panonské nížině (dnešním Maďarsku) v 10. století a germanizaci slovanských území v Bavorsku a Rakousku přerušen kontakt se západními Slovany, expanze rumunštiny na východ v 11. a 12. století pak zapříčinila rozštěpení jižní a východní skupiny Slovanů. Klín tvořený Rakouskem, Maďarskem a Rumunskem (s Moldavskem) tak i dnes odděluje rozsáhlý slovanský sever od územně i počtem obyvatel mnohem menšího slovanského jihu.

Staroslověnština

§ 5.3. Jak už bylo řečeno v předchozí kapitole, staroslověnština byla první slovanský jazykový útvar, který ve svých počátcích plnil funkci bohoslužebného (liturgického) a později i kulturního a spisovného jazyka. Její zrození, umožnění zaznamenat ji zcela novým typem písma (hlaholicí) i významná společenská funkce jsou v první řadě spojeny s gением dvou vzdělaných a pracovitých Byzantinců, slovanských věrozvěstů, bratří **Konstantina Soluňského** (též **Cyrila** nebo **Konstantina Filozofa**,

826/7 – 869) a **Metoděje Soluňského** (před 820 – 885), ale rovněž jejich žáků a následovníků. Nejstarší fáze staroslověnštiny, její velkomoravská etapa, třebaže historicky velice významná, byla časově poměrně krátká – od chvíle, kdy moravský kníže **Rostislav** požádal byzantského císaře **Michaela III.** o poslání učenců, kteří by na Velké Moravě zavedli slovanskou liturgii (862), jejich příchodu z Byzance do střední Evropy (863) až do smrti staršího z obou bratrů **Metoděje** (885) uplynulo necelé čtvrtstoletí. Po Metodějově smrti, kdy už na velkomoravském knížecím stolci seděl déle než jedno desetiletí **Svatopluk**, slovanské bohoslužbě nepřející, byl do uvolněného arcibiskupského úřadu jmenován novým papežem **Štěpánem V.** (885–891) biskup **Wiching**, oddaný latinské bohoslužbě, nikoliv designovaný biskup **Gorazd**, který by pokračoval v rozvoji slovanské liturgie. Tento vývoj znamenal zákaz slovanské bohoslužby na Velké Moravě a vyhnání jejich zastánců a šířitelů z tohoto území. Mnozí z nich našli útočiště v sousední bulharské říši, kde teprve došlo k výraznému rozkvětu slovanského písemnictví a ke změně společenské funkce staroslověnštiny, která tam začala plnit funkci spisovného, široce kulturního, nejen liturgického jazyka. Z bulharského prostoru se později začal šířit i do dalších oblastí – na severozápad do Rašky (tj. Srbska), Zety (tj. Černé Hory), Bosny, Dalmácie a Chorvatska, na severovýchod na Kyjevskou Rus (tj. na Ukrajinu a do Ruska). Chorvatské země – především Istrie, Kvarner, Chorvatské přímoří a severní Dalmácie – přitom byly staroslověnským písemnictvím zasaženy nejspíše už v době aktivního působení **Metoděje** jako arcibiskupa moravsko-panonského. Nejstarší dochované staroslověnské (hlaholské) památky z chorvatského prostředí ale pocházejí až z mnohem pozdějšího období (z přelomu 11. a 12. století – viz § 5.4.3.). Středověcí Srbové přijali slovanský jazyk jako liturgický nakrátko pravděpodobně už kolem roku 873 za knížete **Mutimira** (851–891), který vládl v Rašce; tehdejší papež **Jan VIII.** (872–882) mu doporučil připojení Rašky k Metodějovu moravsko-panonskému arcibiskupství. Později se u Srbů projevoval vliv Simeonova Bulharska, ovlivňování směrem k podpoře slovanského písemnictví se ale šířilo i od Jadranu. Starobulharské/staroslověnské texty mezi Srby přicházely hlavně z Ochridu a

rozšiřovaly se dále v Rašce, Duklji/Zetě a Chlumu. Staroslověnské dědictví se však šířilo i přímo ze samotné Velké Moravy, a to především do Čech (nejznámějším střediskem byl Sázavský klášter, a to až do roku 1097, kdy byla v Čechách slovanská bohoslužba zakázána)²⁵.

Jelikož **Konstantin** s **Metodějem** vzali za základ svého jazyka, do něhož přeložili základní bohoslužebné texty,²⁶ aby byly v řeči srozumitelné slovanským obyvatelům Velké Moravy, slovanské nářečí z okolí Soluně, nářeční báze staroslověnštiny je proto s ohledem na genezi slovanských jazyků bulharská (viz Petr, 1984, s. 32 nebo Seliščev, 1951, s. 28 – cit. dle Ivanova-Mirčeva – Charalampiev, 1999, s. 257n.) jinak též bulharsko-makedonská (viz Večerka, 2006, s. 97), přesněji se jedná o jazyk velmi blízký ruským dialektům východobulharské nářeční skupiny²⁷ (viz např. Ivanova-Mirčeva – Charalampiev, 1999, s. 229, 234, 236, 262n.). Na vysokou míru blízkosti ruských nářečí (jmenovitě z prostoru obce Sucho)²⁸ s cyrilometodějským jazykem poukázal už na sklonku 19. století slovinský lingvista **Vatroslav OBLAK** (1864 – 1896) ve svém díle *Macedonische Studien* (Makedonské studie)²⁹ z roku 1896 (tamtéž, s. 231, 262n. nebo Damjanović, 2003, s. 13), čímž mj. jednoznačně potvrdil omyl tzv. panonské (či panonsko-slovinské) teorie o původu staroslověnštiny, kterou v 19. století zastávali další skvělí slovinští slavisté **Jernej KOPITAR** (1780 – 1844) a **Fran MIKLOŠIČ** (1813 – 1891), ale třeba také **Pavel Josef ŠAFAŘÍK** (1795 – 1861). Na základě dochovaných informací z této nejstarší etapy vývoje slovanských spisovných jazyků víme, že se tento jazyk ve své době označoval jako *slovanský* a později v bulharském prostoru i jako *bulharský* (Andrejčin – Popova, 1982, s. 15).

²⁵ Sázavský klášter stojí nad městečkem Sázava, cca 50 km jihovýchodně od Prahy.

²⁶ Především knihy Nového zákona a později i Starého zákona, přičemž evangeliář byl **Konstantinem** přeložený ještě v Byzanci, dále nomokánon, penitenciál *Ustanovení svatých otců /o pokání/* (Zapovědi svętyichъ отъць), *Zakon sudnyj ljudem* aj. (více viz Večerka, 2006, s. 91).

²⁷ Současná makedonská jazykověda klasifikuje slovanská nářečí z prostoru historické, tedy i Egejské Makedonie jinak – všechna vnímá dle teritoriálního klíče jako nářečí makedonského národního jazyka a inkriminovaná oblast kolem Soluně pak podle makedonských dialektologů spadá pod jižní dialekty jihovýchodní nářeční skupiny makedonského jazyka.

²⁸ Řecky Σοχός [Sochós], dnes tříapůltisícové řecké městečko ležící 45 km východně od Soluně.

²⁹ Vatroslav OBLAK: *Macedonische Studien. Die slavischen Dialekte des südlichen und nordwestlichen Macedoniens*. Wien, 1896.

§ 5.3.1. Literární střediska v Preslavi a Ochridu

Poté, co bulharský kníže **Boris (Michail)** přijal na svém dvoře v Plisce Metodějovy žáky vyhnané knížetem **Svatoplukem** z Velké Moravy, dostalo se slovanskému písemnictví nového impulzu, který vedl k bohaté literární činnosti už v novém hlavním městě Preslavi na dvoře cara **Simeona I. Velikého**. Na území bulharské říše byla pro účely přípravy slovansky hovořících duchovních postupně založena dvě vzdělávací střediska – první se utvořilo přirozeně na carském dvoře v Preslavi, druhé pak v Ochridu na západě říše, kam Simeon vyslal nejprve **Klimenta** a později i dalšího z tzv. sedmipočetníků, **Nauma**. V odborné literatuře se proto hovoří o dvou bulharských školách, přesněji střediscích³⁰ slovanské vzdělanosti – preslavské(m) a ochridské(m). Tato střediska spolu se starším centrem velkomoravským tvoří tři historické pilíře staroslověnského písemnictví a slovanské vzdělanosti v 9. a 10. století. Pro rozmach slovanské literární tvorby v bulharské říši byla značně významná skutečnost, že v roce 893 byl na velkém sněmu v Preslavi slovanský jazyk povýšen na oficiální jazyk bulharského státu. Tímto aktem tam slovanština začíná plnit funkci spisovného jazyka (viz např. Videnov, 1978, s. 9) a stává se pro Bulhary nejen prostým mezinárodním či nadnárodním jazykem (tj. etnicky nezakotveným obecněslovanským spisovným útvarem, koiné), ale s ohledem na její původ (viz výše o nářeční bázi) a oficiální status i jazykem národním, bulharštinou, z hlediska lingvistického bádání a s ohledem na to, že se jedná o nejstarší etapu kontinuálního

³⁰ Někteří bulharští jazykovědci upřednostňují označení „střediska“ z toho důvodu, že se totiž nejednalo o instituce ve smyslu konkurenčním, jak by se z označení „škola“ mohlo zdát (srov. situaci v první polovině 19. století a názorovou konkurenci škol novobulharské, slavjanobulharské a církevněslovanské v Bulharsku, trnovské a plovdivské tamtéž ve druhé polovině 19. století nebo záhřebské, zadarské a rijecké v Chorvatsku přibližně ve stejné době), nýbrž o dvě centra, která měla totožné cíle. Hovoří se rovněž o literárních centrech, literárních ohniscích apod. Snaha interpretovat činnost obou středisek jako konkurenční, v krajním případě pak dokonce jako vzájemně nepřátelskou, se projevuje u některých jazykovědců z bývalé Jugoslávie (především Makedonie), ale i odjinud (Francouz **André Vaillant** kupříkladu). Důvody pro to jsou zjevně extralingvistické (srov. tyto tendence u **Stjepana Damjanoviće**, 2004, s. 172 nebo jím citovaných lingvistů Chorvata **Josipa Hamma**, 1963 a Rusa **Vladimíra Mošina**, 1962 /tamtéž, s. 175, 178/). Podrobnou apologii bulharského přístupu přináší **Dora Ivanovová-Mirčevová** (Ivanova-Mirčeva – Charalampiev, 1999, s. 231–240, 256–265), citujíc přitom mj. rovněž práce Nizozemce **Nicolaase van Wijka** nebo Rusa **Afanasije Seliščeva**.

vývoje bulharského mluveného i spisovného jazyka, nazývaným jako *starobulharština*. Nutným společenským předstupněm pro rozvoj slovanského písemnictví v Bulharsku bylo ovšem kromě přijetí křesťanství chánem **Borisem I.** (864–865), jenž se poté stal knížetem **Michailem**, též založení bulharského arcibiskupství (870) a jeho uznání Byzancí, což znamenalo nejen potřebnou církevní autonomii, ale také důležitou politickou svobodu a suverenitu. Poté byla cesta rozsáhlé slavizaci bulharského státu na všech společenských úrovních volná. V Preslavi i Ochridu se překládaly a prepisovaly bohoslužebné texty, vznikala i původní literární tvorba náboženského i světského charakteru (vědecká pojednání, nábožensko-filozofické traktáty apod.). Zatímco preslavské (nebo též plisecko-preslavské) středisko vykazovalo výraznější odborně-teoretické zaměření své činnosti, ochridské bylo zaměřeno více prakticky, na přípravu tolik potřebných křesťansky vzdělaných učitelů a duchovních (Ivanova-Mirčeva – Charalampiev, 1999, s. 256). Obě střediska zpočátku pokračovala v hlaholské tvorbě, v Preslavi se však brzy rozvinul nový typ písma – cyrilice, svou vnitřní strukturou sice odpovídající duchu hlaholice, avšak vnější formou bližší řeckému písmu, jelikož z něho zcela otevřeně vycházela (více o obou písmech viz dále § 5.5.). Geografická lokalizace obou center měla také vliv na jazyk – zatímco v Preslavi do tamní tvorby pronikaly některé prvky místních, severovýchodních bulharských nářečí (tj. prvky východobulharského typu), památky vytvořené v Ochridu vykazují archaičtější podobu, tj. důsledněji zachovávají původní (tj. ruské) nářeční rysy cyrilometodějského jazyka a zároveň se obohacují o prvky jihozápadních bulharských nářečí (tj. prvky západobulharského či makedonského typu). Výraznější odklon od původního cyrilometodějského typu je patrný v textech z preslavského ohniska, charakter těchto odchylek je především lexikální, zřetelnější je v nich rovněž vliv řečtiny.

Preslavské ohnisko je spojováno hlavně s osobnostmi jako byli mnich **Doks**, **Naum Ochridský** (též **Preslavsko-Ochridský**), jenž stál v čele preslavského kulturně-vzdělávacího střediska v letech 886 až 893, car **Simeon I. Veliký**, který se sám

postavil do čela preslavské literární školy poté, co poslal Nauma do Ochridu, tak řečený mnich (černorizec) **Chrabr, Konstantin Preslavský** (též **Presbyter**) nebo **Joan Exarch Bulharský** (též **Joan Presbyter**). S ochridským ohniskem jsou spojeni především **Kliment Ochridský** (též **Velický**), který ho po roce 886 na příkaz knížete Borise-Michaila zakládal, a už jmenovaný **Naum Ochridský**, který ve vedoucí pozici Klimenta vystřídal v roce 893 poté, co byl Kliment carem Simeonem jmenován biskupem a co se začal plně věnovat duchovním záležitostem. Celé toto kulturně plodné období bylo v 19. století nazváno zlatým věkem bulharského písemnictví. Útlum nastává po definitivní porážce a pohlcení tzv. prvního bulharského státu sousední Byzancí (1018).

§ 5.3.2. Otázka pojmenování staroslověnštiny a obsahová stránka

Termín *staroslověnština* (bulh. *старославянски е.*, srb./mak. *старословенски ј.*, chorv. *staroslavenski ј.*, sl. *staroslovanski ј.*), jak vyplývá z předchozích kapitol, není jediný, který se pro označení prvního slovanského spisovného jazyka používá. V odborné literatuře se můžeme setkat i s pojmenováními *starobulharština* (viz výše), *staromakedonština*, *církevní slovanština* či *stará církevní slovanština*.³¹ Všechna tato glotonyma spojuje skutečnost, že označují první slovanský spisovný jazyk, cyrilometodějský jazyk určený pro velkomoravskou misi, resp. jazykový útvar (či jazykové útvary) vzešlý (vzešlé) z cyrilometodějského jazyka. Ne vždy je však možné vnímat je jako synonymní termíny – jejich terminologizovaný význam odráží různá časová období, různé zeměpisné oblasti, různou společenskou funkci pojmenovávané variety a koneckonců i různé (národní) odborné zvyklosti.

§ 5.3.2.1. Tak např. **bulharská** paleoslavistika označuje jazyk nejstaršího období (tj. od cyrilometodějské mise do 11. /12./ století) jako *starobulharský*, přičemž období

³¹ Překlady uvedených termínů (nemusí se nutně v daném jazykovém prostředí užívat):

bulh. старобългарски, старомакедонски, църковнославянски, староцърковнославянски език;

mak. старобугарски, старомакедонски, црковнословенски, староцрковнословенски јазик;

srb. старобугарски, старомакедонски, црквенословенски, староцрквенословенски језик;

chorv. starobugarski, staromakedonski, crkvenoslavenski, starocrkvenoslavenski jezik;

sl. starobolgarščina, staromakedonščina, cerkvena slovanščina, stara cerkvena slovanščina.

tzv. *vlastní* nebo *pravé starobulharštiny* (истински старобългарски) zahrnuje fázi od konce 9. století až do konce celého období. Na toto období pak navazuje etapa *středobulharského* spisovného jazyka (12. až 15. /17./ století – termín *středobulharský* /среднобългарски/ je tu nutno chápat časově, nikoliv prostorově). Hlavní důvody pro upřednostňování termínu s průhlednou etnickou komponentou jsou v bulharském odborném diskurzu čtyři:

1. sledovaný jazyk pochází z bulharského etnického (později národního) a jazykového prostoru;
2. jeho soluňská nářeční báze je v podstatných rysech identická s archaickými ruskými dialekty východobulharského typu;
3. sledovaný jazyk se rozvíjel v rámci bulharské říše, jako spisovný tam plnil důležitou společenskou funkci a představuje tedy nejstarší fázi kontinuálního vývoje spisovného jazyka Bulharů, bulharštiny;
4. v bulharské jazykovědě je tento termín ustálený, tradiční.

Starobulharština se tak jeví jako synonymní k termínu *staroslověnština* ustálenému v českém prostředí. Pojem *stará církevní slovanština* je podle D. Ivanovové-Mirčevové starší, dnes už opuštěný termín synonymní se staroslověnštinou/starobulharštinou (Ivanova-Mirčeva – Charalampiev, 1999, s. 234). Jako *církevní slovanština* se pak označuje pozdější podoba staroslověnštiny spjatá prakticky výhradně s náboženskou funkcí a jazykově výrazně přizpůsobená prostředí, v němž plnila tuto společenskou funkci (viz dále § 6.2. a různé národní jazykové redakce církevní slovanštiny). V dějinách bulharského jazyka je významná úloha církevní slovanštiny srbské (15.–17. století) a ruské redakce (17.–19. století – ta se v bulharské terminologii označuje jako *църковнославянски език*).

§ 5.3.2.2. Formálně podobný, ovšem obsahově zcela protichůdný vztah v porovnání s bulharským postojem má k staroslověnštině **makedonská** jazykověda, která ji někdy označuje jako jazyk *staromakedonský*. Makedonskou argumentaci bychom mohli shrnout do těchto tří bodů:

1. sledovaný jazyk nepochází z bulharského, nýbrž z makedonského etnického (později národního) a jazykového prostoru;
2. jeho soluňská nářeční báze nemůže být bulharská, když pochází z Makedonie, nýbrž je v podstatných rysech identická s archaickými jižními dialekty jihovýchodního makedonského nářečního typu;
3. sledovaný jazyk nejen že z oblasti historické Makedonie pochází, ale i později se na jejím západě rozvíjel v rámci ochridské školy, která tento (makedonský) typ staroslověnštiny dále pěstovala v protikladu ke škole preslavské a k typu bulharskému, takže vlastně představuje nejstarší fázi kontinuálního vývoje spisovného jazyka Makedonců, makedonštiny.

§ 5.3.2.3. Charakteristický **chorvatský** postoj bychom si mohli ilustrovat na přístupu S. Damjanoviće, jenž ve svém výkladu zavrhuje etnický příznakové pojmy *starobulharština* i *staromakedonština*, neboť nadstavba spisovného jazyka Slovanů, tj. to, co stojí nad nářeční bází, co ji doplňuje a co pak dotváří celkový obraz spisovného jazyka, je podle něho obecněslovanská (Damjanović, 2003, s. 10 nebo týž, 2004, s. 173). Stejně tak zavrhuje pojmy *církevní slovanština* i *stará církevní slovanština*, neboť jsou zase příliš úzké a nepřesné z hlediska funkčního (nejednalo se přece primárně pouze o jazyk liturgie, a to ani v pozdějších obdobích, třebaže jeho společenská funkce byla mnohde takto dějinným vývojem zúžena), a ideální podle něho není ani nejrozšířenější termín *staroslověnština*. Jako řešení navrhuje označení **obecněslovanský spisovný jazyk** (općeslavenski književni jezik), který podle svého autora dobře vyjadřuje, že se jednalo o jazyk, jenž jako spisovný sloužil všem slovanským národům, byť pouze v určitém období jejich dějin a na části jejich národního území; je to tedy jazyk slovanského středověkého písemnictví (týž, 2003, s. 12). Pokud jde o etnicitu nářeční báze staroslověnštiny („obecné slovanštiny“), S. Damjanović doporučuje nerozlišovat mezi termíny *starobulharský* a *staromakedonský*, když tvrdí: „Spor *starobulharština/staromakedonština/staroslověnština* je zcela bezpředmětný, pokud víme, co označujeme: jedná se o spisovný jazyk, jehož

nadstavba je obecněslovanská, kdežto základ starobulharský/staromakedonský“ (týž, 2004, s. 174).

§ 5.3.2.4. Stanovisko české paleoslavistiky si můžeme ukázat na výkladu R. Večerky. Ten charakterizuje pojem *církevní slovanština* jako širší než *staroslověňština*, neboť označuje jazyk, který se používal během celého středověku až do novověku (Večerka, 2006, s. 111). Pojem *stará církevní slovanština* je pouze starší terminologický ekvivalent rozšířenější staroslověňštiny, tj. označení pro nejstarší fázi vývoje církevněslovanského jazyka. Jako synonymní ke staroslověňštině existuje termín *starobulharština* používaný především, ale nejen v bulharštině. Ještě užší pojem než *staroslověňština/starobulharština* je pak označení *cyrilometodějský jazyk* (bulh. Кирило-Методиев език), který se vztahuje na jazyk cyrilometodějských textů v jejich původním znění, jeho vlastní podoba ovšem není zachována a může být pouze rekonstruována (viz tamtéž). R. Večerka nakonec na s. 112 schematicky zobrazuje přehled vývoje lokálních typů a redakcí staroslověňštiny a církevní slovanštiny v 9. až 12. století. V **1. fázi** hovoří o *prastaroslověňštině* neboli *soluňské staroslověňštině* (tj. jazyce soluňských Slovanů z doby přípravy na cestu Konstantina a Metoděje na Velkou Moravu), ve **2. fázi** o *velkomoravské staroslověňštině* (s panonskou variantou – tj. jazyce písemnictví tvořeného na Velké Moravě, resp. v Kocelově panonském knížectví), ve **3. fázi** o *staroslověňštině bulharsko-makedonského typu* a *staroslověňštině českého typu*, resp. nedoložené, ale velmi pravděpodobně existující *staroslověňštině chorvatského typu*; ve **4. fázi** Večerka uvádí už jednotlivé *redakce církevní slovanštiny* (středobulharskou, makedonskou, srbskou, chorvatskou a ruskou), které se všechny vyvinuly ze staroslověňštiny bulharsko-makedonského typu.

§ 5.4. Písemné památky nejstaršího období slovanského písemnictví

Z nejstaršího období se v pozdějších prepisech zachovala řada textů náboženského charakteru, úryvky biblických textů, které jsou předmětem lingvistické analýzy paleoslavistů. Nazývají se také *kanonické texty* či *texty staroslověnského kánonu*.

Jejich seznam je přehledně a s dostatečným vysvětlujícím komentářem publikován u Večerky (2006, s. 100–104) nebo Damjanoviće (2003, s. 15–25, týž, 2004, s. 67–120), ve stručnější podobě pak mj. u Bogoczové (2012, s. 32–37), my si z nich připomeneme pouze nejznámější a vzniklé v jihoslovanském prostoru (čerpáme přitom ze všech tří jmenovaných publikací).

Hlaholské památky: *Zografský kodex* (Codex Zographensis), *Mariánský kodex* (Codex Marianus), *Assemanův evangeliář* (Codex Assemanianus), *Sinajský žaltář* (Psalterium Sinaiticum), *Sinajský modlitebník* (Euchologicum Sinaiticum) a *Clozův sborník* (Glagolita Clozianus).

Cyrilské památky: *Knihy popa Sávy* (Savvina kniga), *Vatikánský palimpsest*, *Supraslský kodex* (Codex Suprasliensis) a *Eninský apoštol*.

Výše uvedené hlaholské kanonické památky vznikly vesměs na (jiho)západě tehdejší bulharské říše (tj. na území západní Makedonie), pouze o Clozovu sborníku se soudí, že se jedná o text napsaný v chorvatském prostředí, ale podle západobulharské (makedonské) předlohy (Damjanović, 2004, s. 101). Původ Mariánského kodexu je zase hledán na štokavském území východního obřadu, ovšem napsána byla tato památka opět velice pravděpodobně podle západobulharské (makedonské) předlohy (tamtéž, s. 79). V obou případech se tedy pořád jedná o staroslověnštinu bulharsko-makedonského typu. Kanonické cyrilské památky naproti tomu nesou zřetelnou jazykovou pečeť východobulharskou.³²

§ 5.4.1. Z originální literární tvorby té doby vycházelo na **bulharském** území mnoho spisů především náboženského a biografického charakteru – **Kliment Ochridský** (asi 840 – 916) je autorem *Života Konstantinova* a *Života Metodějova* (Житие Кирилово, Житие Методиево, tzv. panonských legend) nebo *Pochvalného slova učiteli Cyrilu* (Похвално слово за учителя Кирил), **Joan Exarch Bulharský** (asi

³² Výše uvedené hlaholské kanonické památky se s ohledem na místo jejich vzniku často označují pouze jako makedonské. Toto označení ovšem může být dvojsmyslné, a proto zavádějící – není jasné, zda daný atribut označuje pouze teritorium, anebo zda se jedná o snahu vydávat tyto památky za důkaz historické existence a starobylých kořenů současného makedonského jazyka a jeho svébytného kontinuálního rozvoje.

počátek 2. pol. 9. století – třetí dekáda 10. století) napsal důležitý *Prolog* ke svému překladu řeckých náboženských textů Jana z Damašku *Nebesa* (Небеса) a kompilační encyklopedický spis *Šestodnev* (Шестоднев), **Konstantin Preslavský** (asi 845 – asi 910) složil vynikající veršovanou *Abecední modlitbu* (Азбучна молитва), která je úvodem k tzv. *Poučnému evangeliu* (Учително евангелие), dále *Bohoslužbu za Metoděje* (Служба за Методий), jedno z prvních slovanských hymnických děl, a někteří badatelé mu připisují i *Předzpěv k evangeliu* (Проглас към евангелието), jinak přisuzovaný Konstantinu-Cyrilu. Spis *O písmenech* (За буквите) tak řečeného **mnicha Chrabra** je v podstatě ukázkový jazykovědný traktát, pojednání *Slovo proti bogomilům* (Беседа против богомилите) presbytera **Kozmy** z konce 10. století je zase ostrým polemickým spisem hájícím oficiální křesťanskou církev proti bogomilské herezi. Do stejné doby patří i *Náhrobní kámen čargubila Mostiče* (Надгробен надпис на чъргубиля Мостич)³³ nalezený na Selišti v prostoru dnešního Velikého Preslavu.

§ 5.4.2. Ze **srbského** prostoru zřejmě pochází kanonické *Mariánské evangelium* (Маријино/Маријинско јеванђеље, jinak též *Mariánský kodex*) vzniklé před začátkem 11. století. Svědčí o tom některé fonetické rysy z rukopisu přepisovače a rovněž to, že byla i později (ve 14. století) používána středověkými Srby k obřadním účelům, na což ukazuje řada cyrilských glos (viz Milanović, 2004, s. 30, 35 nebo Stojanović, 2005, 38n.). Kromě ní patří k nejstarším památkám srbského písemnictví ještě dva hlaholské zlomky z počátku 12. století obsahující Skutky apoštolů – *Grškovićův zlomek* (Гршковићев одломак, 4 pergamenové listy) a *Mihanovićův zlomek* (Михановићев одломак, 2 pergamenové listy), a dále starobylý cyrilský *Temnický nápis* (Темнићки натпис) vytvořený někdy na počátku 11. století, nalezený v srbském Pomoraví a představující deset vytesaných jmen světců. Protože *Grškovićův* i *Mihanovićův zlomek*, ale možná i *Mariánské evangelium* pocházejí (pravděpodobně) z území dnešní **Bosny a Hercegoviny** (tj. Chlumu /Humu/, možná Bosny, ale možná také Zety), bosňácká jazykověda je zařazuje mezi své hlaholské

³³ Titul *čargubil* (bulh. чъргубил) pochází z prabulharského *ičirgu boil* a označuje vojevůdce, státníka.

památky psané polooblou, tedy v jejich terminologii bosenskou hlaholicí (o ní viz dále § 5.5.1.).

§ 5.4.3. Z chorvatského prostoru pocházející dochované památky jsou mladšího data, přesto lze odtud do nejstarší fáze vývoje jihoslovanského písemnictví zařadit kromě kanonického *Clozova sborníku* (Kločev glagoljaš) ještě *Hlaholské listy vídeňské* (Bečki listići) z konce 11. století (jde o sakramentář přeložený z latiny). O bezprostřední návaznosti na cyrilometodějskou tradici v chorvatském prostředí neexistují přímá svědectví, až údaje z církevních synod konaných ve Splitu (925 a 1060) se zmiňují o rozšíření slovanské bohoslužby mezi Chorvaty. Římská kurie se však k „Metodějově doktríně“ stavěla odmítavě, takže církevní slovanština (ve své chorvatské redakci) v oblasti splitské arcidiecéze status oficiálního jazyka nezískala, a rozšířila se pak především v severozápadních chorvatských oblastech kolem Senje, na ostrově Krk, Chorvatském přímoří až do Istrie, Krbavy, Liky a podél středního toku řeky Kupy (Ivanova, 2000, s. 113). Originálním textem je asi nejznámější středověká chorvatská památka *Bašćanská tabulka* (Bašćanska ploča) z přelomu 11. a 12. století. Památka představuje 13 řádků (asi 100 slov) hlaholského nápisu na kamenné desce o rozměrech cca 2 x 1 metr pocházející z benediktinského kostela sv. Lucie na ostrově Krk. Text byl napsaný poblíž vsi Jurandvor u Bašky na témže ostrově, obsahově je to první chorvatské potvrzení Zvonimira coby chorvatského krále a hovoří se v ní o darování půdy pro kostel sv. Lucie (nedaleko Bašky), má tedy charakter právního dokumentu. Z dalších kamenných hlaholských památek patří mezi nejstarší *Valunská tabulka* (Valunska ploča), *Plominský nápis* (Plominski natpis) a *Krčský nápis* (Krčki natpis), všechny z 11. století. *Valunská tabulka* pochází z ostrova Cres a pozoruhodná je tím, že je svědectvím o slovansko-latinském bilingvismu a digrafii – první řádek na tomto náhrobním kameni je napsán slovansky (starochorvatsky) hlaholicí, druhý a třetí řádek pak říká totéž latinsky v latině.

§ 5.4.4. V panonském (pozdějším **slovinském**) prostoru má původ nejstarší slovanská památka psaná latinkou (primitivním pravopisem) – jedná se o tzv.

Frizinské zlomky (Brižinski spomeniki) z přelomu 10./11. století, které ale nemají žádnou přímou vazbu na působení Konstantina-Cyrila, Metoděje ani jejich pokračovatelů. V Panonii byla totiž slovanská bohoslužba zakázána už v roce 874 (Večerka, 2006, s. 104), trvala tedy jen necelých pět let, přesto se v těchto památkách stopy staroslověnštiny nacházejí – první a třetí zlomek jsou překlady zpovědních formulí ze staré horní němčiny, jazykově v podstatě představují starou slovinštinu se stopami staroslověnštiny; druhý zlomek obsahuje výzvu k pokání, jazykově pak představuje staroslověnštinu se stopami staré slovinštiny (tamtéž, s. 104n.). Podle nejnovějších poznatků je první zlomek nejmladší – pochází nejspíše z roku 1022 nebo 1023, nejpozději však 1036; druhý a třetí zlomek vznikly v období mezi roky 972 a 1000.

Spolu s výše uvedenými památkami spjatými přímo či nepřímo s činností Cyrila a Metoděje se v jihoslovanském prostředí našly i texty nebo osamocené (epigrafické) nápisy svědčící mnohdy o písemné činnosti ještě před vytvořením slovanského písma. Tyto dochované texty (nebo jejich zlomky) se obsahově vztahují k tehdejší jihoslovanské realitě, avšak **psány jsou latinsky nebo řecky**. Tyto jazyky totiž byly (každý ve svém kulturně-náboženském a společenském prostoru) univerzálními jazyky vzdělavců, duchovních a vladařů. V **chorvatském** prostoru se ze svědectví tohoto typu dochoval latinský *Trpimírovův nápis* (Trpimirov natpis) z Rižinic pod Klisem (u Splitu) a *Trpimirova darovací listina* (Trpimirova darovnica, 852), která představuje nejstarší dochovaný dokument chorvatské historie vůbec (Moguš, 2009, s. 13). O něco mladšího data jsou pak např. *Branimírovův nápis* (Branimirov natpis) z Šopotu u Benkovce (východně od Biogradu na Moru), *Držislavův nápis* (Držislavov natpis) nebo *Náhrobní kámen královny Jeleny* (Nadgrobna ploča kraljice Jelene, 976). Všechny tyto texty jsou psány latinsky. Z **bulharského** prostoru je významný řecky psaný *Seznam bulharských chánů* (Именник на българските ханове), dovedený až do roku 756 – pochází z byzantského letopisu z 8. století, ale zachoval se až v pozdějším slovanském opisu ze 14. století.

Hlaholice, cyrilice a další písma

§ 5.5. Slovanská řeč byla v minulosti zapisována více písmi:

§ 5.5.1. na počátku **HLAHOLICÍ**,³⁴ tj. tzv. **slovanským písmem**, které pro potřeby své mise na Velké Moravě přibližně v polovině 9. století (862) vytvořil **Konstantin**. Hlaholice je unikátní písmo, mezi paleoslavisty ale dodnes nepanuje shoda ohledně inspirace – podle Damjanoviće (2003, s. 30–35) existují tři výklady: *exogenní*, *endogenní* a *exogenně-endogenní*. Zastánci *exogenních* východisek se snaží dokázat, že pro každý hlaholský grafém lze nalézt nějakou inspiraci v jiném písmu (takto například řada především starších generací slavistů: I. Taylor, V. Jagić, V. Vondrák, J. Vajs, R. Nahtigal, F. Fortunatov, N. S. Trubeckoj, L. Geitler aj.). Zastánci *endogenních* východisek se naopak snaží dokázat, že hlaholice je zcela nové písmo s jistou vnitřní logikou znaků (G. Černochvostov /též Tschernochvostoff/, P. Ilčev, manželé V. a O. Jončevovi, S. Sambunjak). Zastánci *exogenně-endogenních* východisek se přiklánějí k tomu, že hlaholice je určitě originální a svébytný grafický systém, který se na první pohled nepodobá žádnému jinému písmu, ale tuto originalitu nelze vnímat tak, že by hlaholice neměla žádné vazby na grafické systémy, které Konstantin znal, a že by tak zůstala bez jakékoliv vnější inspirace (tento postoj je patrný například u T. Eckhardtové, J. Hamma nebo K. Horálka). Samotná hlaholice měla dvě základní formy – starší *oblou* (kulatou, bulharskou), která se vyskytovala zhruba do 12. století, a pozdější *hranatou* (chorvatskou), jejíž počátek můžeme hledat v polovině 13.

³⁴ Samotný termín *hlaholice* nepochází z cyrilometodějského období, toto písmo se v minulosti nazývalo i *cyrilice* (*kurilovica* u novgorodského popa Upyra Lichého z r. 1047, *ćurilica* v dubrovnických dokumentech z 14. a 15. století), *písmo sv. Jeronýma* (littera Hieronymiana) nebo *slovanské písmo* (pismena slověnskaja); označení *hlaholice* (sch. *glagoljica*) pochází z chorvatského prostředí; podle chorvatského badatele a znalce hlaholského písma Matea Žagara toto označení jako první použil biskup **Franjo GLAVINIĆ** v roce 1626 v dopisu římské Kongregaci pro šíření víry (Mateo ŽAGAR: Hrvatska pisma u srednjem vijeku. In *Povijest hrvatskoga jezika – 1. knjiga: Srednji vijek*. Ur. Josip Bratulić i drugi. Zagreb, 2009, s. 149 – cit. dle BLAŽEVIĆ KREZIĆ, Vera (rec.): Riječki glagoljaški krug. Darko Deković, Istraživanja o riječkome glagoljaškom krugu. Matica hrvatska: Zagreb, 2011., 523 str. Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, 44, 2012, s. 476.

století, pravděpodobně pod vlivem latinského typu písma beneventany (Oczkova, 2010, s. 126). Někdy se hovoří též o přechodné formě, tzv. *oblo-hranaté* či *polooblé* hlaholici, kterou si v kontextu nacionalizace historie písemnictví na území dnešní Bosny a Hercegoviny přisvojují Bosňáci, když k ní připojují atribut „bosenská“ (Jahić – Halilović – Palić, 2000, s. 22) a nevnímají ji jako přechodný typ, nýbrž jako svébytný třetí typ. V chorvatském prostředí vydrželo hlaholské písemnictví kontinuálně až do roku 1857 (Damjanović, 2003, s. 26).

§ 5.5.2. Brzy na to, přibližně na konci 9. století se na carském dvoře bulharského státu v Preslavi na základě tehdejšího řeckého unciálního majuskulního písma postupně vyprofilovala jednodušší **CYRILICE**, která se během své existence dočkala několika modifikací – jednou z nich je tzv. *bosančica*,³⁵ upravená cyrilice používaná především v Bosně (a později i v Dalmácii, Dubrovniku a Chorvatském přimoří) v několika modifikacích od 13. století (Milanović, 2004, s. 42)³⁶ až do počátku 20. století (Jahić – Halilović – Palić, 2000, s. 49), dále tzv. *graždanka*, zjednodušená, „občanská“ forma cyrilice pocházející z doby ruského cara **Petra I. Velikého** (1708), kterou postupně přejala i ostatní slovanské národy používající cyrilské písmo a která je rovněž známá pod označením *azbuka*.³⁷ Co se týče původu cyrilice, odborníci v této věci nejsou jednotní – dříve se autorství připisovalo Klimentovi Ochridskému, Naumovi Ochridskému nebo Konstantinu Preslavskému, avšak s ohledem na celkovou kulturní, náboženskou a politicko-společenskou situaci bulharské říše na

³⁵ Názvu *bosančica* pro pojmenování západní varianty cyrilice použil poprvé v roce 1889 **Čiro TRUHELKA**, chorvatský archeolog a historik umění.

³⁶ Podle **Stjepana Damjanoviće** lze o výrazné specifičnosti bosenské cyrilice hovořit až od 15. století (Damjanović, 2004, s. 296). Stoupenci samostatnosti bosenského jazyka však vidí poněkud sporně počátky bosančice už v 10. století (takto **Dževad Jahić** v Jahić – Halilović – Palić, 2000, s. 49); motivace k takovému tvrzení je ale zjevně nelingvistická. 13. století je pak podle jejich názoru doba, kdy se objevil „druhý typ bosančice“ – kurzívní rukopisná.

³⁷ Názvy *cyrilice* a *azbuka* nelze zjednodušeně vnímat jako synonyma, oba názvy vycházejí z jiného aspektu: první je vlastní pojmenování písma dané historicky (v našem případě je odvozeno od antroponyma *Cyryl*, bulh. *Кирил*, srb. *Цирило*), druhý vychází z pojmenování prvních písmen systému – a, б, в, г, д /starší cyrilicí a, в, в, г, д/ ... : азъ, buky, vědě, glagoljъ, dobro ... (srov. též latinka x abeceda /a, b, c, d ... : a, be, ce, de .../ nebo řecké písmo x alfabet /α, β, γ, δ ... : alfa, beta, gama, delta .../).

konci 9. století a jejího poměru k Byzanci a byzantské kultuře vůbec bude blíže pravdě názor, že cyrilice se vyvinula na preslavském knížecím a později carském dvoře Simeona Velikého postupným přizpůsobováním řeckého písma potřebám slovanského jazyka. Roku 893, kdy se Simeon dostal na bulharský trůn, bylo na velkém sněmu v Preslavi rozhodnuto o tom, že se slovanský jazyk psaný cyrilicí stává oficiálním jazykem říše, čímž byl předznamenán další rozvoj cyrilice nejen jako písma náboženské literatury (viz dále § 6.2. o církevní slovanštině), ale i jako písma pro běžné světské účely.

§ 5.5.3. V Bosně se v důsledku islamizace od poloviny 17. do konce 19. století pěstovala tzv. *literatura alhamijado*, která byla sice psaná slovansky (srbochorvatsky, Bosňáci by dnes řekli, že bosensky), avšak **arabským písmem** (tzv. **AREBICÍ**), které používala i turečtina, oficiální jazyk osmanské říše, k níž Bosna od druhé poloviny 15. století až do roku 1878 náležela.

§ 5.5.4. **ŘECKÉ písmo** pro záznam slovanské řeči se podle Dževada Jahiće užívalo v Bosně a Chlumu už koncem 10. a na počátku 11. století, o čemž údajně svědčí velmi malé množství zachovaných památek z té doby (Jahić – Halilović – Palić, 2000, s. 44). Z 19. století z prostředí Egejské Makedonie pochází několik řeckým písmem psaných bulharských památek; byly napsány v příslušném regionálním dialektu. Známý jsou tzv. *Konikovské evangelium* (Кониково евангелие, 1852, autor **Pavel Božigrobski**), *Kulakijské evangelium* (Кулакийско евангелие, 1863, autor **Evstatij Kipriadi**) nebo *řecko-bulharský slovník* (гръцко-български речник, dokončen 1893, autor **Gjošo Kolev**) psaný i v bulharské části řeckými písmeny.

§ 5.5.5. Nakonec je samozřejmě třeba zmínit **latinské písmo** – nejstarší písemná památka slovanského jazyka psaná **LATINKOU** pochází z přelomu 10. a 11. století z prostředí alpských (panonských) Slovanů (budoucích Slovinců). Latinka se přirozeně, byť různou rychlostí rozšířila především mezi Slovany římskokatolického

vyznání. Pro potřeby slovanských jazyků musela být upravována, ať už pomocí spřežek (digrafy, trigrafy), nebo diakritických znamének (tečky, čárky, háčky aj.), protože její znakový fond neodrážel všechny existující slovanské fonémy.

Závěrem je třeba připomenout, že jak latinské, tak i řecké písmo Slované znali a používali už před cyrilometodějskou misí, ovšem nesystematicky, jak o tom píše ve svém pojednání *O písmenech mnich Chrabr* z období tzv. preslavské literární školy³⁸.

§ 5.5.6. **Současný slovanský svět (*Pax Slavia*)** se písemně vyjadřuje cyrilicí a/nebo latinkou. *Cyrilici (azbuku)* používá ruština, běloruština, ukrajinština a rusínština (v těchto jazycích se spíše používá označení „azbuka“), dále bulharština, makedonština (кирилица), srbština, černoHORŠTINA a formálně i bosenština (ћирилица), tedy kromě bosenštiny pravoslavné slovanské národy (*Pax Slavia Orthodoxa*). Každý z uvedených jazyků má kromě určitého základního, všem společného fondu grafémů i jisté množství vlastních, specifických znaků,³⁹ které ovšem nemusí nutně označovat nějaké specifické, v jiných slovanských jazycích se nevyskytující fonémy – např. běloruské *ŷ* /w/, ukrajinské *г* /g/, srbské *Ђ* /ń/ nebo makedonské *ќ* /k'/.

Latinku používá polština, kašubština, horní i dolní lužická srbština, čeština, slovenština, slovinština, chorvatština a bosenština, tedy především slovanské národy západního křesťanského světa (*Pax Slavia Romana*). Oficiální latinskou abecedu má také černoHORŠTINA (ústavně je v Černé Hoře zaručena plná rovnoprávnost latinky a cyrilice v úředním styku) a srbština (v Srbsku je však její užívání ústavně omezeno ve prospěch cyrilice). I zde platí, že každý z uvedených jazyků má svou abecedu přizpůsobenou svým potřebám. V zásadě lze říct, že slovanská latinka pro specifické slovanské fonémy upřednostňuje diakritiku, výraznější přítomnost spřežek je patrná především v polštině a kašubštině.

³⁸ „Slované dříve, pokud ještě byli pohané, neměli zajisté knihy ani písmo, nýbrž počítali a hádali s pomocí črt a vrubů. Když však byli pokřtěni, snažili se psát slovanskou řeč římskými a řeckými písmeny bez úpravy.“ (Mnich Chrabr: *O písmenech*, cit. dle Večerka, 2006, s. 94; podtrž. PK).

³⁹ Tyto specifické znaky navíc může sdílet i více slovanských jazyků – viz např. srbská a makedonská cyrilice.

6. Písemnictví slovanského jihu v období středověkých jihoslovanských státních útvarů. Církevní slovanština a její jihoslovanské redakce. Trnovská škola, Evtimij Trnovský a Grigorij Camblak. Zetsko-chlumská, rašská a resavská škola, Konstantin Kostenecký. Chorvatské hlaholské písemnictví

§ 6.1. Charakteristika období

Období vrcholného středověku (cca 12. až 15. století) znamená pro jihoslovanskou oblast zformování poměrně úspěšných státních organizací. Došlo ke sjednocení srbských státních útvarů Rašky, Zety, Záchlumska a Travuňska pod dynastií **Nemanjićů** (1166) a Raška mezi nimi získala zpět své bývalé vedoucí postavení poté, co se z politického vlivu Byzance vymanila v roce 1180, zatímco Zeta během 12. století postupně upadala a ztrácela na významu. **Sv. Sáva**, nejmladší syn **Stefana Nemanji**, založil tradici autonomní srbské pravoslavné církve (pečským arcibiskupem se stává 1219 a vymaňuje se tak z vlivu ochridského arcibiskupství). Srbský stát prožívá svůj vrchol v polovině 14. století za vlády cara **Stefana Dušana**, v polovině 15. století ale svou už tak narušenou suverenitu ztrácí a stává se až do počátku 19. století součástí osmanské říše. Ve stejném období byla též obnovena bulharská státnost pod dynastií **Asenovců** (1185). Druhý bulharský stát se však potýkal s mnoha vnitřními i vnějšími potížemi, výraznější konsolidaci zvládl až **Ivan Aleksandăr** ve druhé třetině 14. století. Od roku 1371 však probíhá postupný rozklad státu způsobovaný hlavně osmanskými nájezdy. Bulharsko je nejprve rozděleno na tři fakticky nezávislé jednotky (trnovské carství, vidinské carství a dobrudžský despotát), až je koncem 14. století definitivně pohlceno Osmany. V době vrcholného středověku se též daří budovat bosenský stát. Po obdobích, kdy byla Bosna od 10. do konce 12. století postupně součástí Rašky, Byzance, Chorvatska, Zety nebo Uher, položil základy její relativní samostatnosti během posledních dvou dekád 12. století především bán **Kulin**. Vrcholné období zažívá Bosna za vlády **Tvrtka I. Kotromaniće** ve druhé polovině 14. století, kdy ke svému území připojuje i velké části dnešního srbského a chorvatského území. Po celé popisované období však Bosna přes nesporné politické úspěchy zůstala v pozici vazala Uherského království.

Významným náboženským činitelem spjatým se středověkou Bosnou je pokračování bogomilské hereze, která se tam dostala přes Makedonii a Srbsko z Bulharska. V Bosně se její vyznavači nazývali prostě *krstjani* „křesťané“ a jejich organizace pak *Crkva bosanska* (tj. bosenská církev). Chorvatské země mají od počátku 12. století (1102) na svém trůnu uherské krále (dynastii **Arpádovců**) a s Uhrami tvoří personální unii. Toto postavení se týká tří historických chorvatských zemí – užšího Chorvatska, Dalmácie a Slavonie. O Dalmácii musely Uhry pravidelně bojovat s Benátkami a Byzancí. V polovině 15. století se pro Uhry i chorvatské země stala aktuální osmanská hrozba. Ve druhé polovině tohoto století osmanská vojska pronikala stále častěji do nitra všech tří chorvatských zemí a v roce 1493 v prohrané bitvě proti nim na Krbavském poli zahynula převážná část tehdejší chorvatské šlechty. Specifické postavení si od druhé poloviny 12. století šikovnou politikou budoval Dubrovník, jenž se počátkem 15. století stal svobodnou městskou republikou po vzoru Benátek a Janova. Spolu s jistou konsolidací politické moci došlo ve zmíněných zemích i k rozvoji společenského, kulturního a církevního života, v důsledku čehož pochopitelně vznikly příznivé podmínky pro rozvoj písemnictví a literární tvorby. Charakteristické jsou různé cyrilské pravopisné školy v bulharském a srbském prostředí (různé typy příslušných redakcí církevní slovanštiny), přičemž trnovská a resavská se snaží o návrat k původní, „nezkažené“ staroslověnštině. V chorvatském prostoru se rozvíjí hlaholské písemnictví, které od druhé poloviny 13. století prožívá rozkvět díky papežově oficiálnímu povolení pro biskupství v Senji a na Krku. V Bosně a Dalmácii se z jihovýchodu šíří cyrilice, která tam získá specifickou, tzv. západní podobu (bosančica). Kromě těchto dvou slovanských písem se u Chorvatů ve 14. století ujímá i latinka. Slovinské země jsou ve sledovaném období součástí držav spravovaných aristokracií převážně z německojazyčného prostředí (Spanheimové, Andechsové, Babenberkové, Goričtí, Přemyslovci, Habsburkové, Celjští), takže podmínky pro nějaký výraznější projev slovinsky psané tvorby tam ještě neuzrály.

Církevní slovanština a její jihoslovanské redakce

§ 6.2. Písemnictví pěstované v bulharských, srbských i chorvatských zemích má charakter náboženský, ale i světský (právní texty, obchodní listiny apod.). Slovanský spisovný jazyk začíná absorbovat určité prvky mluveného jazyka středověkých národů, v jejichž prostředí funguje. Sledované období představuje z hlediska Večerka rozfázování vývoje podob staroslověnštiny/církevní slovanštiny (viz výše § 5.3.2.4.) písemnictví 4. fáze, v němž se už uplatňují jednotlivé redakce (či typy) církevní slovanštiny, tedy různé varianty vzniklé průnikem specifických národních fonetických, morfologických, syntaktických a lexikálních jevů do bulharského (bulharsko-makedonského) typu staroslověnštiny 3. fáze. Tyto redakce mají v české jazykovědě ustálené označování – ze slovanského jihu známe *církevní slovanštinu středobulharské redakce* (v nejnovější době mnohými jazykovědci dělenou na typ *bulharský* a typ *makedonský* – viz Večerka, 2006, s. 111), *církevní slovanštinu srbské redakce* a *církevní slovanštinu chorvatské redakce*. V zásadě se s touto terminologií lze setkat i v srbských, potažmo chorvatských odborných textech,⁴⁰ ovšem s tím rozdílem, že jejich národní varianta se tam běžně nazývá alternativním termínem – Srbové tu svou označují důsledně jako *jazyk srbskoslovanský* (српскословенски језик), kdežto Chorvaté vedle popisného označení používají pro zkrácení termín *chorvatskostaroslověnský jazyk* (hrvatskostaroslavenski jezik). Bulharští jazykovědci označují 12. až 15. století ve vývoji svého spisovného jazyka jako období středobulharské a jeho spisovný jazykový útvar pak jako *jazyk středobulharský* (среднобългарски език), čímž se vyjadřuje kontinuita vývoje spisovné bulharštiny už od cyrilometodějských dob (etapa středobulharského jazyka plynule navazuje na nejstarší fázi starobulharskou a předchází fázi novobulharské, jinak by komponent „středo-“ postrádal smysl). Popisný termín „církevní slovanština středobulharské redakce“ je ve světle právě řečeného odmítán, neboť církevní slovanština má

⁴⁰ Bugarska/makedonska/srpska/hrvatska redakcija crkvenoslovenskog/crkvenoslavenskog jezika.

etnickou bázi bulharskou (starobulharskou), tudíž hovořit o typu, redakci či variantě tu ztrácí logickou oporu, „bulharská redakce starobulharštiny“ je nonsens. Proto také v jihoslovanském prostoru uznávají pouze srbskou a chorvatskou redakci, a to starobulharštiny. Makedonská jazykověda, která odvozuje historickou vývojovou kontinuitu svého spisovného jazyka (kodifikovaného na sklonku druhé světové války) od samotných cyrilometodějských počátků („staromakedonštiny“), prosazuje s podporou řady zahraničních paleoslavistů názor, že v období vrcholného středověku lze u některých písemných památek (pocházejících z prostoru historické Makedonie) hovořit o *makedonské redakci* církevní slovanštiny, resp. o *jazyce středomakedonském* (средномакедонски јазик). Bosňácká jazykověda v rámci hledání historické kontinuity svého jazyka k výše uvedeným tradičním redakcím přidává i *redakci bosenskou (bosensko-chlumskou)* (viz Jahić – Halilović – Palić, 2000, s. 22), promotéři existence samostatného černoohorského jazyka zase pracují s termínem *zetská* či *černoohorská redakce* církevní slovanštiny při označování textů vzešlých z Crnojevičovy tiskárny na Cetinji v devadesátých letech 15. století (takto V. Nikčević, 1996⁴¹ – cit. dle Damjanović, 2004, s. 183, 186).

§ 6.3. VÝVOJ V BULHARSKÝCH ZEMÍCH

Během tzv. druhého bulharského carství (1185–1396), po téměř dvousetleté etapě byzantské nadvlády a vlády řečtiny jakožto oficiálního jazyka i na území porobené bulharské říše, je jako spisovný jazyk zaveden opět jazyk slovanský (starobulharský). Zatímco však vývoj mluvené bulharštiny směřoval právě v této historické etapě stále zřetelněji od syntetismu k analytismu, písemnictví tzv. trnovského typu se vyvíjelo v rozporu s tímto trendem. Přesněji řečeno nové jazykové tendence sice do spisovného jazyka té doby pronikaly a tím ho měnily, avšak v náboženských kruzích tento proces nebyl vítaný, takže se přibližně už od 13. století v bulharských kláštorech na Svaté hoře (Athosu) a o něco později též v metropoli druhého

⁴¹ Vojislav NIKČEVIĆ: Jezik izdanja Crnojevića štamparije. In *Pola milenijuma Crnojevića štamparije*. Zagreb 1996, s. 189–209.

bulharského státu Trnovu rozvíjel trend obnovy kultu staré bulharské literární tvorby a obdivu k cyrilometodějské tradici, který vyvrcholil ve 14. století založením tzv. *trnovské literární školy*, která se díky zřetelné spjatosti s činností bulharských duchovních v klášterech na Athosu nazývá též *trnovsko-athoská*.

§ 6.3.1. Trnovská (trnovsko-athoská) literární škola

Její reformní činnost v podstatě vracela podobu spisovného jazyka k cyrilometodějským kořenům, tj. k původní starobulharštině syntetického charakteru, obohacené ovšem o řadu inovativních řešení foneticko-ortografických, gramatických, slovotvorných i lexikálních. Trnovský literární okruh byl názorově ovlivněn hésychasmem.⁴² Ovlivnil písemnictví jak na slovanském jihu (především v srbském prostředí), tak i severu (především v ruském prostředí) a rovněž v prostředí neslovanském (valašsko-moldavském), kde starobulharština, resp. církevní slovanština rumunské redakce v té době plnila funkci oficiálního jazyka, a to nejen liturgického. Jeho cílem byly především revize bohoslužebných knih a reforma spisovného jazyka. Vzorem pro ni byl jazyk kanonických knih, ale také díla Joana Exarcha Bulharského, Klimenta Ochridského, Konstantina Preslavského, mnicha Chrabra, presbytera Kozmy aj. Tyto konzervativní reformy prosazoval a prováděl okruh kolem jejího zakladatele **Teodosije Trnovského** (? – 1363), její nejvýraznější osobností však byl trnovský patriarcha (od 1375) **Evtimij Trnovský** (1325/30 – 1402), jemuž byl Teodosij učitelem. Spolu s ním zásady trnovské školy představovali a šířili budoucí hlava ruské a litevské církve **Grigorij Camblak** (±1360 – 1419), budoucí kyjevský metropolita **Kiprijan**, vidinský metropolita **Joasaf Bdinský**, **Konstantin Kostenecký** (±1380 – po 1431) aj. Za pozdního představitele trnovské školy je považován **Vladislav Gramatik**, stopy jehož literární činnosti pocházejí z druhé poloviny 15. století. Představitelé trnovské literární školy odmítali mluvenou podobu bulharštiny té doby jako oporu pro spisovnou normu, protože tento jazyk prošel od

⁴² *Hésychasmus* byl náboženský směr vzniklý v Byzanci v první polovině 14. století. Středisko bylo na Athosu a odtud se rozšířilo na Krétu. Když **Grigorios Sinajský** založil klášter v Parorii v bulharském pohorí Strandža, dostal se hésychasmus i na bulharské území (Zlatý věk..., Praha, 1982, s. 275).

starobulharské etapy výraznými proměnami směrem k analytismu (proces byl završen koncem 15. století). Škola se pochopitelně zaměřovala též na překlady řeckých děl. Jelikož pokračovala v tradici preslavských translátologických norem, v tomto směru jí je často vyčítána přílišná formální blízkost s řeckým originálem v plánu lexikálním a slovotvorném a rovněž syntaktickém. Dlouhodobý záměr byl ale návrat k jazyku **Cyrila a Metoděje**, jenže protagonisté trnovské školy nebrali v potaz to, že cyrilometodějský jazyk byl ve své době co do své struktury v přímém kontaktu s běžně mluveným jazykem (byl tedy navýsost demokratický), kdežto v době o čtyři sta až pět set let pozdější už tento jazyk působil svou strukturou archaicky. V tomto aspektu lze činnost trnovské školy vnímat jako regresivní, konzervativní a nedemokratickou, reformu v původním smyslu toho slova, tj. jako **ИСПРАВЛЕНИЕ**, nápravu, restituci. Na druhou stranu je třeba si uvědomit, že takovéto nahlížení na proces vytváření normy spisovného jazyka je ovlivněno událostmi pozdějšími, především v době národněobrozovacích hnutí v 19. století a s nimi spojených řešení jazykových otázek ve smyslu preference živého jazyka jako báze pro standardizaci moderního spisovného jazyka (takto úspěšně proběhl proces modernizace spisovné jazykové normy v podstatě na celém prostoru slovanského jihu). Trnovská škola však patří do jiné doby, do vrcholného či pozdního středověku, a tehdy platily pro spisovný jazyk zcela jiné normy a požadavky. Měl to být jazyk vysokého stylu, jazyk květnatý, s bohatou a košatou syntaxí, jakým ostatně v té době byla i řečtina⁴³, i latina (zásluhou trnovské školy byla bulharská literatura výrazně žánrově rozšířena, mj. o nový literární styl tzv. paličkování slov). Nesmíme ovšem zapomínat ani na obsahovou stránku, tedy ideovou podstatu náboženských textů – **Evtimij** a jeho souvěrci se restitucí původního, co nejstaršího znění snažili docílit jednoty církevního výkladu, která měla vyplynout z jednoty jazykové stránky textů,

⁴³ Běžně mluvená řečtina se do spisovné normy prosadí až v 16. století v díle **Poklad** (Thisavrós) **Damaskina Studita**, což bude mít rovněž rychlý odraz v bulharském písemnictví té doby (Ivanova-Mirčeva – Charalampiev, 1999, s. 266).

keré se tak kanonizovaly. Z tohoto úhlu pohledu je konzervativní charakter reformní činnosti představitelů trnovské školy pochopitelný, srozumitelný a logický. V podstatě lze říct, že trnovský typ bulharského jazyka tak, jak jej vědomě vytvářel patriarcha Evtimij a jeho druhové, je první pokus o kodifikaci spisovného jazyka na bulharském území. Jazyk trnovské literární školy patří v odborné periodizaci dějin bulharského spisovného jazyka k tzv. trnovskému typu středobulharského spisovného jazyka. Vedle něho však existoval i tzv. netrnovský typ, který v sobě odráží strukturní změny, k nimž v daném období docházelo.

Po začlenění bulharských zemí do osmanské říše koncem 14. století uhasíná veškerý intelektuální život, včetně bulharského písemnictví. **Konstantin Kostenecký** odchází do Srbska, kde se zapojí do činnosti duchovního okruhu kolem srbského despoty Stefana Lazareviće (viz dále § 6.4.3. o resavské škole), **Grigorij Camblak** a **Kiprijan** nacházejí nové působiště na Rusi. V době, kdy Evropou vládne renesance, bulharská literatura v osmanském područí zůstává na úrovni středověké knižní tradice.

§ 6.3.2. Písemné památky tohoto období

§ 6.3.2.1. Z písemných památek psaných bulharštinou trnovského typu jsou nejdůležitější *Sofijský žaltář (Ivana Alexandra)* (Софийски /Иван-Александров/ псалтир, 1337), *Sborník Ivana Alexandra* (Иван-Александров сборник, 1348), *(Londýnské) evangelium Ivana Alexandra* (Иван-Александрово /Лондонско/ евангелие, 1355-56) nebo *Germanův sborník* (Германов сборник, 1359); dále *Pochvalné slovo Evtimijovi Trnovskému* (Похвално слово за Евтимий Търновски) a *Život Štěpána Dečanského* (Житие на Стефан Дечански, 1415), jejichž autorem je Grigorij Camblak. Sám Evtimij Trnovský především překládal, přepisoval a redigoval starší přeložené texty, z původní tvorby jsou nejvýznamnější jeho životy světců (*Život a skutky přesvatého otce našeho Ivana Rilského*, *Život a skutky naší svaté matky Petky* aj.) a pochvalná slova (*Pochvalné slovo Konstantinovi a Heleně*, *Pochvalné slovo biskupovi Joanu Polybotskému* aj.). Vladislav Gramatik je autorem nejruznějších sborníků – např. *Záhřebský sborník* (Загребски сборник, 1469) nebo

Rilský sborník (Рилски сборник, 1479), jeho jediným dochovaným autorským textem je *Vyprávění o přenesení ostatků Ivana Rilského do Rilského kláštera* (Разказ за пренасяне мощите на Иван Рилски в Рилския манастир, 1479, kratší verze 1483).

§ 6.3.2.2. Z památek **netrnovského** typu lze uvést z makedonského prostoru pocházející *Dobromirovo evangelium* (Добромирово евангелие) z první poloviny 12. století, *Ochridský apostol* (Охридски апостол) z 12. století nebo *Dobrejšovo evangelium* (Добрейшово евангелие) z počátku 13. století, dále *Trnovské evangelium* (Търновско евангелие, 1273) psané současně na pergamentu i papíru, jazykově pozoruhodný *Berlínský sborník* (Берлински сборник) ze 13. století či *Banické evangelium* neboli *Evangelium popa Joana* (Банишко евангелие, Евангелие на поп Йоан) z konce 13. století pocházející z dnešního severozápadního Bulharska.

§ 6.3.2.3. Menší či větší frekvenci prvků **mluvené bulharštiny** už obsahují některé památky ze 14. století, jako např. *Manassiova kronika* (Манасиева хроника), překlad veršované kroniky byzantského historiografa Konstantina Manasse, *Trójská pověst* (Троянска притча) nebo *Bdinský sborník* (Бдински сборник, 1360), který je první datovanou bulharskou památkou s beznosovkovým pravopisem. Výrazný posun k analytismu, a tedy k novobulharskému jazyku je však patrný až v *Tikvešském sborníku* (Тиквешки сборник) z 15. století. Tvary mluvené bulharštiny se též vyskytují zachycené v zajímavých dokumentech z Valašska – jedná se o tzv. *valašskobulharské gramoty* (влахо-български грамоти), vesměs z 15. století. Tyto listiny mj. dokumentují „rozevírající se nůžky“ mezi spisovným jazykem té doby a běžně mluvenou bulharštinou.

§ 6.3.2.4. Z památek **světského charakteru** jsou zachovány listiny (gramoty) bulharských panovníků: *Vatopedská gramota* Ivana Asena II. (Ватопедска грамота, 1230), *Dubrovnická gramota* téhož cara (Дубровнишка грамота, po 1230), *Virginská gramota* Konstantina Asena (Виргинска грамота, 1277), *Zografská gramota* Ivana Alexandra (Зографска грамота, 1342), *Rilská gramota* Ivana Šišmana (Рилска грамота, 1378) nebo *Vitošská gramota* téhož cara (Витошка грамота, 1382).

§ 6.4. VÝVOJ V SRBSKÝCH ZEMÍCH

Spisovný jazyk srbských středověkých státních formací (Raška, Duklja/Zeta, Travuňsko, Záchlumsko, Neretvansko, Bosna) dnešní srbská jazykověda nazývá *srpskoslovenski*; jedná se o srbskou redakci církevní slovanštiny, která se od té doby stává nástrojem jak srbské pravoslavné církve, tak i srbské státní administrativy. Plnila tedy funkci jazyka spisovného, a to od svého zformování v 11. nebo 12. století až do třicátých let 18. století (Milanović, 2004, s. 36). Mnoho rukopisů z nejstarších dob ale bylo zničeno, zachovány jsou až rukopisné památky z konce 12. století z Rašky a Bosny a náhrobní a ktitorské nápisy ze stejného období ponejvíce z území Záchlumska (Zahumlje), Travuňska (Travunija), Rašky a Bosny. Odborníci nejsou jednotní v názoru, kde přesně se staroslověnština začala poprvé měnit na „srboslovanštinu“. Jako možná první ohniska bývají zmiňována především tři místa:

1. **Zeta**, z níž se poté srbizovaná církevní slovanština začala šířit přes Chlum (Hum) do Rašky (takto např. S. Novaković nebo A. Belić);
2. **Raška** samotná (takto např. P. Đorđić);
3. **srbsko-makedonské pomezí** severně od linie Tetovo – Skopje – Kratovo (takto např. I. Grickat/ová/).

Typické znaky srbskoslovanského jazyka jsou:

- nahrazení nosovek vokalickými střídnicemi [e/je] a [u/ju]
- místo dvou polovokálů (jerů) zůstal pouze jeden, který se navíc ve slabé pozici při artikulaci ztrácel; jeho pozdější vokalizací, která má v rukopisech podobu vokálu *a*, vznikla např. předložka *va* (v běžné mluvě *u* „v“), *vas* (v běžné mluvě po metatezi *sav* „všechn“), *samrt* (v běžné mluvě *smrt* „smrt“) apod.
- z [r] a [l] doprovázeného polovokálem vzniklo v pozici mezi konsonanty slabikotvorné [rʲ]
- vokál [y] (jery) se svou kvalitou sjednotil s [i]
- *jať* po velárách se vyslovoval jako [e]
- palatální [r] a [s] tuto měkkost ztratily

- palatální řecké [g] a [k] se změnilo na [d̥] a [č]

- řecké [f], lidovému jazyku cizí, se mění na [p]

Všechny změny, které do té doby proběhly v srbských dialektech, však do církevní slovanštiny nepronikly. Tento spisovný jazyk si tak zachoval konsonantické skupiny [št] a [žd] namísto mluvených [č] a [d̥], stále v něm také zůstávalo i iniciální čr- namísto mluveného cr- apod.

Vedle eliminace již nepotřebných grafémů se v srbské církevní slovanštině objevuje nový znak, děrv (děrv, ⚭), označující zprvu jen [d̥] (h), později i [č] (h). Jeho funkce byla inspirovaná hlaholicí.

V morfologickém plánu nebyly spontánní intervence zdaleka tak výrazné jako v plánu fonologickém. Pro lexikální plán je typické přejímání z řečtiny, ale také kalkování řeckých slov. Až později do srbské redakce církevní slovanštiny pronikají i prvky lidové mluvy.

Ve středověku se postupně vytvořily tři pravopisné školy:

§ 6.4.1. Zetsko-chlumská (zetsko-humska, též zetsko-bosenská) pravopisná škola⁴⁴

Tento pravopis je charakteristický pro nejstarší texty z konce 12. a ze 13. století z prostoru Zety, Chlumu a Bosny. Je velmi archaický, opírá se totiž o *hlaholskou* podobu staroslověnštiny a její řešení pravopisných nejasností. Někde se ještě používají grafémy pro původní nosovky a prejotované nosovky (⚭, ⚭̇, ⚭̈, ⚭̉), pro [d̥] a později i [č] se používá ⚭ (děrv), ⚭̇ (jať) vyjadřuje kromě samotného vokálu [ě] i hláskovou skupinu [ja], vokál ⚭̈ označuje [e] i [je].

⁴⁴ Někteří současní bosňáčtí a černohorští filologové, zvláště ti, kteří jsou výrazně nacionalisticky orientovaní, vidí v památkách této školy důkaz o starobylosti svých jazyků (tedy bosenštiny, resp. černohorštiny, nikoliv však srbštiny); je zřejmé, že východiskem této jejich představy je především teritoriální aspekt, který hraje podobnou roli kupř. i v makedonské jazykovědě, jež se o něj opírá při nacionalisticky motivovaném přisvojování si starobulharských literárních památek z prostoru historické Makedonie.

§ 6.4.2. Rašská pravopisná škola

Počátkem 13. století byl pravopis výrazně reformován, aby více odpovídal skutečné výslovnosti srbskoslovanského jazyka. Tento nový typ srbského středověkého pravopisu byl i kodifikován a je téměř jisté, že se rozvinul v Rašce, **na dvoře vládařského rodu Nemanjićů**. Velký vliv se přitom přisuzuje **sv. Sávovi** (1174 – 1236, syn Stefana Nemanji a zakladatel srbské pravoslavné církve). Na rozdíl o zetsko-chlumské školy pravopis rašského typu pokračuje ve staroslověnském *cyrilském* dědictví. K rašskému typu náleží srbské rukopisy z celého 13. a 14. století. Z pravopisných řešení stojí za zmínku systematické užívání prejetovaných grafémů (ligatur) **ю, њ, љ** ([ju, ja, je] – oproti **ѣ, ѥ** v zetsko-chlumském pravopisu), odstraňuje se protiklad **з** a **ѕ** [z] a [dz] ve prospěch **з**, neboť hláska [dz] se už ve štokavských dialektch nevyskytovala, pro hlásky [d̥] a [č] se nepoužívá **Ѣ** (děrv), nýbrž znaky **ѣ/ѣ'**, resp. **ѣ/ѣ'**, znaky pro staré nosovky už nejsou vůbec přítomny, stále více ustupuje užívání **ѣ** (výslovnost této hlásky [y] je téměř zcela vyrovnána s výslovností [i]) a původních řeckých grafémů.

§ 6.4.3. Resavská pravopisná škola

Vznik resavské pravopisné školy časově spadá do druhé poloviny 14., resp. na počátek 15. století a svázán je především s dvorem despoty **Stefana Lazareviće** (vládl 1389 až 1427), který z kláštera Manasija (Resava) na východě Srbska vytvořil významné kulturní centrum. Manasija představovala jedno z nejvýznamnějších evropských skriptorií, tj. prepisovačských center své doby nejen na Balkáně, ale v celé Evropě. Koresponduje s dobou středověkého srbského kulturního zenitu, kdy se despotovi Stefanovi po neúspěšných bitvách srbských státních celků s Osmany na Marici a na Kosově poli podařilo vytvořit další srbské středověké kulturně-vzdělávací centrum, a přispět tak ke vzniku třetího srbského středověkého pravopisného typu. Resavská škola se snažila o návrat ke starému stavu, za své vzory považovala srbský pravopis před rašskou reformou, bulharský trnovský a

rovněž řecký pravopis, tj. v zásadě jihoslovanské pravopisy z kulturního okruhu athoského. Resavský pravopis měl proto vcelku nadnárodní charakter. Na zformování resavského pravopisu měl výrazný vliv srbský **patriarcha Efrem** (srb. **Jefrem**), rodilý Bulhar. K jeho charakteristickým prvkům patří používání různých typů přídechů a přízvuků převzatých z řečtiny, které byly do textu ovšem pouze uměle včleněny, neměly žádný praktický smysl, dále se do pravopisné normy opět vracejí řecká písmena, která rašská škola již nepoužívala, podle bulharského pravopisu se vrací rozlišování **з** a **ѕ** ([z] a [dz]), od poloviny 14. století se objevuje čárka jakožto interpunkční znaménko, do užívání se v některých pozicích vrací **ѣ** (tvrdý jer), snižuje se frekvence prejetovaných vokálů. Přes domnělý návrat k autentickým vzorovým slovanským textům se po všech výše uvedených regresivních zásadách tento pravopis stal poměrně komplikovaný a nepraktický. Nejvýznamnější změny v resavském pravopisu později souvisejí s jeho přibližováním rašskému, až do jeho úplné „srbizace“.

Do resavského okruhu výrazně zapadá i **Konstantin Kostenecký** (**Kostenečki**, též **Konstantin Filozof**, ±1380 – po 1431) a jeho pravopisně-mluvnický traktát *Pojednání o písmenech* (Сказание о писменех, po 1423) napsaný na příkaz despoty St. Lazareviće. V něm autor vyložil své jazykové zásady, které si vštípil už v rodném Bulharsku v rámci trnovské literární školy (do Srbska přišel mezi léty 1410 a 1413). Snažil se poukázat na „poškození“ svatých knih svévolí opisovačů a horoval pro zásady trnovské školy. Novější výzkumy ale ukazují, že Konstantin Kostenecký nebyl iniciátorem resavské školy, jak se mu v minulosti přisuzovalo, nýbrž jen organicky navázal na pravidla, která byla v okruhu resavské pravopisné školy již delší dobu používána. Z jeho díla můžeme ještě zmínit *Život despoty Stefana Lazareviće* (Житие деспота Стефана Лазаревића).

§ 6.4.4. Písemné památky tohoto období

§ 6.4.4.1. Za reprezentanta **zetsko-chlumské školy** můžeme označit nejvýznamnější památku srbského středověkého písemnictví vůbec – *Mirolavovo evangelium* (Мирослављево јеванђеље, ±1190), které obsahuje texty Nového zákona přizpůsobené potřebám liturgie. Pochází z konce 12. století, představuje 181 listů a znalci ji považují za jednu z nejkrásnějších rukopisných knih na světě. Byla napsána pro chlumského knížete **Mirolava**, bratra **Stefana Nemanji**. Oba bratři jsou též aktéry obsahu nejstarší datované památky srbského písemnictví, jedná se o *Podpisy velkého župana Stefana Nemanji a knížete Mirolava* (Потписи великог жупана Стефана Немање и кнеза Мирослава, 27.09.1186), které se nacházejí na mírové smlouvě s Dubrovníkem (její text je psán latinsky, pod ním je pak podpis obou srbských protagonistů obsahující jméno, titul a přísahu – viz Milanović, 2004, s. 48). K pravopisnému typu zetsko-chlumskému náleží i další velmi známá a důležitá historická památka – *Listina bána Kulina* (1189, o ní viz ještě § 6.4.4.3.) a též *Listy Srezněvského* (Листови Срезњевског), což jsou dva pergamenové listy pocházející přibližně ze stejné doby jako *Mirolavovo evangelium*, možná i starší.

§ 6.4.4.2. K nejvýznamnějším rukopisným památkám **rašského pravopisného typu** patří *Vukanovo evangelium* (Вуканово јеванђеље, ±1200), které je možné chápat i jako příklad přechodného typu pravopisu; je o několik let mladší než Mirolavovo, obsahuje 189 listů a je rovněž esteticky velmi zdařilým dílem. Dále sem patří např. *Chilandarská zakládací listina* Stefana Prvověnčaného (Хиландарска оснивачка повеља, 1198) a řada dalších, rozsahem menších památek, které lze zařadit mezi náhrobní nápisy (např. *Nápis trebinjského župana Grda* – Натпис требињског жупана Грда, jeden z nejstarších dochovaných nápisů pocházející z období 1173–1189) nebo ktitorské, tj. zakladatelské nápisy (např. *Humacká tabulka* – Хумачка плоча – o ní viz dále § 6.6.2.2.), ale též mnohé životy světců, které byly nejvýznamnějším žánrem tehdejší spisby, takže nepřekvapí, že byly psány precizním srbskoslovanským jazykem: **sv. Sáva** napsal počátkem 13. století *Život sv. Simeona*

(Житие светог Симеона),⁴⁵ což je první dochovaný srbský Život; mnich **Domentijan** je autorem *Života sv. Sávy* (Житие светога Саве, 1253/4) a rovněž *Života sv. Simeona* (Житие светога Симеона, 1264), mnich **Teodosije Chilandarec** (**Hilandarac**) někdy ve 13. století napsal mj. rovněž *Život sv. Sávy* (Житие светога Саве), ale třeba také *Pochvalné slovo sv. Simeonovi a sv. Sávy* (Похвала светом Симеону и светом Сави), ale psal rovněž náboženskou poezii.

§ 6.4.4.3. Památky psané v běžně mluveném jazyce

Srbský běžně mluvený jazyk (běžně mluvená srbština, srpski narodni jezik) byl nejen prostředkem neformální komunikace ústní, ale používal se i pro tvoření textů obchodních, právních, pracovních, pro smlouvy, testamety, potvrzení apod. Tento jazyk ovšem v té době nikdy do psaného jazyka zcela nepronikl. Nejznámějším textem nenáboženského charakteru je první datovaná památka té doby, *Listina bána Kulina* (Повеља Кулина бана, 29.08.1189). Je psána cyrilicí a upravuje obchodní vztahy Bosny s Dubrovníkem. Do oblasti práva patří z filologického hlediska neméně významný *Zákoník cara Stefana Dušana* (Законик цара Стефана Душана, 21.05.1349, doplněný 1354) nebo *Horní zákon despoty Stefana Lazareviće* (Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића, 12.02.1412). *Dušanův zákoník* je jedinečný systém zákonů pro srbský stát, originál se nedochoval, ale existuje množství opisů, které vznikaly v období od 14. do 18. století. Sám je napsán běžně mluvenou srbštinou (s nepatrnou příměsí církevněslovanských elementů), představuje tedy soubor originálního domácího práva. Naproti tomu další zákoník – sbírka církevního práva *Svatosávská krmčí kniha* (Номоканон neboli Крмчија nebo Законоправило, 1262) **sv. Sávy**, je typický překlad z řečtiny (překlad *Nomokánonu*) a ty se prováděly do srbské redakce církevní slovanštiny. *Despotův zákoník o dolech* je zajímavý tím, že část textu je napsaná srbskou církevní slovanštinou coby vyšším stylem (úvod a despotovo potvrzení), kdežto vlastní text zákona je napsán běžně mluvenou srbštinou.

⁴⁵ Pozn.: **sv. Simeon** v srbské tradici je řeholní jméno srbského panovníka **Stefana Nemanji**, nejedná se o bulharského cara Simeona!

Od 15. století se v srbských zemích usadily **rytířské romány a letopisy**. Ty mj. umožnily pronikání běžně mluveného jazyka i do srbské středověké literatury, která byla do té doby psaná převážně srbskoslovanským jazykem. Lidový jazyk dominuje v překladu *Románu o Tróji* (Роман о Троји), avšak překlad *Alexandreidy* (Роман о Александру Великом) se drží srbské církevní slovanštiny. Rozvíjí se také psaní letopisů a kronik. K významným letopisům sledovaného období můžeme zařadit *Koporinjský letopis* (Копорињски летопис, 1453), který je zároveň nejstarší dochovaný. Ukázkou jakési básně v próze je *Slovo o lásce* (Слово љубве, 1409), jehož autorem je sám despota **Stefan Lazarević**. Dílo chce napravit nedobré vztahy s jistou blíže neurčenou osobou (patrně se jedná o despotova bratra Vuka) a odborníci v něm spatřují dotyk evropské renesance.

§ 6.4.5. Crnojevićova (Obodská) tiskárna

V posledním desetiletí 15. století došlo k založení významné tiskárny v pevnosti Obod u Skadarského jezera, která představovala nejstarší cyrilskou tiskárnu na slovanském jihu vůbec a první státní tiskárnu v Evropě. Založil ji tam **Đurađ Crnojević**, tehdejší zetský panovník, proto je tato tiskárna známá jako *Obodská* nebo *Crnojevićova* (Ободска штампарија, Црнојевића штампарија). Vybavení nechal dovézt z Benátek a v lednu roku 1494 spatřila světlo světa první srbská tištěná kniha – *Oktoechos – první hlas* (Октоих – првогласник).⁴⁶ Tiskárna byla poté přenesena do nového zetského panovnického sídla Cetinje. Důsledně se zaměřovala na tisk náboženských knih, čímž chtěl Crnojević posílit ducha pravoslavných jihoslovanských národů porobených v té době Osmany nebo se porobě bránících. V období let 1493 až 1496, kdy tiskárna fungovala, bylo tamními mnichy v čele s jeromonachem **Makarijem** vytištěno celkem pět knih: kromě výše uvedené byly dalšími (vytištěnými už v Cetinji) *Oktoechos – pátý hlas* (Октоих – петогласник), *Žaltář s posloupností* (Псалтир с посљедованијем), *Modlitebník* (Молитвеник /Требник/) a *Čtveroevangelium* (Четворојеванђеље). Všechny tyto tituly jsou

⁴⁶ Oktoechos je sbírka pravoslavných liturgických hymnů.

srbskými (a přirozeně i černohorskými)⁴⁷ inkunábulemi = prvotisky. Roku 1496, kdy osmanská říše obsazuje Zetu, takže **Đurađ Crnojević** i jeromonach **Makarije** Zetu opouštějí, je činnost tiskárny zastavena. **Makarije** se však záhy dostane do Valašska, kde pokračuje ve své typografické činnosti a de facto zakládá první tiskárnu v rumunském prostředí. Vydal tam tři knihy tištěné bulharskou církevní slovanštinou (Stojanović, 2005, s. 50).

§ 6.5. Bulharsko-srbské prolínání (srbsko-bulharská redakce církevní slovanštiny)

Od 15. století vlivem společného osmanského kulturně-politického „krovu“ dochází ke sblížování srbského a bulharského písemnictví, což je doprovázeno přejímáním resavských pravopisných zásad v bulharských literárních střediscích. Tento tzv. beznosovkový pravopis (výskyt střídnic **ѣ**, **ѣ** za nosovky **ѣ**, **ѣ**) tak na bulharské půdě nahrazuje starší trnovský tzv. nosovkový typ a v odborné literatuře se hovoří o bulharských památkách psaných srbskou, event. srbsko-bulharskou (nebo též západobulharskou) redakcí církevní slovanštiny. Podle bulharského lingvisty Ivana Dobрева však existuje důvod pro tvrzení, že v západních bulharských oblastech se beznosovkový pravopis rozvíjel svébytně už před 15. stoletím, bez srbského ovlivnění, ale vlivem spontánního rozvoje bulharského jazyka v oblastech kolem Niše, Pirotu, Caribrodu, Brezniku, Trnu, Vranje, Kratova, Kumanova a území severně od Skopje až k Prizrenu a Prištině (viz Ivanova-Mirčeva – Charalampiev, 1999, s. 245n.). Tento názor, jak je patrné z geografického vymezení, však vychází z

⁴⁷ Písemnictví v Černé Hoře je tradičně vnímáno jako přirozená součást dějin srbského písemnictví, srbského kulturního dědictví. Z podstaty věci je přirozeně i součástí dějin černohorské kultury. Někteří radikálně smýšlející Černohorci se však snaží dokázat nezávislý vývoj černohorské kultury a písemnictví od nejstarších dob a srbský vliv buď marginalizovat, nebo zcela popírat. Typickým představitelem tohoto názorového proudu je **Vojislav Nikčević**, který s převládajícím srbským názorem polemizuje slovy: „*Jasmina Grkovićová-Mejdžor i Aleksandar Mladenović se bez jakéhokoliv historického opodstatnění snaží zetskou (černohorskou) redakci staroslověnského jazyka vydání Crnojevićovy tiskárny transformovat na srbskou redakci staroslověnského jazyka, resp. na srbskoslovanský jazyk, jako by snad staří Černohorci/Zeřané/Dukljané z doby Crnojevićů byli z etnického (národnostního) hlediska Srbové a tehdejší Černá Hora (Zeta/Duklja) byla srbskou zemí nebo srbským státem. (...) Zetská metropole, pod kterou spadali /mniši tiskaři – pozn. PK/, nebyla žádnými hlubšími zavazujícími zvyky ani regulemi vázána za srbský Pečský patriarchát do takové míry, aby ji to zavazovalo k užívání jeho úředního jazyka a pravopisu. Tehdy pod něj spadala pouze de iure, nikoliv však de facto.*“ (Nikčević, 1996, cit. dle Damjanović, 2004, s. 183, 186).

takového chápání bulharského jazykového území, které zasahuje až do prostor dnešního jižního a jihovýchodního Srbska (tj. do oblasti tzv. torlackých, neboli prizrensko-timockých nářečí, jejichž podoba je velmi blízká struktuře dnešní bulharštiny a makedonštiny). Něco takového ovšem srbská jazykověda odmítá a na veškeré jazykové procesy v dané oblasti nahlíží jako na procesy odehrávající se v rámci srbského národního prostoru a srbského jazyka (srbských nářečí), popřípadě v rámci makedonského národního a jazykového prostoru (makedonská redakce církevní slovanštiny). Je však potřeba připomenout, že především západní část sporného teritoria byla v té době součástí bulharského státu, přesněji tzv. vidinské despotoviny a později carství, tj. šlo o území, jehož vladaři, s trnovskými jinak rodově spřízněni, projevovali prakticky po celou dobu existence druhého bulharského státu separatistické tendence. Je tedy jisté, že tam i nadále působila bulharská literární tradice, nikoliv srbská, která se ale v jistých jazykových znacích s tou srbskou překrývala, což je vzhledem k blízkosti jihoslovanských dialektů na dnešním srbsko-bulharsko-makedonském trojmezí pochopitelné.

§ 6.6. VÝVOJ V CHORVATSKÝCH ZEMÍCH

Spisovný jazyk v chorvatských zemích byl ve sledovaném období – na jedné straně tu stále byly texty kanonické, psané chorvatskou redakcí církevní slovanštiny, která se v nich ctíla jako norma, vedle nich se ale objevovala řada textů nekanonického charakteru, do kterých už stále výrazněji pronikaly prvky mluveného jazyka, tj. nářečí dané oblasti, v našem případě čakavského (tak tomu bylo v didaktických a moralizátorských člancích, modlitebních formulacích, kázáních, legendách, zázracích, apokryfní literatuře, náboženských písních apod.). Došlo tak ke svéráznému jazykovému propojení chorvatského typu církevní slovanštiny a čakavštiny. Do tohoto útvaru později proniknou i kajkavské prvky, a v neliturgické literatuře 15. století tak vzniká specifická jazyková struktura čakavsko-kajkavsko-církevněslovanská, navíc s nejednotnou střídnicí za *jať* (především ikavsko-ekavskou; Moguš, 2009, s. 23). Užívala se **hlaholice**, její rozsah se později zúžil na

pobřežní pás mezi Splitem a Istrií. Teprve ve 12. století ke středověkým Chorvatům proniká z bulharsko-makedonského prostoru přes Duklju a Záchlumsko **cyrilice**, která se rozšířila až k Jaderskému moři a zabydlela se obzvlášť v jižních chorvatských krajích (střední a jižní Dalmácie). Od toho okamžiku středověcí Chorvaté používali pro záznam svého lidového i církevněslovanského jazyka jak hlaholici, tak i cyrilici, kterou si ovšem poměrně výrazně graficky přizpůsobili podle vzoru hlaholice. Cyrilice tak přijala některé specifické grafémy, které původně neobsahovala, zatímco jiné, původně cyrilské odstranila, a proto se hovoří o tzv. **západní cyrilici** nebo také **bosančici**.⁴⁸ O tomto zvláštním typu cyrilice se však podle S. Damjanoviće (2004, s. 296) může hovořit až od 15. století, kdy proměny cyrilské soustavy nabyly takového rozměru, že už lze hovořit o specifické variantě. S ohledem na typ proměn v soustavě grafémů můžeme rozlišit tři typy upravené cyrilice: *bosenský* (bosančica), *dubrovnický* (dubrovačka ćirilica) a *středodalmátský* (poljičica). Na severním pobřeží Jadranu byla nadále dominantní hlaholice. Až ve 14. století se k Chorvatům dostala (opět) **latinka**. Její pravopis se vyvíjel podle úzu, který se ustálil u cizích přepisů chorvatských slov. Patrná tu byla snaha po tom, aby jeden foném byl vyjadřován jedním grafémem, ale chyběl v tom systém. Písaři se vyhýbali zdvojení písmen, protože tento způsob neznali ani z hlaholice, ani z cyrilice. Přesto se v některých textech z konce sledovaného období objevilo zdvojení, které mělo konkrétní funkci – vyjádřit délku (*boog* „bůh“, *puuk* „lid“), nebo naopak krátkost (*govoritti* „hovořit“). Zajímavá situace byla s vyjadřováním palatálních okluzivních sonant [l'] a [ň], kde existovala poměrně stabilní norma zápisu *gl* a *gn* převzatého z italštiny. Stabilita takového zaznamenávání se do značné míry opírala už o chorvatskohlaholskou tradici, kde se tyto palatální fonémy zapisovaly jako

⁴⁸ Vyskytují se ale i jiné synonymní, více či méně odpovídající termíny: *bosonica*, *bosanska ćirilica*, *hrvatska ćirilica*, *bosansko-hrvatska ćirilica*, *bosansko-dalmatinska ćirilica*, *hrvatsko pismo*, *bosansko pismo*, *srpsko pismo*, *bukvica*, *zapadna varijanta ćirilskog brzopisa*... Pro nacionalisticky orientované lingvisty z bosňáckého etnického okruhu jsou ovšem všechny podoby odkazující na chorvatský, neřkuli srbský původ nepřijatelné – v jejich národně-integrační mytologii je bosančica výlučně bosenským, a tedy nechorvatským a nesrbským jevem – viz např. už citovaná *Mluvnice bosenského jazyka* Dževada Jahiće, Senahida Haliloviće a Ismaila Paliće (2000, s. 49).

kombinace znaku *děrv* + *l/n* (v transliteraci v latině *jl, jn*). Podobnost záznamu *gl/gn* se starším *jl/jn* tedy toto „italské“ zapisování uvedených palatál upevnila. Stejný způsob je patrný i v pozdějším období např. v bosančící psané tvorbě bosenského františkána **Matiji DIVKOVIĆE** (1563 – 1631), jenž ve svém díle *Různé besedy* (*Razlike besjede*, 1617) psaném ijekavskošćakavskou stylizací používal pro [l'] a [ŋ] analogickou kombinaci grafémů s *děrvem* na první pozici (**Ѡа, Ѡн**). Záznam *lj/nj*, který známe z dnešní chorvatštiny, v té době označoval posloupnost fonémů *l-j*, resp. *n-j*. Šíření dalších grafických systémů (vedle stávající hlaholice) bylo umožněno mj. tím, že hlaholice coby materializace konkrétního (církevněslovanského) jazyka nenaplňovala v plném rozsahu potřeby jazyka obsahujícího řadu specifických čakavských hlásek, tedy do značné míry jazyka jiného. Druhým důvodem pronikání konkrétně cyrilice bylo též to, že v Srbsku (Rašce) i Bulharsku byla jediným užívaným slovanským písmem pro církevní slovanštinu. Cyrilice ani latinka však v období pozdního středověku ještě hlaholici nenahrazovaly (nebo jen na určitých teritoriích), nýbrž poměrně dlouho koexistovaly společně. To zapříčinilo, že tzv. církevněslovanské období vývoje spisovné chorvatštiny, spjaté s hlaholským písemnictvím, ustupuje až koncem 15. století. Šíření latinky nakonec vytlačilo hlaholici pouze do oblastí senjského a krčského biskupství a cyrilici z pobřežních oblastí do vnitrozemí.

Než se značná část chorvatských zemí dostala pod nadvládu Osmanů, vyvíjela se chorvatská spisovná norma vcelku organicky, vývoj směřoval k vytvoření takové reprezentativní podoby, která by se opírala o čakavská, resp. čakavsko-štokavská nářečí, event. s příměsí kajkavských prvků. Po obsazení prakticky celého Balkánského poloostrova osmanskou říší a po téměř kompletním pádu chorvatských zemí do osmanského područí (osmanská vítězství 1493 v bitvě na Krbavském poli, resp. 1526 v bitvě u Moháče) došlo k rozsáhlým pohybům obyvatel Balkánu (tedy i předchůdců moderních Srbů a Chorvatů) a tím i k podstatné změně nářeční mapy

západního a středního Balkánu, tedy celého centrálního jihoslovanského (srbsko-chorvatského) jazykového prostoru.

§ 6.6.1. Jeronýmská legenda

Dlouhodobý úspěch slovanského hlaholského písemnictví v římskokatolickém prostředí chorvatských zemí nelze vysvětlovat pouze dějinnými náhodami. Aby byl středověký vysoký katolický klér pozitivně nakloněný tomu, že se v zemích spadajících pod jejich církevní jurisdikci při bohoslužbě používá jiného jazyka než latinského a náboženské knihy se píše jiným písmem než latinkou, musel pro to být mimořádný důvod. Tím důvodem byl mylný názor o původu hlaholice – za jejího tvůrce byl totiž dlouho pokládán **svatý Jeroným** (vl. jm. **Sophronius Eusebius Hieronymus**, ±347 – 420),⁴⁹ významný křesťanský teolog, církevní učitel a myslitel, jeden ze čtyř velkých západních církevních Otců, ilyrského původu, překladatel Písma svatého do latiny. Podle této tzv. jeronýmské teorie o vzniku hlaholského písma by tedy hlaholice měla být mnohem starší než sami soluňští bratři. Tento názor mohl zapustit kořeny i kvůli postupnému zamlžování povědomí o cyrilometodějské misi a její úloze při tvorbě hlaholice, která se nejprve tajila, poté postupně opouštěla, až se nakonec z povědomí téměř vytratila (Banac, 1991, s. 19), takže na uprázdněné místo tvůrce tohoto specifického slovanského písma byl postupně dosazen sv. Jeroným. Poprvé se osobnost sv. Jeronýma v souvislosti se slovanským písmem objevila v reskriptu papeže **Inocence IV.** senjskému biskupovi **Filipu** (1248) a toto spojení přežívalo fakticky až do 19. století. V inkriminovaném reskriptu papež o hlaholici říká, že je to písmo („*littera specialis*“), „o němž klér oné země tvrdí, že pochází od svatého Jeronýma“ (cit. dle Damjanović, 2004, s. 58). O autorství tedy není zcela přesvědčen. Přesto ve svém reskriptu povoluje, aby se na teritoriu

⁴⁹ Narodil se ve Stridoniu, jehož lokalizace je nejednoznačná (hovoří se o pomezí římských provincií Dalmácie a Panonie, nebo o prostoru mezi Trsatem a Ilirskou Bisticí severně od Istrie, Stridoniem však může být i dnešní obec Štrigova, na pomezí dnešního chorvatského Mezimuří /Međimurje/ a slovinského Zámurí /Prekmurje/; Jeronýmovo označování za Dalmatince tedy nejspíše není zcela přesné), zemřel v Betlémě (dnes v Izraeli).

senjského biskupství, ale i jinde, „kde už existuje uvedený obyčej“, používala i nadále slovanská bohoslužba nejen nižším klérem, ale i nejvyššími duchovními, tedy i biskupem samotným. Důležité je jen zajistit, aby se „*olivem rozličného písma nepoškodil smysl*“ (cit. dle Moguš, 2009, s. 30, 36). Chorvatským hlaholášům posilování této legendy samozřejmě vyhovovalo, neboť to byl pro ně mocný nástroj určený k obraně proti nařčení z toho, že nejsou pravými syny římské církve, a pro získání důstojnosti (dignitas) pro slovanský jazyk jako jazyk liturgický. Sv. Jeroným byl tehdy v chorvatských zemích velmi oblíbený světec, byl pro ně „*náš Dalmatinec ... koruna chorvatského jazyka*“ (cit. dle cit. d., s. 45). O historii Slovanů a jejich pohybu z pravlasti do jiných částí Evropy, mj. i k Jadranu, neměli středověcí Chorvaté ani potuchy, takže nepřekvapí, že sami sebe stále více vnímali jako autochtonní národ. Jedině takový myšlenkový konstrukt mohl vysvětlit, proč by Jeroným ve své době vymýšlel písmo pro Slovaný a proč by překládal Bibli a jiné náboženské spisy nejen do latiny, ale také do slovanského jazyka, jak se tradovalo (Banac, 1991, s. 19n.). Když chorvatští hlaholáši přišli v polovině 14. století na pozvání **Karla IV.** do Prahy do nově založeného Emauzského klášteř,⁵⁰ český král a římský císař neopomněl připomenout, že bohoslužba bude sloužena ve slovanském jazyce „*na památku svatého Jeronýma Strydonského, překladatele svatých hebrejských knih do jazyků latinského a slovanského*“ (cit. dle cit. d., s. 20). Reformátor chorvatského jazyka ze 17. století **Pavao Ritter Vitezović** se v rámci své reformy pravopisu vracel k hlaholským kořenům, tedy ke slovanskému písmu, které podle jeho přesvědčení znali „*staří Chorvaté, sv. Jeroným a jiní*“ (cit. dle Moguš, 2009, s. 101). S používáním slovanské liturgie však navzdory jeronýmskému „štítu“ byly čas od času potíže. Ty narůstaly v 15. století především na územích, kam expandovaly ve formě Republiky sv. Marka Benátky, tedy hlavně na východním pobřeží Jadranu a na dalmátských ostrovech. Ani povědomí o Cyrilu a Metodějovi zcela nezmizelo, avšak bylo velmi zkreslené. Např.

⁵⁰ Jinak též klášter benediktnů Na Slovanech založený 1347 Karlem IV. jako zamýšlené centrum pěstování věrouky ve slovanském jazyce, z něhož by se tato šířila mezi Čechy a jiné Slovaný. Dnes se nachází v sousedství Palackého náměstí na Praze 2.

skupina učenců, mezi nimiž byl i **Dinko Zavorović** (1540? – 1610), Cyrilu a Metodějovi správně připisovala zavedení slovanského písma, avšak za jeho vytvořením dál viděla sv. Jeronýma, přestože se podivovala nad tím, proč by tak veliký člověk ztrácel čas překladem Bible do jazyka barbarů (Banac, 1991, s. 24). Jiní učenci, mezi nimi např. **Faust Vrančić** (1551 – 1617), byli přesvědčeni, že Cyril s Metodějem vytvořili pouze cyrilici. V různých obdobích docházelo k šíření jiné, nacionalisticky motivované teze, že totiž hlaholice je původní chorvatské písmo a že Cyril s Metodějem je ve své době pouze rozšířili v rámci slovanského světa. Krajní názor pak tvrdí, že oba Byzantinci nemají s hlaholicí nic společného. Jeronýmskou teorii definitivně a argumentovaně rozbil až významný chorvatský badatel a politik druhé poloviny 19. století **Franjo Rački** v díle *Slovanské písmo* (Pismo slovjensko, 1861).

§ 6.6.2. Písemné památky tohoto období

§ 6.6.2.1. Hlaholské písemné památky ze sledovaného období prošly rozsáhlou kvalitativní proměnou – od textů neuměle vytesaných do kamene až po první tištěné knihy (tzv. inkunábule). Z 12. století pocházejí *Senjská tabulka* (Senjska ploča) a *Grdoselský zlomek* (Grdoselski ulomak). Ve 13. století mají svůj původ další právní dokumenty, v první řadě *Vinodolský zákoník* (Vinodolski zakon, 1288), který byl sepsán kurzívní hlaholicí a stylizovaným lidovým jazykem, a také *Rozhraničení istrijské* (Razvod istarski), dokument o dělení pozemku psaný taktéž kurzívní hlaholicí a „jazikom hrvackim“, jak přímo v něm stojí (Moguš, 2009, s. 24). Asi od poloviny 14. století a po celé 15. století prožívá chorvatskohlaholské písemnictví svůj umělecký vrchol, což je patrné na grafické dokonalosti písma především u misálů a breviářů, která vynikne ve srovnání se staršími hlaholskými památkami. 14. století nabízí např. překrásný rukopisný *Misál knížete Novaka* (Misal kneza Novaka, 1368), jehož litery byly předlohou pro odlití písmen, která posloužila při tisku nejstarší tištěné hlaholské památky (editio princeps) – tzv. *Římského misálu* (Misal po zakonu rimskoga dvora, 1483). Není však jasné, kde se tento *Misál* tiskl. Jeho jazyková

stránka odpovídá účelu takovéto tiskoviny – liturgické určení znamená, že osnova je církevněslovanská, ale *Misál* též obsahuje množství čakavských prvků a místy i několik kajkavských. Chorvatská standardologie to interpretuje jako jasný důkaz toho, že chorvatský spisovný jazyk je už od středověku typicky tvořen trojnářeční bází štokavsko-čakavsko-kajkavskou. Do 15. století náleží z významnějších rukopisných památek ještě bohatě iluminovaný a vůbec celkově esteticky velice hodnotný *Hrvojuv misál* (Hrvojev misal, 1404) psaný pro Hrvoje Vukčiče Hrvatiniće nebo *Petrisuv sborník* (Petrisov zbornik, 1468). Jazyk této památky obsahuje kromě čakavských i kajkavské prvky (*kaj* „co“, *vuči* „učí“). K chorvatským inkunábulím (prvotiskům) patří spolu s *Misálem* ještě např. *Římský breviář* (Brevijar po zakonu rimskoga dvora, 1491), *Tkonský sborník* (Tkonski zbornik, 1492), *Breviář chorvatský* (Brevijar hrvatski, 1493), další *Římský misál* (Misal po zakonu rimskoga dvora, 1494) nebo *Všeobecná zpověď* (Spovid općena, 1496), která je s ohledem na jazykovou stránku vnímaná jako první čakavská tištěná kniha (cit. d., s. 43). Velký význam pro tisk hlaholských textů měla v období 1493–1496 tiskárna v Senji. Po smrti kanovníka Blaže Baromiće se její činnost přerušila. Obnova nastala až o jednu dekádu později (viz dále § 7.4.2.1.).

§ 6.6.2.2. K nejstarším **cyrilským** památkám z chorvatského území patří *Povaljská listina* (Povaljska listina nebo též *Isprava kneza Brečka*, 1184) z ostrova Brač zachovaná v prepise ze 13. století, v níž se opět hovoří o pozemkovém rozhraničení. Její jazyk vychází ze stylizované čakavské báze doplněné církevněslovanskými prvky. Dochované jsou dále různé další úřední listiny (např. *Listina Mladena III. Šubiće* [Listina Mladena III. Šubića], 1336), nebo úřední i soukromé texty vzniklé v prostředí významných chorvatských šlechtických rodů (Frankopanů, Zrinských, Keglevičů aj.). Do této kategorie spadá např. tzv. *Poljický zákoník* (Poljički statut, 1440), sborník zvykového práva v komunitě Poljice, který je napsán poljičicí, nebo dubrovnický veršovaný sborník *Knjiga k mnoha důvodům* (Libro od mnozijek razloga, 1520), jenž obsahuje nejstarší chorvatské dvojité rýmované dvanáctislabičné verše (dvanaesterci) v chorvatské literatuře. Spolu s cyrilicí se už v chorvatském

prostoru objevují též texty se štokavskou nářeční bází, které se běžně vyskytovaly v sousední Bosně a Humu. Z dnešní Bosny a Hercegoviny pochází starobylá *Humacká tabulka* (Humačka plocha) – nejspíše z 12. století. Tento do spirály vytvořený cyrilský nápis s několika hlaholskými písmeny se našel ve zdi františkánského kláštera v Humci v Hercegovině a hovoří o stavbě kostela sv. Mihovila. Bosenský původ mají také např. *Divošovo evangelium* (Divoševo evanđelje, 187 listů), což je velký kodex ze 14. století (jeho předloha byla nejspíš hlaholská) určený bosenskému feudálovi Divošovi Tihoradićovi, *Benátský sborník* (Mletački zbornik, 300 listů) z přelomu 14. a 15. století nebo nejznámější *Hvalův sborník* (Hvalov zbornik, Zbornik krstjanina Hvala, 1404, 353 listů), napsaný na objednávku bosenského vévody a splitského hercega Hrvoje Vukčiće Hrvatiniće, tedy téhož velmože, který dal ve stejné době sepsat i kodex známý dnes jako *Hrvojiův misál* (viz výše), který je ovšem hlaholský. Některé z výše uvedených, ale i mnohé jiné památky původem z Bosny byly napsány podle chorvatskohlaholské předlohy a nebyly přizpůsobovány pravoslavnému způsobu liturgie, mají tedy blíže k chorvatskému literárně-kulturnímu okruhu než k srbskému (více viz Damjanović, 2004, s. 193–196). *Humacká tabulka* ale bývá zařazována i mezi srbské středověké písemné památky (srov. Milanović, 2004, s. 51).

§ 6.6.2.3. První dochované texty reprezentující **latinkou** psanou literaturu jsou především zadarský *Řád a zákon* sester dominikánek (Red i zakon od primljenja na dil dobroga činjenja sestara naših reda svetoga otca našega Dominika, 1345), který představuje nejstarší datovaný latinkou psaný chorvatský text, a přibližně ze stejného období pocházející *Šibenická modlitba* (Šibenska molitva, lat. *Oracio pulcra et devota ad beatam virginem Mariam!*), která je pochvalou Bohorodičce napsanou ve stylu italských laudát, které psali flagelanti (sebemrškači). Zatímco první text má prozaickou formu, Šibenická modlitba má básnický charakter a svou anaforickou strukturou se plnohodnotně řadí do středověkého způsobu básnického vyjadřování. Z latinkou psaných chorvatských inkunábulí si můžeme uvést datovaný *Evangelistář* (Evanđelistar nebo též Lekcionar Bernardina Spličanina, 1495). Tato

kniha představuje soubor evangelních textů psaných ikavskou čakavštinou. Za pozornost stojí, že předlohou jí byl text církevněslovanský, nikoliv latinský, což dokazuje sepětí hlaholské tradice s písemnictvím psaným latinkou. *Evangelistář* byl později stylizován i do štokavské varianty a vytištěn v bosančici, což M. Moguš interpretuje jako krásný ilustrativní důkaz prolínání „chorvatských spisovných útvarů /orig. *izraza* – pozn. PK/ a písem“ (Moguš, 2009, s. 57). Zřejmě prvním tištěným dílem ale bude nejspíše *Modlitebník* (Molitvenik, 1490), který se ovšem nedochoval kompletní.

§ 6.6.2.4. V souvislosti s chorvatskými inkunábulemi nebude od věci zmínit též texty napsané **latinsky**, jejichž autory moderní chorvatská literární věda řadí tradičně mezi své národní tvůrce. Významné je to i z toho důvodu, že tyto texty byly tištěny poměrně brzy po vynálezu knihtisku. Nejznámějším dílem tohoto charakteru jsou *Elegie a básně Juraje ŠIŽGORIĆE* (Elegiae et carmina, 1477) vytištěné v Benátkách, ale už dříve v Římě vytiskl svou *Řeč nad hrobem Petra, kardinála ze San Sisto* biskup **Nikola MODRUŠKI** (Oratio in funere Petri cardinalis Sancti Sixti, 1474). Od té doby vycházela spousta dalších tištěných knih, z chorvatských řad pocházela řada úspěšných mistrů nového nového typografického umění. Asi nejznámější z nich – **Grgur Senjanin** – díky svému mistrovství pracoval nejen v Benátkách, ale i na Istrii a rovněž v Senji.

§ 6.7. VÝVOJ VE SLOVINSKÝCH ZEMÍCH

Slovinské písemnictví v období vrcholného středověku je na památky velmi skoupé, takže není dost dobře možné dostatečně rekonstruovat slovinštinu té doby. Z rukopisů, které se dochovaly, můžeme uvést *Celovecký rukopis* (Celovški nebo též Rateški rukopis) ze druhé poloviny 14. století, který obsahuje tři modlitby, dále *Starogorský rukopis* (Starogorski rukopis) z konce 15. století, jehož autorem je kněz **Lavrencij** ze Staré gory u Čedadu a který obsahuje stejné modlitby jako rukopis předchozí (tj. otčenáš, zdrávas a krédo), a nakonec *Stičenský rukopis* (Stiški rukopis), který vznikl v první polovině 15. století v klášteře Stična a jenž obsahuje různé typy

náboženských textů – mj. dva vzory všeobecné zpovědi (*confessio generalis*) nebo první záznam lidové velikonoční písně *Naš gospud je od smrti vstal*. Texty jsou zapsané do většího latinského kodexu a tyto rukopisné záznamy v různých dobách pravděpodobně provedli dva neznámí mniši – jeden starší, českého původu, který na jih utekl před husity, a jeden mladší, asi jeho žák.

7. **Písemnictví slovanského jihu v 16. až 18./19. století.** Počátky standardizace moderních jihoslovanských spisovných jazyků. Damaskiny; Paisij Chilendarski, Sofronij Vračanski a jejich pokračovatelé. Ruskoslovanský a slavenosrbský jazyk; Gavril Stefanović Venclović, Zaharije Orfelin, Jovan Rajić, Dositej Obradović. Renaissance, baroko, reformace a protireformace u Chorvatů a Slovinců; ozaljský literární okruh; standardizace kajkavské a ikavskoštokavské chorvatštiny, mluvnické a slovníkové příručky; Bartol Kašić, Juraj Križanić, Pavao Ritter Vitezović, Matija Petar Katančić, Andrija Kačić Miošić; Primož Trubar, Adam Bohorič, Marko Pohlin

§ 7.1. Charakteristika období

Nástup novověku zastihl jihoslovanský prostor v dosti rozdílném postavení.

§ 7.1.1. Ohnisko slovanské knižní vzdělanosti – **bulharské země** – se od konce 14. století ocitlo pod osmanskou nadvládou a písemnictví v bulharštině (nebo církevní slovanštině) bylo oproti plodnému období vrcholného středověku značně utlumeno. Přežívalo především v pravoslavných duchovních centrech – kláštorech jak v samotném Bulharsku, tak i na Svaté hoře. Spisovná bulharština (představovaná církevní slovanštinou trnovského typu) přestala plnit svou společenskou funkci, neboť jazykem státní administrativy se stala turečtina a jazykem ortodoxní = pravoslavné křesťanské církve se na celém území osmanské říše stala řečtina. Společenské funkce církevní slovanštiny se tak omezily pouze na sféru náboženskou, a to ještě v rámci nižšího duchovenstva. Nadnářeční běžně mluvený útvar bulharštiny dosud nevznikl, neboť k tomu nebyly vhodné společensko-ekonomické podmínky. Venkovský i maloměstský lid se ve své každodenní vzájemné komunikaci domlouval dialektem příslušné oblasti a kdo se chtěl prosadit ve vyšších patrech společenského žebříčku nebo kupříkladu v obchodování či jiném druhu podnikání, musel zákonitě ovládat řečtinu a turečtinu. Teprve ve druhé polovině 18. století se objevují první známky národního sebeuvědomování (**Paisij Chilendarski** a jeho *Historie slovanskobulharská*, 1762) a také tihnutí k nadnářečnímu jazykovému útvaru, který by v budoucnu dokázal stmelit různé nářeční oblasti zamýšleného moderního bulharského národa (jazyk děl **Sofronije Vračanského**, **Joakima Kärčovského**, **Kirila Pejčinoviče**). Bulharské země neměly tradiční kulturní,

politické a společenské městské centrum, jež by přirozeně „produkovalo“ intelektuálně zdatné jedince, kteří by stáli v čele takových modernizačních snah, ani vyspělé městské obyvatelstvo, které by bylo nositelem národních a národně sjednocovacích myšlenek, proto nepřekvapí, že první vlna v tomto smyslu přichází ze západních bulharských oblastí a Makedonie a z hlediska sociálního z prostředí pravoslavného duchovenstva. Tato skutečnost je dána působením jihoslovanských (srbských a bulharských) mnichů na Svaté hoře (Athosu), která se nachází na jihu Makedonie na poloostrově Chalkidiki. Jih a jihozápad jihoslovanského prostoru (tedy dnešní západní Bulharsko a Makedonie) tak měl k národněbuditelským myšlenkám blíže než jihoslovanský východ (tedy dnešní střední a východní Bulharsko) díky oživeným obchodním kontaktům s habsburskou monarchií, ale třeba i díky pozdější blízkosti k Řecku a Srbsku, tedy k prvním státním útvarům, které se dokázaly v první třetině 19. století vymanit z osmanského područí (ze západních teritorií pocházejí **Paisij Chilendarski**, **Neofit Rilski** /oba Bansko/, **Joakim Kärčovski** /Kičevsko/ a **Kiril Pejčinovič** /Tetovsko/, z východních **Sofronij Vračanski** a **Petăr Beron** /oba Kotel/).

§ 7.1.2. Podobně na tom byly i **srbské země** a větší část **chorvatských zemí**, které se do osmanského područí dostávaly postupně v průběhu 15. století. Středisky písemnictví i tam byly především kláštery – v Srbsku pravoslavné, v Bosně především františkánské. Zatímco v pravoslavném kulturně-náboženském prostoru se jako spisovný jazyk používala i nadále srbská redakce církevní slovanštiny (srbskoslovanský jazyk), v Bosně postupně vykrytalizoval jazyk vycházející z nejrozšířenějšího bosenského nářečí (ikavsko-štokavského). Pro pás jaderského pobřeží, tedy přímořskou Dalmácií a v jejím rámci především administrativně samostatnou jednotku – dubrovnickou republiku (tj. Republiku sv. Vlacha) – však období 16. a 17. století znamená nebyvalý rozkvět literární činnosti, který čerpal z kulturní studnice italské (ba co víc – v podstatě byl přímo její součástí), takže evropská renesance a poté i baroko našly na Balkánském poloostrově úrodnou půdu právě v Dubrovníku a Dalmácií. Z hlediska historických událostí bylo 16. století ve

znamení mnoha válečných střetů a v jejich důsledku také masových migrací, což způsobilo změnu etnicko-religiózní a také nářeční situace v jihoslovanském prostředí. Nejvýraznější změny přinesla migrační vlna štokavsky hovořícího obyvatelstva na sever a západ. Důsledkem této migrace byl mj. ústup kajkavského, ale především čakavského živilu na západ, tj. zmenšení původních kajkavských a čakavských teritorií a naopak zvětšení štokavského území, odchod mnoha čakavců na sever (Burgenland/Gradišće a dnešní rakousko-maďarské pomezí, jižní Morava a jihozápadní Slovensko) a rovněž promíchání různých štokavských nářečí navzájem (především v Bosně a Slavonii).

§ 7.1.2.1. Památky nejen středověkého, ale i pozdějšího písemnictví **srbského** (legandy, epicko-historické texty, kroniky, apod.) jsou stále psány srbskou redakcí církevní slovanštiny. Podobně jako je tomu v bulharském prostoru, i v srbském je ale tento spisovný jazyk obohacován řadou srbských nářečních prvků, v závislosti na oblasti, kde se takové kulturně-náboženské ohnisko nachází. Mezníkem nejen pro dějiny srbského národa, ale i pro srbské písemnictví bylo osmanské obléhání Vídně (1683–1699) uzavřené mírem ve Sremských Karlovcích a tzv. velká stěhování Srbů (велике сеобе). První proběhlo pod vedením pečského patriarchy **Arsenije III. Čarnojeviće** v roce 1690 (z centrálních a jižních oblastí Srbska, včetně Kosova a Metohije se tehdy do habsburské monarchie přestěhovalo asi 60–70 tisíc osob). Po další rakousko-turecké válce 1737–1739 a bělehradském míru, který znamenal návrat hranice obou říší na Sávu a Dunaj, se z obav před osmanskou odplatou za podporu Habsburkům vydala v roce 1740 do Uher pod vedením dalšího pečského patriarchy **Arsenije IV. Jovanoviće Šakabenty** další vlna Srbů, jejich počet však byl již mnohem nižší. Tyto velké přesuny obyvatel směrem na sever a severozápad (Banát, Bačka, Baranja, Srem, Slavonie, Vojenská hranice) způsobily výraznou změnu etnické a náboženské mapy Balkánu – do jižních opuštěných oblastí přišli Albánci, tj. muslimský živel, naproti tomu pravoslavní Srbové výrazně změnili etnickou mapu katolických chorvatských zemí a katolických jižních Uher (dnešní Vojvodiny). Srbská kulturní střediska se ze starých oblastí Rašky a Kosova přenesla na sever (vedle

osmanského Bělehradu jako střediska pašalíku se novými centry mimo osmanskou říši staly Nový Sad a Sremské Karlovce /Novi Sad, Sremski Karlovci/), kde se tak přirozeně vytvořilo nové srbské kulturně-politické a náboženské těžiště. Navzdory mnohým politickým ústrkům, zákazům či příkazům ze strany Záhřebu, Pešti i Vídne měli uherští Srbové v rámci habsburské monarchie mnohem lepší podmínky pro svůj národní a kulturní rozvoj, než srbští poddaní osmanského sultána. To vše hrálo důležitou roli i pro další osudy spisovného jazyka Srbů v 18. a v 19. století.

§ 7.1.2.2. Politické rozkouskování **chorvatských** zemí (různé části se ocitly pod nadvládou osmanské říše, habsburské říše a benátské republiky, Dubrovník s okolím tvořil samostatnou dubrovnickou republiku) způsobilo, že každé z chorvatských nářečních území si postupně vybudovalo své písemnictví, svou literaturu. Specifická nářeční situace způsobená historicko-politickými okolnostmi také vedla k rozšíření nejruznějších smíšených (hybridních) typů písemnictví, z nichž nejznámější je tvorba tzv. ozaljského literárního okruhu během 17. století.⁵¹ Došlo ke zformování dvou regionálních literárně-jazykových komplexů: severozápadního a jihovýchodního. Koncem 15. a především během 16. a 17. století se v Dubrovníku a dalších dalmátských městských centrech rozvinula bohatá renesanční a později barokní literatura. Ta dubrovnická měla štokavský charakter, díla ze severnějších částí Dalmácie vycházela z čakavštiny. Období dubrovnické renesance se nazývá zlatým věkem chorvatské literatury. K nejdůležitějším autorům dubrovnické „líně“ patří **Šiško Menčetić**, **Đore Držić** a **Marin Držić**, z období baroka pak **Junije Palmotić** a především **Ivan Gundulić**, z čakavské literatury stojí za zmínku **Marko Marulić**, **Hanibal Lucić** nebo **Petar Zoranić**. Kajkavská literatura na severozápadu dnešního chorvatského etnického prostoru se výrazněji projevuje až v 17. století v dílech představitelů chorvatských šlechtických rodů **Petra Zrinského** a **Frana Krsta**

⁵¹ Relevantní mimolingvistické okolnosti popisuje polská slavistka **Barbara Oczkova** (2010, s. 188) takto: „Vojenská krajina byla obydlena především čakavskými a štokavskými ikavci (tzv. *Bunjevci*), avšak na její severní hranici žili též kajkavci ekavci a na její východní hranici, rozprostřeni po celém území uskockých a vlašských [tj. především srbskojazyčných – pozn. PK] osad, usadili se štokavci ijekavci. Jazyková situace Vojenské krajiny s mozaikou všech tří hlavních dialektů reprezentovaných několika podtypy umožnila rozšíření prvků štokavského nářečí.“

Frankopana (ta jsou však z nářečního hlediska spíše hybridního charakteru) nebo v náboženských textech **Juraje Habeliće**. Po dubrovnické renesanční a barokní literatuře představují pokračování štokavské tvorby díla **Filipa Grabovce** a **Andriji Kačić Miošiće**, kteří psali vlasteneckou epiku podle vzoru lidových epických písní, a to ikavskou štokavštinou. Ve Slavonii se v té době rozvíjí ikavskoštokavská tvorba v kruzích chorvatských jezuitů a františkánů (**Matija Petar Katančić**, **Antun Kanižlić**, **Matija Antun Reljković** aj.), která se opírá o starší ikavskočakavskou a ikavskoštokavskou tvorbu a tvoří jistou lidovější protiváhu vysoké ijekavskoštokavské literatuře Dubrovníku.

§ 7.1.3. V 16. století se navíc poprvé probouzí literární činnost ve **slovinských zemích**, což je spojeno s reformačním hnutím v římskokatolické církvi. Na rozdíl od italského, tedy západního vlivu na dubrovnicko-dalmátskou renesanční a barokní literaturu přichází reformace k alpským Slovanům, tj. předkům moderních Slovinců z německých zemí, tedy ze severu. Reformační hnutí zasáhlo i Chorvatsko, avšak jak u Slovinců, tak i u Chorvatů nakonec neuspělo, v obou zemích proběhla úspěšná rekatolizace. Význam pro vývoj jazyka měla však reformace značný.

§ 7.2. VÝVOJ V BULHARSKÝCH ZEMÍCH

§ 7.2.1. Bulharské písemnictví opětovně nabírá na síle až během 17. století v podobě tzv. *damaskinů* – sborníků nábožensko-naučné literatury psaných jazykem srozumitelným běžnému nevzdělanému lidu. Zpočátku šlo o překlad rozsáhlého spisu Řeka **Damaskina Studita** (+1577) *Poklad* (Βιβλιον ονομαζομενον Θησαυρός [Biblion onomazomenon Thisavrós], ±1558, tiskem vyšel v Benátkách až 1630), který obsahoval 36 životů a poučení a byl napsán novořeckým jazykem. Později byl tento text stále více doplňován a rozšiřován o vlastní myšlenky tvůrců těchto sborníků. Nejstarší damaskiny se objevují už na konci 16. století v Makedonii, což souvisí s koncentrací literární činnosti právě v této oblasti, podporované existencí ochridského arcibiskupství, které používá církevněslovanskou spisovnou normu srbské redakce, jež se prosazovala už v době vidinského carství. Po likvidaci

bulharské státnosti a po rozšíření vlivu ochridského arcibiskupství na východ vliv srbské redakce především v západních bulharských oblastech ještě více posílil. První, tzv. *makedonský překlad Pokladu* učinil biskup **Grigorij Pelagonijski Prilepski** ještě koncem 16. století v klášteře sv. Trojice na Athosu, jazyk jeho překladu je poměrně konzervativní, tradiční spisovný jazyk té doby, jakási směs bulharské a srbské redakce církevní slovanštiny. V dalších překladech, které bychom mohli označit spíše za adaptace, dochází ke snižování počtu kapitol a díky samotné řecké předloze, v níž autor neváhá používat prvky mluveného jazyka, se i bulharští překladatelé stále více osmělují porušovat spisovnou normu prvky mluveného jazyka oblasti, z níž pocházejí. Můžeme však hovořit stále spíše jen o tendenci, elementech, nikoliv o celkové změně charakteru jazyka damaskinů. V 17. století se jazyk výrazně mění – mnozí tzv. damaskináři (дамаскинари) totiž pocíťují potřebu uplatnit lidovou bulharštinu výrazněji, než tomu bylo doposud. Existují však i tací, kteří se naopak drží jazyka prvních damaskinů. V první polovině 17. století se objevuje „překlad“ starších damaskinů do novobulharského běžně mluveného jazyka. Poměrně rychle se šíří, přepisuje a vytlačuje starší překlady. Koncem 17. století se objevuje druhý novobulharský překlad. Archaické překlady pocházely např. z Rilského klášteře (*Drinovův sborník* /Дринов сборник/ ze 16. století), modernizované tvořil v 17. století tzv. srednogorský okruh (např. *Protopopinský damaskin* /Протопопински дамаскин/, *Koprivoštický damaskin* /Копривищенски дамаскин/, *Lublaňský damaskin* /Люблянски дамаскин/ aj.). I damaskiny psané novobulharsky ještě nebyly zcela prosty vlivu starší literární tradice. To bylo způsobeno jednak slovanskou bází textu, kterou je damaskinář veden, jednak církevněslovanskou literární tradicí, v jejímž duchu jsou damaskináři vychovávaní a vzdělávaní. Tak např. v jednom a témže damaskinu můžou koexistovat novější *умираат* i starší *умирають*, novější *хвалять* i starší *хваляютъ*, novější formy substantiv s určitým členem a starší bez členu, tu a tam lze narazit na infinitivní formu slovesa nebo pozůstatek pádového tvaru u podstatného jména. Damaskiny se píší fakticky až do poloviny 19. století. Nemůžeme je ale vnímat jako další, navazující článek ve vývoji

moderního bulharského jazyka v tom smyslu, že by nahradily církevní slovanštinu, tak tomu nebylo. Církevní slovanština (srbské či srbsko-bulharské, později ruské redakce) nadále plnila svoji funkci v náboženské literatuře pro vzdělané duchovenstvo, kdežto smyslem damaskinů bylo přinášet poučné čtivo pro běžné obyvatelstvo, pro které by církevněslovanský jazyk byl obtížně srozumitelný. Mluvená bulharština od 16. století má už totiž novobulharský (analytický) charakter, takže se výrazně liší od syntetické struktury církevní slovanštiny s jejím archaickým lexikem. Damaskinská literární produkce je důležitým předstupněm pro pozdější afirmaci novobulharského jazyka jako spisovného.

§ 7.2.2. Pozoruhodnou památkou z jihozápadního cípu jihoslovanského etnického areálu z přelomu 18. a 19. století je *Čtyřjazyčný slovník* řeckého učence arumunského původu **Daniila MOSKOPOLSKÉHO** (Λεξικόν τετραγλόσσον [Lexikón tetraglósson], 1794, 1802). Byl vydán v Moskopoli⁵² a obsahuje vybranou řeckou, románskou, bulharskou a albánskou slovní zásobu (v tomto pořadí). Cílem této slovníkové příručky bylo přesvědčit mluvčí neřeckých, tj. dle něho „barbarských“ jazyků na území Makedonie, aby přešli na řečtinu, a tím de facto pořečtit tři „barbarská“ makedonská (tj. v Makedonii žijící) etnika: Bulhary, Albánce a Arumuny. Vzhledem k tomu, že bulharština byla v Daniilově slovníku reprezentovaná slovní zásobou převzatou z bitolských a ochridských nářečí, má tento slovník své místo i v historii makedonského spisovného jazyka. Románská část zase vychází z místních arumunských dialektů.

§ 7.2.3. Počátky koncepce moderního bulharského národa a novobulharský jazyk (aneb Od Paisije k Beronovi)

Vědomá péče o bulharský jazyk jako zamýšlený jazyk národní – a tím i druhá a poslední fáze novobulharského období – však přichází až s národněbuditelskou prací jeromonacha **Paisije CHILENDARSKÉHO** (1722 – 1773, původem ze

⁵² Dnes Voskopojë, jihovýchodní Albánie.

západobulharského města Bansko, v Pirinské Makedonii) *Historie slovanskobulharská* (Исторія славѣноболгарская, 1762). Dílo otce Paisije bylo po napsání nesčetněkrát opisováno, první opis provedl už v roce 1765 (a poté ještě 1781) jeho bezprostřední pokračovatel **Sofronij Vračanski** (viz dále). Od damaskinů se *Historie* liší především obsahově – je v ní přítomen již vlastenecký patos, který damaskinům do té doby chyběl (což je přirozené – jejich účelem bylo totiž něco jiného). Jazyk *Historie* v porovnání s damaskiny je výrazově bohatší, avšak typologicky jsou některé pozdní damaskiny přece jen více novobulharské než ona. Komplexně vzato však právě Paisijovou *Historií* začíná poslední fáze dlouhodobé a strastiplné cesty bulharského národního jazyka od podoby představující směsici církevní slovanštiny s četnými rusismy, srbismy a výrazy z běžně mluvené bulharštiny k současné podobě bulharského spisovného jazyka jako celonárodního dorozumivacího prostředku moderního bulharského národa. Dalšími autory, jejichž díla se dají chápat jako přelomová, jsou:

- sv. **Sofronij VRAČANSKI** (1739 – 1813, vl. jm. pop Stojko VLADISLAVOV, původem z východobulharského města Kotel), jenž je mj. autorem vlastního životopisu nazvaného *Život a strádání hříšného Sofronije* (Житіє и страданія грѣшнаго Софронія, 1805), ale též kompilace z řeckých překladů a vlastních úvah *Sváteční kázání* (Куріакодроміо сиречь Недѣлникъ. Поученіє, 1806), což je první bulharská tištěná kniha; její jazyk se již dá nazvat národním, třebaže ještě obsahoval značné množství církevněslovanských elementů,⁵³
- **Joakim KĀRČOVSKI** (1750 – 1820, původem z Kičevska, ve Vardarské Makedonii), z jehož pera je několik děl, např. *Pověst o strašlivém druhém příchodu Kristovu* (Повѣсть ради страшнаго и втораго пришествія Христова, 1814), *Zázraky přesvaté Bohorodice* (Чудеса пресвѣтыя Богородицы, 1817) nebo *Rozličná poučná vyprávění* (Различна поучителна наставленія, 1819),

⁵³ Jazyk **Sofronije** obsahoval elementy církevněslovanské (человек, кров, учение книжное), východobulharské (няколко, досаждам, ходили), západobulharské (тража, бриша, поишле) i turecké (ортаци, касаба, душманин) – viz též např. smíšené užívání jak východních, tak i západních forem určitého členu (градът х градо) (Popov, 1985, s. 49).

- **Kiril PEJČINOVIČ** (1770 – 1845, původem z Tetovska, ve Vardarské Makedonii), který napsal dvě knihy – *Zrcadlo* (Книга сия зовома Огледало, 1816) vytištěné v Budíně a *Útěcha hříšným* (Книга глаголема Оутъшеніе грѣшнымъ, 1831), která byla vytištěna v Soluni až roku 1840,⁵⁴

- ale především **Petär BERON** (1799 – 1871, původem rovněž z východobulharského Kotelu) a jeho *Slovník s rozličnými poučeními* známý též jako tzv. *rybí slovník* (Буквар с различни поучения /Рибен буквар/, 1824), který znamená definitivní rozchod Bulharů s církevněslovanskou tradicí. Značná část národních buditelů konce 18. a první poloviny 19. století byla z řad pravoslavných duchovních (kromě výše uvedené čtveřice též **Neofit Rilski** nebo **Neofit Bozveli**), jako první výrazná osobnost se této tradici vymyká právě neobyčejně vzdělaný lékař a encyklopedista **Beron**.

§ 7.3. VÝVOJ V SRBSKÝCH ZEMÍCH

§ 7.3.1. Srbskoslovanské období (poslední fáze); račanská literární škola

V 15. až 17. století se v srbském prostředí daří letopisům a kronikám. Inspirací pro pisatele těchto textů byly bezpochyby byzantské kroniky. Nejčastěji se zpracovávaly dějiny srbské státnosti počínaje vládou Stefana Nemanji. Kromě nejstaršího *letopisu Koporinjského* (1453), o němž jsme se zmínili výše v § 6.4.4.3., se dodnes zachovaly ještě další čtyři, které vznikly do roku 1650: *Pečský* (Пећки летопис), *Studenický* (Студенички летопис), *Cetinjský* (Цетињски летопис) a *Vrchobreznický letopis* (Врхобрезнички летопис). Jejich jazyk je srbskoslovanský. Z mladší doby, přibližně do 18. století, se zachovalo mnohem více letopisných památek (A. Milanović /2004, s. 63/ uvádí 42). Z jazykového hlediska jsou zajímavé tím, že všeobecné části jsou psané srbskoslovanským jazykem, kdežto novější pasáže přidané zjevně za účelem popisu

⁵⁴ Texty **Kärčovského** i **Pejčinoviče** mají obsahově blíže spíše k damaskinům než k uvědomělým vlasteneckým apelům **Paisijovým**. Pro vývoj bulharského jazyka je ale významné, že jejich jazyk se nedrží jen příslušného rodného dialektu, nýbrž zahrnuje kromě očekávaných církevněslovanských prvků i jevy východobulharské, což se projevuje např. v akcentuaci nebo lexiku, čili je tu zřejmé jisté zárodečné směřování k nějaké celobulharské národní podobě spisovného jazyka (viz Popov, 1985, s. 57–59).

novějších událostí, jsou už napsány v místním dialektu. Za všechny si uvedme *Dorpatský letopis* (Дорпатски летопис) z konce 17. století. Jedna z posledních památek psaných srbskoslovanským jazykem je úzce spjatá s probíhající velkou vídeňskou válkou. Během ní byl rakouskými úřady kvůli stykům s Ruskem a svým aktivním postojům k srbské otázce v Uhrách zajat politik, diplomat a spisovatel hrabě **Dorđe BRANKOVIĆ** (1645 – 1711, narozený v transylvánské části Uher, údajný potomek středověkého srbského šlechtického rodu Brankovićů). V zajetí v Chebu poté napsal historiografické dílo *Kroniky slovanskosrbské* (Хроники славѣносербскіе), které tvoří pět knih napsaných ve vězení v období let 1689–1711, tedy až do autorovy smrti. Jeho kronika obsahuje řadu elementů církevní slovanštiny ruské redakce a rovněž ojedinělé latinské konstrukce.

Srbská redakce církevní slovanštiny se udržovala i po přesídlení Srbů do Uher. V tomto smyslu je důležité pokračování činnosti tzv. **račanské literární (opisovačské) školy**, jejíž členové poté, co během stěhování Srbů opustili klášter Rača (na řece Drině), našli nové útočiště v Szentendré (srb. Sentandreja, město tvořící dnes severní předměstí Budapešti). Nejznámějším představitelem této školy byl žák **Kiprijana Račanina**, kazatel, jeromonach **Gavril Stefanović VENCLOVIĆ** (±1680 – 1749). Tvořil především v první polovině 18. století, je autorem řady sborníků, překladů a opisů, jako kazatel obcházel srbské usedlíky hlavně v uherských lokalitách mezi Budínem a Vídní – kromě Szentendré také Ráb (Győr), Ostřihom (Esztergom) nebo Komárno (Komárom), psal *besedy* pravoslavným věřícím v jižních Uhrách, a to čistým lidovým jazykem, avšak s církevněslovanskými prvky, čímž si mezi lidem získal značnou popularitu. Jeho tvorba v srbském lidovém jazyce byla i obranou proti pronikání katolicismu mezi srbské přesídlence, neboť katolická propaganda byla šířena rovněž lidovým jazykem, Venclović se tudíž uchýlil ke stejným metodám. Významné Venclovićovo dílo, které však zůstalo jen v rukopisu, je *Meč duchovní* (Мач духовни, 1736). Je to vlastně překlad stejnojmenného díla ruského kazatele a spisovatele, arcibiskupa černigovského **Lazara Baranoviče**, který

je napsán v lidovém jazyce.⁵⁵ Funkce jazyka u **Vencloviće** je podobná jako u bulharských damaskinů, **Kärčovského** nebo **Pejčinoviće**. Pro lidový jazyk se rozhodl z čistě praktických důvodů, nesnažil se o nějaké vytváření spisovné normy či nahrazování srbskoslovanského jazyka jiným idiomem. Z hlediska věcí budoucích stojí za pozornost, že z šesti písmen, které **Vuk Stefanović Karadžić** použil ve své normě nové spisovné srbštiny z roku 1818, u Vencloviće najdeme hned tři: **ћ**, **ђ** a **ѣ** (pro [č], [ď] a [dz]), třebaže jsou ale spíše řídkým jevem. Z dalších jeho pravopisných inovací lze zmínit používání apostrofu namísto **ь** jako příznak měkkosti *l, n* (**л', н'**). **G. S. Venclović** je pozoruhodný zjev v dějinách srbského písemnictví hned ze dvou důvodů – je totiž zřejmě jediný zástupce čisté srbské diglosie (psal jak čistým lidovým jazykem, tak i spisovným srbskoslovanským – v závislosti na funkci svého textu) a třebaže tvořil v první polovině 18. století, tedy přibližně 200 až 250 let po první srbské tištěné knize, jeho texty zůstaly všechny v rukopisech, takže se dá předpokládat, že pozdější významní představitelé reformy srbského spisovného jazyka (**D. Obradović**, **V. S. Karadžić**) jeho texty neznali (Milanović, 2004, s. 64).

§ 7.3.2. Ruskoslovanské období

Srbové se po přesídlení do Uher ocitli bez duchovní a kulturní opory a silně pociťovali tlak Vídně na přijetí lidového jazyka nebo latinky, a dále katolicismu nebo aspoň uniatské víry. Uherští Srbové neměli svá gymnázia ani tiskárny (srov. výše případ Vencloviće), nemohli duchovně konkurovat jezuitským knihám. Proto se bělehradsko-karlovecký metropolita **Mojsej Petrović** obrátil na ruského cara **Petra I. Velikého** o pomoc – žádal jej o knihy a učitele. Car a ruský pravoslavný synod reagoval zasláním potřebné bohoslužebné literatury a roku 1726 mezi uherské Srby přišel učitel **Maksim Suvorov**, jenž v Sremských Karlovcích otevírá *slovanskou školu* (1726–1730). S sebou mj. přináší desítky kusů církevněslovanské mluvnice M. Smotrického (vyd. z r. 1721), slovníku slovansko-řecko-latinského F. Polikarpova

⁵⁵ Obsahuje řadu turcismů (*гајтан, калабалуќ, пенџер* aj.), hungarismů (*варош, феишпан, фела* aj.) nebo germanismů (*биртхауз, панџир, фришкост* aj.) (Milanović, 2004, s. 64).

(vyd. z r. 1704) a také Prokopovičův slabikář (vyd. z r. 1722), vtištěný znovu pro Srby r. 1726. Všechny tyto publikace jsou v církevní slovanštině pozdní ruské redakce. V roce 1733 přichází mezi uherské Srby další skupina učitelů v čele s **Emanuilem Kozáčinským** a zakládá tzv. *latinskou školu* (1733–1737). Řada absolventů těchto škol poté pokračuje ve svém vzdělání v Rusku, takže nepřekvapí, že z těchto škol vyšli noví vzdělanci šířící tento nový spisovný jazyk, označovaný v srbské jazykovědě tradičně jako *ruskoslovanský* (рускословенски језик) dále do administrativy, kultury atd., do odborné literatury i beletrie (**Jovan Rajić** například). Ruskoslovanský jazyk se mezi vzdělanými Srby stává spisovnou normou. V roce 1755 nechal metropolita **Pavle Nenadović** vydat nově gramatiku **Meletije Smotrického**, přičemž adjektivum *ruský* v ní všude nahradil slovem *srbský* (Milanović, 2004, s. 80). To představovalo symbolickou tečku za srbskoslovanským jazykem, neboť církevněslovanský jazyk tím u Srbů získal definitivně podobu ruskou. Napětí na poli náboženském skončilo v roce 1781 císařským vyhlášením svobody vyznání, v roce 1791 byla Srbům přiznána i politická práva. Ruskoslovanský jazyk měl geneticky stejný charakter jako srbskoslovanský jazyk (staroslověnština určité etnické redakce), avšak Srbové tuto skutečnost netušili, měli za to, že se jedná o čistý staroslověnský jazyk, což ulehčovalo šíření nového spisovného útvaru v domnění, že se jeho užíváním Srbové vracejí ke svým kořenům (viz tamtéž). Některé ruské rysy, které byly příliš vzdálené srbským fonetickým zvyklostem, Srbové vůbec nepřijali (např. ruské přízvukování, ѣ [y], ш [šč], ѳ [f] aj.), na což si metropolitovi stěžoval už sám Suvorov. Srbové museli přijmout ruskou podobu cyrilice, navíc postupně přecházeli k tzv. občanské azbuce (graždance). Ta se v Srbsku poprvé objevila u **Zaharije Stefanoviće ORFELINA** (1726 – 1785) (*Krasopis* /Калиграфіа/, 1759, *Slabikář* /Букварь/, 1767, *Předpisy* /Прописи/, 1776). Od poslední čtvrtiny 18. století je pozice občanské cyrilice ve školství i ve společnosti ustálená, užívání staré, tedy církevní cyrilice je omezeno už jen na církevní sféru a na individuální rozhodnutí jednotlivců mimo církve. Rakouská vláda se snažila cyrilici úplně odstranit a donutit Srby, aby přijali latinku. S tím souvisel i zákaz používat

církevní slovanštinu ve školách, neboť se jednalo o „neužitečný a mrtvý jazyk“ (tamtéž, s. 84). Preferována byla latinka a lidový jazyk. První dílo světského charakteru v ruskoslovanském jazyce je *Erbovník (Stematografia)* kaligrafa a spisovatele bulharského původu **Christofora ŽEFAROVIČE** (? – 1753) (Στεματογραφία, 1741 ve Vídni). Jde o překlad z latiny stejnojmenného díla **Pavla Rittera Vitezoviće**. Dalšími významnými tvůrci používajícími ruskoslovanský jazyk byli **Jovan Rajić**, **Zaharije Orfelin** nebo **Pavle Julinac**. Mluvnické příručky nového spisovného jazyka připravili **Stefan Vujanovski** a **Avram Mrazović**. U mnoha autorů se vyskytuje míchání jazyků, tak např. **Orfelinova** báseň *Pláč Srbska* (Плач Србији, 1762-3) je napsaná lidovou srbštinou. Tři až čtyři jazykové kódy (ruskoslovanský, slavenosrbský, lidový srbský a spisovný ruský) z různých důvodů a při různých příležitostech střídali jak **Orfelin**, tak i **Jovan RAJIĆ** (1726 – 1801) – lidovým jazykem napsal poému *Boj draka s orly* (Бой змая са орлови, 1791), naproti tomu rusky zase historiografické dílo *Dějiny různých slovanských národů, především Bulharů, Chorvatů a Srbů* (Исторія разныхъ славенскихъ народовъ, наипаче Болгарь, Хорватовъ и Србовъ, 1795).

Koncem 18. století ruskoslovanský jazyk z užívání mizí, je nahrazen srozumitelnějším, a proto široce přijatelnějším slavenosrbským jazykem, který se mezitím vyvinul z ruskoslovanského jazyka jeho směřováním se starým srbskoslovanským jazykem a také pronikáním živých srbských, ale třeba i ruských prvků. Generální inspektor srbských škol v habsburské monarchii, filolog **Teodor Janković Mirijevski** srovnáním tří „dialektů“ (církevního, tj. ruskoslovanského jazyka, občanského, tj. raného slavenosrbského jazyka a lidového, tj. srbského národního jazyka) navrhuje v roce 1782 kompromisně přijmout „občanský jazyk“, tedy slavenosrbský.

Srovnání všech tří konkurenčních jazykových útvarů (v transkripci dle současné srbské pravopisné normy – viz Milanović, 2004, s. 87):

Ruskoslovanský jazyk:

Блажени јесте, јегда поносјат Вам и изженут и рекут всјак зол глагол на ви лжуште мене ради.

Slavenosrbský jazyk:

Блажени јесте кога вас гонити и на вас хулу и всјако зло мене ради ложно говорити буду.

Srbský lidový jazyk:

Блажени сте ви, које буду мене ради гонили и на вас хулу и свако зло лажно говорили.

S ohledem na vídeňskou snahu odstranit ze škol církevní cyrilici **Mirijevski** doporučoval, aby se ve školách spolu se slavenosrbským jazykem používala občanská cyrilice (tamtéž, s. 86n.). Osud ruské redakce církevní slovanštiny ve funkci srbského spisovného jazyka tak byl zpečetěn, dodnes však plní funkci liturgického jazyka v srbské pravoslavné církvi.

§ 7.3.2.1. Spolu s ruskoslovanským jazykem v srbském prostředí určitou dobu koexistoval též **ruský jazyk**. Používal se hlavně pro tvorbu odborných textů – převážně historických a biografických. Rusky psali některá svá odborná díla nejen již vícekrát výše zmínění **Orfelin** a **Rajić**, ale třeba i černoohorský vladyka **Vasilije Petrović** (*Dějiny Černé Hory* /История о Черной Горе/, 1754) nebo dlouholetý srbský diplomat působící v Moskvě **Pavle Julinac** (*Stručný úvod do dějin a původu slovanskosrbského národa* /Краткое введение в историю происхождения славеносербского народа/, 1765). Stejně jako ruskoslovanský jazyk se však ani ruština mezi Srby neudržela příliš dlouho a v 19. století se už v písemném projevu Srbů nepoužívá.

§ 7.3.3. Slavenosrbské období

Srbizací ruskoslovanského jazyka dochází k postupnému vytvoření nového jazykového útvaru nazvaného *slavenosrbský jazyk* (славеносрбски nebo též славеносрпски језик). Poprvé se tento termín objevuje v názvu časopisu

Slavenosrbský magazín (Славено-Сербскій Магазинъ), který založil a v Benátkách roku 1768 vydal **Zaharije ORFELIN**. Přestože první číslo časopisu bylo zároveň poslední, je význam tohoto počínu značný. Články v něm uveřejněné byly ještě psány čtyřmi různými jazykovými útvary – především ruskoslovanským jazykem, ale také rusky, slavenosrbsky a lidovou srbštinou. Velmi důležitá byla Orfelinova předmluva, v níž autor mj. poukazuje na to, že univerzální jazyky, jako byla např. latina, v Evropě ustupují a své místo přenechávají národním jazykům. To je pro něj vzor i pro další směr vývoje srbské jazykové situace – doporučuje širokou srbizaci nesrozumitelných slov, přestože si je vědom, že na počátku ještě nebude možné opírat se o pevně danou normu. To je také příčina toho, že slavenosrbský jazyk v podstatě žádnou normu nikdy neměl – jeho uživatelé oscilovali mezi výraznou přítomností ruských a ruskoslovanských elementů a výrazným vlivem jazykových prvků běžné mluvy vojvodinských Srbů. Mezi těmito póly se nacházela pestrá paleta dalších možností. Norma slavenosrbského jazyka se do určité míry ustálila až počátkem 19. století a v běžné písemné komunikaci zcela vytlačila ruskoslovanský jazyk, s výjimkou srbské pravoslavné církve. Pravopisná norma se jen málo lišila od ruskoslovanské normy, jeho charakter byl etymologický nebo též morfonologický (na rozdíl od současného srbského foneticko-fonologického pravopisu). První výrazný reformátor slavenosrbské cyrilice byl **Sava MRKALJ** (1783 – 1833), polyglot a jeden z nejvzdělanějších Srbů své doby. Své návrhy předložil v útlé brožuře nazvané *Tučnost širokého jeru neboli Prosetí azbuky* (Сало дебелого ера либо Азбукопротрес, 1810). Napsal ji církevní cyrilicí a navrhuje zrušit 15 zbytečných znaků. 26 pak ponechává, z toho ъ pouze pro signalizaci měkkosti: **дѣ, тѣ, нѣ, лѣ**. Hlásku [j] navrhuje označovat písmenem **ѣ**. Poslední stránky své brožury **Mrkalj** už píše navrženým pravopisem, aby demonstroval jednoduchost svého návrhu, a uzavírá ji slovy: „Ode dneška každý náš pravopis tomuto podléhá pravidlu: Piš jak mluviš.“⁵⁶ **Mrkalje** lze právem považovat za prvního velkého reformátora srbské

⁵⁶ „От данас све наше правописане под ово долази начало: Пиши како што говориш.“ (Mrkalj, 2010, s. 18).

cyrilice. **Jernej Kopitar** (viz dále § 7.5.2.) jeho reformu přivítal a **Vukovi Karadžićovi** doporučil, aby tiskl právě Mrkaljovou cyrilicí, což Vuk také učinil (Milanović, 2004, s. 101). Proti takovýmto pravopisným reformám byl však metropolita karlovecko-bělehradský **Stefan Stratimirović**, nejvyšší církevní autorita pro uherské Srby, neboť v nich spatřoval podryvání srbské tradice a ohrožení důležitých kulturně-politických vazeb s Ruskem. Na rakouských úřadech si nakonec vymohl zákaz Mrkaljovy azbuky. **Mrkalj** tlaku částečně ustoupil (především z osobních důvodů – vstoupil totiž do řeholního řádu) a v roce 1817 publikoval v *Srbských novinách* (Новине Србске) článek *Palinodie neboli Obrana širokého jeru* (Палинодија либо Обрана дебелого њ), v němž do značné míry relativizuje svůj původní postoj k této litéře.

Dalším z reformátorů té doby byl Mrkaljův vrstevník **Pavle SOLARIĆ** (1779 – 1821). V jeho *Slabikáři slovanském trojzbučném* (Букварь славенскій триазбучний, 1812) se opět objevuje teze „*jak se kde mluví, tak se i píše, a co je napsáno, to se tak i čte*“.⁵⁷

Pozdější ustálená podoba slavenosrbského pravopisu by se mohla ilustrovat na textech **Jovana Hadžiće**, čelného činitele Matice srbské (zal. 1826) a redaktora jejího časopisu, *Letopisu Matice srbské*.

Zatímco **Hadžić** představuje v dějinách srbského písemnictví konzervativní proud hájící slavenosrbský pravopis, mnozí jiní intelektuálové a spisovatelé naopak inklinují k jazyku národa, k lidové srbštině. Přední místo v tomto proudu patří **Dositeji OBRADOVIĆOVI** (1739/42/44 – 1811, vl. jm. Dimitrije OBRADOVIĆ, Dositej je řeholní jméno), srbskému spisovateli, osvícenci a reformátorovi, jenž se snažil propojit kulturní rozvoj Srbů s vývojem v západní Evropě. Jeho díla *Život a dobrodružství* (Животъ и приключенія, 1783), *Rady zdravého rozumu* (Совети здраваго разума, 1784) nebo *Bajky* (Басне, 1788) znamenají otevření nové cesty v jazyce srbské literatury, neboť jsou napsaná v lidovém jazyce, kterým Dositej překonal i své předchůdce **Orfelina** a **Rajiće**. Své filozofické a teologické texty však

⁵⁷ „Гдѣ, како говорисе, тако пишесе, и како е написано, тако читасе.“ (Milanović, 2004, s. 101).

naplnil mnohem větším množstvím ruskoslovanských výrazů, aby tak dosáhl potřebné myšlenkové abstrakce vyjadřování, které by mu prostá srbština té doby neumožnila. Přes všechnu názorovou pokrokovost se však Dositej nikdy zcela neoprostil od vlivu církevní slovanštiny.

Vedle Dositeje se ke spisovatelům souhlasícím s myšlenkou prosazení lidového jazyka řadili i **Avram Mrazović, Jovan Muškatirović, Emanuil Janković** a jiní. Naproti tomu spisovatelé, kteří se drželi slavenosrbské tradice, byli **Jovan Sterija Popović, Milovan Vidaković, Sava Mrkalj, Pavle Solarić, Jovan Hadžić, Atanasije Stojković** a mnoho dalších, kteří působili na přelomu 18. a 19. století. Je však třeba mít na zřeteli, že hranice mezi lidovou srbštinou a slavenosrbským jazykem se postupně stále více rozostřovala a ztrácela.

§ 7.4. VÝVOJ V CHORVATSKÝCH ZEMÍCH

§ 7.4.1. JIHOVÝCHODNÍ LITERÁRNÍ KOMPLEX

§ 7.4.1.1. Literatura psaná lidovým jazykem vydala svůj první plod už na přelomu 15. a 16. století. Obě díla vytvořil **Marko MARULIĆ** (též Marko MARULIĆ SPLIĆANIN, 1450 – 1524), jedna z nejdůležitějších osobností chorvatské literatury vůbec. *Od následování Ježíšova* (Od naslidovan'ja Isukarstova, 1500) je překladová próza napsaná ikavskočakavskou stylizací spisovného jazyka. Epos *Judita* (1501) psaný rovněž ikavskočakavsky už představuje originální básnické dílo, skutečný počátek chorvatské literatury psané lidovým (národním) jazykem. Tvorba dalších autorů té doby (16. století), kteří pocházejí z Hvaru (např. **Hanibal Lucić**), je postavena rovněž na čakavském základu, avšak obsahuje již mnohem více štokavských prvků. Spisovatelé tzv. zadarského okruhu (**Petar Zoranić, Barne Karnarutić** aj.) používají také čakavskou stylizaci, svým jazykem však propojují čakavský sever s čakavským jihem. Hlavní přínos renesanční literatury jihovýchodního literárně-jazykového komplexu spočívá pro vývoj spisovného jazyka Chorvatů v tom, že jednotlivá teritoriální nářečí (ve své nejvyšší, interdialektické rovině) se stávají bází literární

stylizace. **M. Moguš** (2009, s. 71) v této literatuře spatřuje zárodek pozdějšího jazykového standardu.

§ 7.4.1.2. Počátek 17. století je pro dějiny chorvatského jazyka významný vydáním mluvnické příručky, která je chorvatskou jazykovědou vnímaná jako první gramatika chorvatského jazyka vůbec. Jmenuje se *Základy jazyka ilyrského ve dvou knihách* (Institutionum linguae illyricae libri duo, 1604 v Římě) a jejím autorem je jezuita původem z čakavskojazyčného ostrova Pag **Bartol KAŠIĆ** (též Bartholomaeus CASSIUS, 1575 – 1650). Příručka byla připravena na objednávku generála Tovaryšstva Ježíšova **Claudia Aquavivy** (jenž tak reagoval na jazykovou zprávu jezuita **Martina Temperici** z r. 1582, že na Balkáně se od Slovinska po Bulharsko hovoří stejným jazykem), aby posloužila k misijním účelům připravovaným pro Balkán (Oczkova, 2010, s. 192, Banac, 1991, s. 42). Gramatika opisuje jazyk, který byl běžný v literárních stylizacích založených na štokavské i čakavské bázi; Kašić často paralelně uvádí dubletní čakavské a štokavské formy, např. *ča* i *što* „co“, *zač* i *zašto* „proč“, *bil* i *bio* „byl“, *ljubil* i *ljubio* „miloval“, *Gpl. vrimen* i *vrimena* „časů“ *Ipl. golubimi* i *golubima* „holuby“ atd. (Moguš, 2009, s. 89). Společnou oběma nářečním bázím je ikavská jatová střídnice, kterou Kašić důsledně dodržoval. Stejně tak dobře zaznamenává starý trojčlenný systém přízvučků, který je zjevně čakavský (sám totiž z čakavského prostředí pocházel). Příručka byla určena pro misionářskou činnost v oblasti nově nazývané dle starého antického vzoru jako *Ilýrie*. Ilýrie zahrnovala Dalmácii, užší Chorvatsko, Slavonii a Bosnu a označení *ilyrský jazyk* (ilirski jezik, lingua illyrica) se používalo pro pojmenování slovanského jazyka těch území v latinsky psaných jazykových příručkách (slovnících, mluvnicích, překladech...), kdežto v příručkách psaných jinak než latinsky se užívalo pojmenování *slovanský jazyk* (slovenski jezik),⁵⁸ které označovalo i jazyk veškerého cyrilometodějského a rovněž chorvatskohlaholského písemnictví (viz Moguš, 2009, s. 86n.). Lingvonymum *ilyrský jazyk* se udrželo až do poloviny 19. století, kdy bylo

⁵⁸ Adjektivum *slovenski* obsahuje ikavskou střídnici za jať, neznamená tedy „slovinský“ v dnešním českém významu, ale „slovanský“.

postupně nahrazeno lingvonymem *chorvatský jazyk*; urychlení tohoto procesu změny ustáleného pojmenování jistě napomohl i úřední zákaz pojmenování *ilyrský* z roku 1843. Upřednostnění štokavské stylizace je patrné v pozdějších Kašićových pracích, jako jsou překlad *Bible* (rkp. 1625, tiskem až 1999) a *Římský rituál* (Rimski ritual, 1640). S ohledem na cílovou skupinu obyvatel (dalmátské vnitrozemí, Bosna) a doporučení Akademie pro ilyrský jazyk,⁵⁹ že misijní jazyk musí být nejběžnější, nejsrozumitelnější, *lingua communis*, byly tyto texty psány štokavskou stylizací, tedy „bosenským jazykem“, jak ji Kašić nazval, „*abych mnoha lidem vyhověl*“; „*ale kde já napíšu što nebo šta, nebráním Dalmatinci, aby vyřkl ča, a tak i u dalších slov, která nebudou zaznamenaná podle zvyklostí jeho města nebo obce, každý svým způsobem vyslovit písmeno leckteré může dle svého obyčeje.*“⁶⁰ Ke Kašićově gramatice se vracely i pozdější generace chorvatských lexikografů a tvůrců mluvnických příruček (např. **J. Mikalja, A. Della Bella, F. M. Appendini, V. Babukić, A. Mažuranić**), takže jeho *Institutiones* jsou považovány za základní kámen moderní chorvatské jazykové standardizace.

§ 7.4.1.3. Čakavská jazyková stylizace během 17. a v první polovině 18. století postupně ustupovala, autoři z čakavských nářečních oblastí se stále více přikláněli ke štokavské ikavské stylizaci. Ikavská štokavština se tak koncem 17. a na počátku 18. století stala obecně přijatým spisovným útvarem většiny bývalých čakavských literárních center, a to třeba i takových, jakým byl Marulićův Split (Moguš, 2009, s. 105). Vliv ikavské štokavštiny v literární produkci byl též patrný na území Makarského přimoří, území kolem řeky Neretvy a Cetiny a dále rozsáhlé území západní Bosny a Slavonie (prostor, na němž působili františkáni Bosny Stříbrné). Právě bosenští františkáni měli rozhodující vliv na upevňování jednotného ikavskoštokavského stylu od Jadranu až po Slavonii. Jejich jednoduchý, v pravdě

⁵⁹ Založena v Římě roku 1599, aby vychovávala a jazykově vzdělávala protireformační misionáře (Oczkova, 2010, s. 192).

⁶⁰ (...) „da bi mnogima ugodio“; „Ali gdi ja upišem *što*, ili *šta*, ne branim Dalmatinu da ne reče *ča*, ter tako u inih ričih, koje ne budu upisane načinom sfoga grada, ili mesta, sfak na sfoj način navrnvši slovo kojegodir po sfojoj običaji.“ (Banac, 1991, s. 42n.)

lidový jazyk kontrastoval s uměleckou vytríbeností jazyka Dubrovníku a dalších jihochorvatských center.

§ 7.4.1.4. Štokavská jazyková stylizace měla v 17. století svou oporu a umělecké vrcholy právě v literární tvorbě Dubrovníku, konkrétně **Ivana Gunduliće, Ivana Buniće Vučića, Junije Palmotiće** a později ještě **Ignjata Đurđeviča**. Jejich spisovatelská činnost ale v zásadě upevňovala ijekavskou formu štokavského jazyka. V 18. století pokračuje literární tvorba štokavského charakteru v Dubrovníku a rovněž v Bosně. Nové proudy se ale objevují v Dalmácii a Slavonii. Úloha Dubrovníku však postupně slábne, neboť po smrti **I. Đurđeviča** (1737) už není nikdo, kdo by v tradici slovansky psané literatury pokračoval. Rozvíjí se hlavně latinsky psaná tvorba. Dubrovník se však ocitá i v hospodářské a politické krizi, až v roce 1808 svou samostatnost nadobro ztrácí (stává se nakrátko součástí Napoleonem vytvořených Ilyrských provincií a poté, od 1814, je připojen k habsburské monarchii). Jistá krize ijekavskoštokavského písemnictví však umožňuje rozkvět ikavskoštokavské lidové tvorby, a to na celém teritoriu, kde se tímto nářečním útvarem hovoří (Dalmácie, Bosna, Slavonie).

§ 7.4.1.5. Františkáni v Bosně pokračují v tom, co začal už **M. Divković** v 17. století (viz výše § 6.6.) a po něm rozvíjel **S. M. Margitić** (viz dále § 7.4.3.). Populární tvorba má charakter ikavskoštokavský, ale psaný už latinkou. Takto můžeme uvést např. **Toma Babiće, Nikolu Lašvanina, Jerolima Filipoviće, Ivana Franja Jukiće** a mnohé další. S tradicí bosenské literatury je úzce spjata činnost dalmátských františkánů **Filipa Grabovce** a **Andriji Kačića Miošiča**. **Filip GRABOVAC** (1697/8 – 1749) je autor první pro běžný lid stylizované historie jižních Slovanů *Květ vyprávění národa a jazyka ilyrského neboli chorvatského* (Czuijt razgouora naroda i jezika illiričkoga aliti aruackoga, 1747), za niž byl benátskými úřady zavřen a dílo bylo zničeno. Za povšimnutí u **Grabovce** stojí obsahové ztotožňování adjektiv *ilyrský* a *chorvatský*. Mladší z dvojice dalmátských františkánů **Andrija KAČIĆ MIOŠIĆ** (1704 – 1760) a jeho *Příjemná vyprávění národa slovanského* (Razgovor ugodni naroda slovinskoga, 1756, výrazně rozšířen 1759) dosáhli mezi lidem nesmírné popularity, jeho *Razgovor*

ugodni se vnímal jako lidový breviář a dosáhl několika desítek vydání. U svých čtenářů pomáhal rozvíjet národní vědomí a estetické cítění. K psaní v lidovém jazyce inspiroval **Dositeje Obradoviće** (viz výše § 7.3.3.) a **Vuka S. Karadžiće** zase k tomu, aby vydal sbírku srbské lidové slovesnosti (Oczkova, 2010, s. 213). Jazyk obou Dalmatinců byl jejich místní ikavskoštokavský dialekt, ovšem s novoštokavskými změnami (např. ztráta hlásky [h] nebo koncovka Gpl. -a).

§ 7.4.1.6. Literární tvorbu ve Slavonii lze charakterizovat jako ikavskoštokavskou – bylo to dáno jednak tím, že i jižní (posávský) slavonský dialekt má tento charakter (je ovšem z hlediska nářečního vývoje archaický, staroštokavský), a jednak bezprostředním kontaktem s tradicí a vlivem ikavskoštokavské tvorby bosenských františkánů. To, že se i slavonští tvůrci z jiných nářečních oblastí přikláněli k tomuto nadregionálnímu útvaru, svědčí podle Oczkové (2010, s. 214) o tom, že se Slavonci vědomě snažili o vytváření nadnářeční jazykové normy. Nejdůležitějšími osobnostmi v tomto smyslu byli **Antun Kanižlić**, **Matija Antun Reljković** a **Matija Petar Katančić**. Jezuita **Antun KANIŽLIĆ** (1699 – 1777), autor řady věroučných textů, ale také jazykovědných rozprav a úvah, napomohl změně chápání lingvonyma *ilyrský* (*illyricus*); zatímco v latinských textech stále ještě neslo široký význam „jihoslovanský“, **Kanižlić** adjektivum *ilirički* uváděl zároveň s lingvonymy *slovinski*, *slavonski* nebo *naš jezik*. V jeho podání tak byla lingvonyma *ilirički* nebo *ilirijanski* sjednocujícími, nadřazenými, ale oproti původnímu významu již zúženými synonymy k do té doby používaným a ustáleným pojmenováním *slovenski*, *horvatski* (u kajkavců), *hrvatski* (u čakavců) a *slovinski* (v Dubrovniku) (viz tamtéž). **Matija Antun RELJKOVIĆ** (též kajkavsky nepalatalizovaně RELKOVIĆ, 1732 – 1798), povoláním voják, psal svá literární díla podobným jazykem jako Kanižlić, jeho norma však byla dosti neustálená. **Matija Petar KATANČIĆ** (1750 – 1825) byl františkánský básník, polyglot a polyhistor. Do ikavské štokavštiny přeložil kompletní *Bibli* (1817, tiskem však až po jeho smrti 1831 ve Vídni),⁶¹ souběžně s překladem vytvářel

⁶¹ Katančićův překlad *Písma svatého* vlastně nebyl nikdy přijat, neboť se ocitl „ve špatný čas na špatném místě“ – v době jeho vydání už totiž ikavskoštokavská varieta ztratila na důležitosti, jelikož

etymologický slovník (Pravoslovník, lat. *Etymologicon illyricum*), který však stihl jen do hesla *svemoguch*.

§ 7.4.1.7. V 18. století zaznamenáváme už poměrně plodnou tvorbu jazykových příruček. Vedle lexikografické tradice, která fakticky začíná už v 16. století (viz dále § 7.4.4.), vydaly chorvatské země ve sledovaném období obdobně úctyhodné množství gramaticky zaměřené literatury. Počínaje ikavskou čakavsko-štokavskou mluvnicí **B. Kašiće** (viz výše) přes gramatický popis hybridní variety chorvatštiny **J. Križaniće** (viz dále § 7.4.2.6.) se dostáváme k pozdějším gramatikám s původem slavonským, bosenským, dalmátským a dubrovnickým. Některé popisovaly mluvnickou strukturu konkrétního dialektu, jiné zpracovávaly spíše určitý nadnářeční útvar:

- první bosenskou gramatiku latinsko-ilyrskou (Prima grammaticae institutio pro tyronibus illyricis accomodata, 1712 a 1745 v Benátkách) připravil **Tomo BABIĆ**;

- druhou, která nese název *Gramatika latinsko-ilyrská* (Grammatica latino-illyrica ex Emanuelis, 1713 v Benátkách, poté ještě 1742 a 1781) vytvořil **Lovro ŠITOVIĆ LJUBUŠAK**. V ní se poprvé objevuje koncovka Gpl. *-ah* odpovídající tradici bosenské a slavonské literatury, která se ale stane jablkem sváru v době ilyrismu a po něm;

- první slavonský popis mluvnice jazyka ilyrského byl součástí tematicky pestré jazykové příručky *Od všeho trošku...* (Svaschta pomallo – illiti Kratko sloxenyne immenah i ricsih ù illyrski i nyemacski jezik, 1761 v Magdeburku, podruhé 1766 v Opavě),⁶² kterou v zajetí během sedmileté války připravil **Blaž TADIJANOVIĆ**;

- autorem druhé slavonské gramatiky, *Nové slavonské a německé mluvnice* (Nova slavonska i nimacska grammatika, něm. *Neue Slavonisch und Deutsche Grammatik*, 1767 v Záhřebu, 1774 a 1789 ve Vídni), je **Matija Antun RELJKOVIĆ**. Oba zastávají puristické postoje v tom smyslu, že přejímky z cizích jazyků chápou jako nežádoucí a

chorvatské země se tehdy nacházely ve znamení ilyrského hnutí, které preferovalo ijekavskou štokavštinu.

⁶² V chorvatských pramenech i odborné literatuře se prakticky výhradně vyskytuje nesprávné pojmenování *Tropava* nebo *Troppava*, což je slavizovaná podoba německého jména Opavy *Troppau*.

nabádají k jejich odstraňování (**Tadijanović** mj. razí zásadu „piš tak, jak mluvíš“),⁶³ ke gramatické normě se ale **Reljković** staví spíše liberálně, když nechce být „zákonodárce“ a dále říká: „komu se moje mluvnice zamlouvati nebude, ale obvyklá slova užívati a dle zvyklostí mluvíti si přeje, dle mne může“;⁶⁴

- další mluvnici pocházející se Slavonie je *Nový návod pro slavonský jazyk* (Neue Einleitung zur slavonischen Sprache, 1778 a 1789 v Osijeku, 1795 jako Anleitung zur slavonischen Sprachlehre), tedy popis „slavonského“ jazyka pro německy mluvící zájemce, který napsal **Marijan LANOSOVIĆ**.

Všechny uvedené slavonské gramatické příručky popisují ikavskoštokavský nadregionální jazykový útvar, který označují jako slavonský, pouze nejstarší z nich (**Tadijanovićova**) hovoří o tomto útvaru jako o jazyce ilyrském. Reagují na politickou situaci té doby a na poptávku po německo-chorvatských jazykových příručkách, na což upozorňují i jejich názvy.

Poslední skupinou mluvnických příruček je pětice gramatik z Dalmácie a Dubrovniku. Svým obsahem odrážejí kontakty těchto oblastí s italským a latinským jazykem:

- **Ardelio DELLA BELLA** – *Gramatická příručka ilyrského jazyka* (Instruzioni grammaticali della lingua illirica, 1728) – italsky psaná, pochází z dubrovnického prostředí, pečlivě a systematicky popisuje ijekavskoštokavskou varietu; italský autor ji napsal jako součást svého slovníku (viz dále § 7.4.4.);

- **Josip JURIN** – *Mluvnice latinsko-italsko-ilyrská* neboli *Slovkinja* (Slovkigna slavnoj slovinskoj mladosti diackim, illirckim, talianskim izgovorom napravgljena, lat. *Grammatica Illyricae iuventuti Latino Italoque sermone instruendae accomodata*, 1793 v Benátkách) – jde o čakavsko-štokavský, převážně ikavský slovník;

- **Josip VOLTIC** – *Mluvnice ilyrská* (*Grammatica illirica*, 1803 ve Vídni) – jedná se o dodatek Volticovu slovníku (viz dále § 7.4.4.). Voltić si uvědomuje rozdíl mezi

⁶³ „... onako piši kako govoriš“ (Oczkova, 2010, s. 227).

⁶⁴ (...) „neću u ovomu biti zakonoša“ (...) „Ovako, komu ova moja Gramatika ne bude po ćudi, nego navadne riči potribovati i običajno govoriti hoće, po meni može“ (cit. dle Oczkova, 2010, s. 227).

dialekty a nadnářečním spisovným jazykem určeným hlavně vzdělaným lidem. Jeho koncepce spisovného jazyka, který obsahuje slovní fond ze všech nářečí, je již velmi blízká koncepci ilyristů;

- **Francesco Maria APPENDINI** – *Mluvnice jazyka ilyrského* (Grammatica della lingua illirica, 1808 v Dubrovniku, poté ještě 1828, 1838 a 1850) – vytvořená na základě objednávky správce Ilyrských provincií maršála Augusta Marmonta; v předmluvě italský autor mluvnice dělí podle tehdejších názorů slovanský jazyk na ruský, polský, česko-slovenský a ilyrský dialekt (Oczkova, 2010, s. 228). V dubrovnickém ijekavskoštokavském dialektu („dalmátsko-bosenském“) viděl sjednocovací potenciál srovnatelný s úlohou toskánského dialektu na standardizaci italského spisovného jazyka;

- **Šime STARČEVIĆ** – *Nová mluvnice ilyrská* (Nova ricsoslovica iliricska, 1812 v Terstu, nově 2002 v Záhřebu) – základem je ikavská štokavština Liky, **Starčević** neuznával mluvnice zahraničních autorů, opíral se o tradici domácí, ikavskou (**Reljkoviće, Kanižliće, Voltiće** apod.). Jeho chorvatská gramatika je první svého druhu, psaná chorvatsky a pro chorvatského uživatele. Je první, kdo rozlišoval a popsal systém čtyř přízvuků. Pravopis jeho příručky je slavonský, neboť autor jej považoval za zdařilejší než ortografické zásady kajkavské nebo dalmátské (Oczkova, 2010, s. 230).

§ 7.4.2. SEVEROZÁPADNÍ LITERÁRNÍ KOMPLEX

Druhý literární komplex, který se formoval v prostoru tzv. užšího Chorvatska, představuje poměrně složitý obraz různých jazykových vlivů a literárních center. K původnímu chorvatskohlaholskému typu stylizace spisovného jazyka se v 16. století přidává i kajkavská stylizace a ještě později, v 17. století, hybridní typ kajkavsko-čakavsko-štokavský.

§ 7.4.2.1. Hlaholské tiskárny v Senji a Rijece

V roce 1507 dochází k obnově práce senjské hlaholské tiskárny, tiskařem byl **Grgur Senjanin**, organizátorem práce **Silvestar Bedričić**, bývalý **Baromićův** pomocník.

Tiskárna vyprodukovala především nábožensky zaměřené knihy. První byla *Příručka kazatelova* (Naručnik plebanušev, 1507 – překlad teologické příručky *Manipulus curatorum*), následovaly ji překlad životopisu *Nanebevzetí svatého Jeronýma* (Tranzit svetoga Jerolima, 1508), překlad *Postních kázání* (Korizmenjak, 1508, z lat. *Quadragesimale* – soubor kázání italského františkána Roberta Caracciola), moralizátorský spisek *Umění dobré smrti* (Meštrijia od dobra umrtija, 1507/8, z lat. *Ars bene moriendi*) a *Zázraky přeslavné panny Marie* (Mirakuli slavne dive Marije, 1508) představující popisy Mariiných zázraků, tedy čtivo se zajímavou fabulí a šťastným koncem. Po tiskárně v Senji se objevuje nová hlaholská tiskárna ve Rijece (zásluhu na tom má biskup **Šimun Kožičić Benja**), z jejíž produkce je nejvýznamnější technicky i typograficky vysoce ceněný *Misál chorvatský* (Misal hrvacki, 1531), který měl posloužit nejen náboženským potřebám hlaholášů, ale také pro „osvětu lidu chorvatského“.⁶⁵ Kromě něho z rijecké hlaholské tiskárny vyšlo v letech 1530 a 1531 ještě pět náboženských knih. Tradice hlaholských tisků však Rijekou nekončí, nýbrž pokračuje v rámci nového náboženského hnutí – reformace.

§ 7.4.2.2. Reformační hnutí u Chorvatů

Chorvatská reformace sdílela v zásadě osud reformace slovinské (viz dále § 7.5.1.), pozoruhodné a na životaschopnost hlaholice v polovině 16. století ukazuje fakt, že právě toto písmo bylo vybráno pro tištění protestantské verze biblických textů v chorvatském jazyce – takto např. *Nový zákon* ve dvou dílech (Novi testament, 1562) (Moguš, 2009, s. 52). O rok později protestantská tiskárna v německém Urachu u Tübingenu vydala tyto dva díly *Nového zákona* i v cyrilici.⁶⁶ Za účelem vzdělávání v obou slovanských písmech připravili protestantští duchovní hlaholskou a cyrilskou

⁶⁵ (...) za „hrvackoga jezika prosvěćenje“ (cit. dle Moguš, 2009, s. 50).

⁶⁶ Tiskárna ve württemberském Urachu u Tübingenu (dnes Bad Urach) byla založena jako tzv. Biblická základna (jinak též „die windische, chrabatische und cirulische Thrukerey“), kde jihoslovanští protestantští emigranti mohli tisknout své náboženské knihy ve všech třech tehdy užívaných písmech – hlaholici, cyrilici i latince. Založil ji Slovinec **Primož Trubar** (viz dále § 7.5.1.) za podpory barona **Hanse Ungnada von Weissenwolfa**; podporu tiskárně vyjadřovaly i chorvatské šlechtické rody **Zrinských** a **Frankopanů**. Činná byla poměrně krátkou dobu (1561–1565), za kterou stihla vydat v několikatisícových nákladech celkem 13 hlaholských, 8 cyrilských a 9 latinkou psaných knih (viz Oczkova, 2010, s. 180).

Abecedu pro děti (Tabla za dicu, 1561).⁶⁷ Ve snahách hlaholášů i protestantů lze spatřovat určité styčné body – nejvýraznější a pro nás nejzajímavější je to, že oba křesťanské proudy (první jazykový, druhý věroučný) se snaží používat v církvi jazyk lidu lépe srozumitelný. Ale zatímco hlaholské texty mají charakter církevněslovanské báze s větším či menším pronikáním lidových jazykových prvků (čakavských především), reformační texty jsou od počátku programově budovány na běžně mluveném jazyce (tamtéž, s. 54). Tyto texty obsahují především prvky čakavské, ale také kajkavské a štokavské. Odpovídají snaze reformátorů vytvořit společný jihoslovanský jazyk nejprve pro Chorvaty a Dalmatince, k nimž měli později přibýt i Slovinci, Bosňané, Srbové a Bulhaři, takže z hlediska jazykového záměru by se mohli přirovnat k ilyristům z první poloviny 19. století (Oczkova, 2010, s. 178). Tvůrci překladu *Bible Antun DALMATIN* (? – 1579) a *Stjepan Konzul ISTRANIN* (1521 – po 1568) *Písmo svaté* překládají „do toho našeho slovanského nebo chorvatského jazyka“, který se „s kraňským v mnohém shoduje“⁶⁸. K čemu měl překlad posloužit, to odhaluje následující citát z úvodu k jejímu hlaholskému vydání: „Proto vy, draží dobří křesťané Charváci vězte, že jsme tímto naším překladem všem slovanského jazyka lidem posloužiti chtěli, nejprve vám Charvátům a Dalmatincům, později též Bosňákům, Bezjakům, Srbům a Bulharům“.⁶⁹

Protestanti připravili vzory pro hlaholská písmena podle starých chorvatských breviářů a misálů, cyrilici pak upravili tak, že z ní odstranili nadbytečné řecké litery a nejrůznější nefunkční diakritické znaky, které pouze ztěžují porozumění čtenému textu. Protestantické hnutí nebylo v chorvatských zemích úspěšné, přesto po sobě zanechalo asi třicet knih a jasnou podporu proudům, které upřednostňovaly běžně

⁶⁷ Nešlo však o první didaktický text obsahující hlaholici, už v roce 1527 byl v Benátkách vytištěn hlaholský *slabikář* (Početnica), první svého druhu.

⁶⁸ (...) „va ovom našem slovinskom ili hrvacom jeziku“ koji se „s kranskim jezikom mnogo sklada“ (Moguš, 2009, s. 54).

⁶⁹ „Na to vi, predragi dobri krstjani Hrvatě, znajte da jesmo s tim našim tumačenjem vsim slovenskoga jazika ljudem služiti hoteli, najprvo vam Hrvatom i Dalmatinom, potom takajše Bošnjakom, Bezjakom, Srbljanom i Bulgarom“ (Oczkova, 2010, s. 178). *Bezjaci* je označení pro původní kajkavské obyvatele severoistrijského Buzetu a jeho okolí (tzv. Bužeštiny), v 16. století též archaické označení Chorvatů-kajkavců z Varaždína a okolí.

mluvený jazyk před církevní slovanštinou. Navíc umožnilo prodloužení existence hlaholského a cyrilského písemnictví v kajkavském prostředí, přestože latinka měla ve vnitrozemském Chorvatsku už v té době navrch a osud hlaholice i cyrilice byl v dlouhodobé perspektivě zřejmý. Hlaholské i cyrilské tisky dostaly těžkou ránu ve chvíli, kdy protestantská tiskárna v Urachu byla Římem konfiskovaná a nakonec převezená do Říma, aby posloužila šíření pravé římskokatolické víry, tedy de facto protireformaci. S chorvatskou reformací je ideově spjat především **Matija Vlačić** (též Matthias Flacius Illyricus, 1520 – 1575), hlaholáš, duchovní vůdce a teoretik istrijských protestantů.

§ 7.4.2.3. Rusifikace chorvatskohlaholského písemnictví

V 17. století dochází k rusifikaci chorvatsko-církevněslovanského jazyka. Po založení Kongregace pro šíření víry (*Congregatio de propaganda fidae*, 1622), která měla uvést v život závěry tří tridentských koncilů (1545 až 1563), se Řím rozhodl nahradit ztráty způsobené reformačním hnutím a rozšířit vliv mezi pravoslavné Slované. K tomu účelu se rozhodl povolit církevněslovanskou liturgii (nikoliv liturgii v nějaké lidové formě slovanského idiomu; vzorem tu byla latina, která se jako *lingua litteralis* rovněž lišila od běžně mluvených jazyků u západních křesťanů). Jazyk této liturgie našel v ruské redakci církevní slovanštiny, neboť východní Slované byli primárním cílem Říma. Tento jazyk ovšem římskokatolická církev nařídila používat i chorvatským hlaholským střediskům (kvůli udržení jednotné normy). Ruskou redakci církevní slovanštiny jako vyjadřovací prostředek chorvatských hlaholášů jako první začal prosazovat františkán **Rafael LEVAKOVIĆ** (±1590 – 1650), protože se mj. domníval, že tento idiom představuje pramen všech slovanských jazyků. Příkladem rusko-chorvatského hybridního jazyka byla Levakovičova díla *Krátké učení křesťanské* (*Nauk karstjanski kratak*, 1628) psané hlaholicí, *Slabikář slovanský* (*Azbukividnjak slovinskij*, 1629) představující první slabikář obsahující hlaholici, cyrilici i latinku, *Misál římský* (*Missal rimskij va jezik slavenskij sazdan...*, 1631) a *Časoslov římský* (*Časoslovъ rimskij slavinskim jezikom...*, 1648). Starší hlaholské církevněslovanské texty byly zakázány (nebo musely být předělány v souladu s novou normou, tedy de

facto rusifikovány). O tom, že tato nařízení nebylo vždy snadné uvádět do praxe a poté hlídat, svědčí, že o jedno století později tehdejší papež **Benedikt XIV.** vyhlásil konstituci o užívání církevní slovanštiny v Chorvatsku (*Ex pastoralis munere*, 1754) stěžoval na kažení „slavořímské liturgie ilyrského lidu“ prvky „běžně mluveného slovanského jazyka“ a dokonce i na tištění liturgických knih latinkou. Znovu přikázal používat výhradně hlaholské písmo („písmo sv. Jeronýma“) a církevní slovanštinu východoslovanské (ruské) redakce. Tato nařízení jen potvrzovala trvalý a nezadržitelný ústup církevněslovanského typu jazyka Chorvatů a přenechání pozice zabezpečující budoucí standardizaci spisovného jazyka některé z krystalizujících (standardizujících se) (nad)nářečních variet (Banac, 1991, s. 34n.).

§ 7.4.2.4. Počátky a rozvoj kajkavského písemnictví

Elementy kajkavského nářečí jsou doloženy už v hlaholských sbornících z 15. století – *Petrisově* (1468) a *Koluničově* (1486). Dokumentují, že texty náboženského, ale i světského charakteru z prostoru Istrie a severozápadního Chorvatska už v 15. století obsahovaly vedle církevněslovanské báze též čakavsko-kajkavské jazykové prvky a občas i nějaký element štokavský. Tak se už v 16. století objevují rysy regionálního hybridního jazyka (koiné), který se rozvine především ve století sedmnáctém na panstvích chorvatských šlechtických rodů Zrinských a Frankopanů. Kajkavský nadregionální útvar se běžně nazýval *jezik slovenski* (jazyk slovanský), zatímco jazyk dnešního Slovinska (slovinský, orig. *slovenski*) byl běžně označován jako *kranjski* (nebo též *krajnski*, *kranski*, tj. kraňský). První kajkavskou tištěnou knihu představuje *Decretum* (Decretum Tripartitum, 1574) překladatele a právníka **Ivana PERGOŠIĆE** (? – 1592). Jedná se o právní spis, fakticky překlad stejnojmenného latinského textu jiného uherského právníka. Tato písemná památka je pozoruhodná tím, že ji **Pergošić** vytvořil ve třech jazykových mutacích: „více kajkavské“ (např. jerová střídnice -e – *jeden, konec, našel*; jatová střídnice -e – *deca, mesta*; D/Lsg.f. -e – *kakove, druge*; kajkavismy – *vu, gde, cirkveni*), čakavsko-štokavské (např. jerová střídnice -a – *jedan, konac, našal*; jatová střídnice -i – *dica, mistu*; D/Lsg.f. -oj – *kakovoj, drugoj*; čakavismy – *va, kadi, crikveni*) a „méně kajkavské“. Důvody pro to tlumočí dnešní chorvatská

jazykověda různě, od snahy, aby bylo jeho dílo srozumitelné i mimo kajkavský kontext (takto třeba Olga Šojat/ová/), až po vysokou prestiž, kterou v té době měl v kajkavském prostoru smíšený typ jazyka (takto třeba Josip Vončina – viz Oczkova, 2010, s. 182n.). Vzhledem k vyspělosti Pergošićova jazyka se ale dá předpokládat, že kajkavské písemnictví se rozvíjelo i v období před *Decretem* (Moguš, 2009, s. 73). Dalšími významnými doklady počátků kajkavského písemnictví jsou *Kronika* (Kronika vezda znovich zpravliena kratka szlouenzkim iezikom, 1578 v Lublani) a *Postila* (Postila na vsze leto po nedelne dni vezda znovich zpravliena szlouenzkim iezikom, 1586 ve Varaždínu), autorem obou děl byl kněz **Antun VRAMEC** (1538 – 1587). Význam **Pergošićovy** i **Vramcovy** činnosti spočívá v tom, že jejich jazyk představuje zárodek kajkavského jazykového standardu a také ve faktu, že přítomnost čakavských a štokavských elementů signalizuje sepětí kajkavského jazykového komplexu s komplexem přímořským a dalmatsko-dubrovnickým. V 17. století, období rozkvětu kajkavské literatury, rozvíjeli kajkavský typ chorvatštiny především duchovní – vrcholem bylo barokní prozaické dílo spisovatele a jazykovědce, jezuitu **Juraje Habeliće**. 18. století pak představuje zlatý věk kajkavské literatury. Tvůrci byli především katoličtí duchovní, jezuité a paulíni jako **Franjo Sušnik**, **Andrija Jambrešić**, **Juraj Mulih**, **Stjepan Fuček** a další. **Juraj Mulih** např. píše nejen kajkavsky, ale také ikavskoštokavským kódem, aby jeho díla mohli číst čtenáři ve Slavonii. Podobně diglosní charakter má tvorba nejznámějšího spisovatele své doby, Záhřebana **Tituše Brezovačkého** – jeho komedie jsou psány kajkavsky, ale pro básnickou tvorbu volil štokavštinu. Koncepce smíšeného jazykového kódu (viz dále § 7.4.2.6.) je v té době odmítnutá a preferuje se tvorba v čisté kajkavštině. Ta se tak stává významným prostředkem kulturního života na „svém“ území, tj. v Záhřebu a severním Chorvatsku. Není jím však dlouho – ještě počátkem 19. století tvoří poučné povídky pro lid **Toma MIKLOUŠIĆ**, **Dragutin Rakovac** nebo **Ljudevit Vukotinić**. Prvně jmenovaný začíná v roce 1810 vydávat svůj *Stoletý kalendář* (Stoletni kalendar), kterým se snaží udržet prestiž svého rodného jazyka. **Rakovac** i **Vukotinić** přecházejí vlivem tzv. ilyrského hnutí na štokavštinu. Ve stopách

Mikloušiče ještě později půjde **Ignac Kristijanović**, ale snahy obou už nemůžou konkurovat novému společensko-politickému hnutí druhé čtvrtiny 19. století, ilyrismu, jehož jazyková koncepce je mnohem širší, štokavská, a kajkavština v ní své místo už nemá.

§ 7.4.2.5. Kajkavské prostředí vydalo mezi lety 1780 a 1840 pět gramatických příruček, které ovšem neměly valného dosahu společenského, byly určeny především německojazyčnému uživateli, který se chtěl obeznámit s kajkavským typem chorvatského jazyka. Proto byly také napsány německy, popřípadě chorvatsky a německy. Za všechny si pro ilustraci uveďme dvě poslední:

- **Josip ĐURKOVEČKI** – *kontrastivní chorvatsko-německá gramatika* (Jezichnica horvatzko-slavinzka za hasen Slavincev, i potrebochu oztaleh ztranzskoga jezika narodov – Kroatisch-Slavische Sprachlehre, 1826 v Pešti) – autor v ní mj. hovoří o blízkosti kajkavštiny a „slavonského“ jazyka a vyjadřuje myšlenku potřeby vytvořit společný spisovný jazyk;

- **Ignac KRISTIJANOVIĆ** – *Mluvnice chorvatského nářečí* (Grammatik der Kroatischen Mundart, 1837 v Záhřebu) – snaha postavit se štokavizaci kajkavského prostředí (v rovině spisovného jazykového útvaru) neměla v době plné síly ilyrismu již naději na úspěch.

§ 7.4.2.6. Ozaljský literární okruh (Ozaljski književnojezični krug)⁷⁰

Druhý typ stylizace jazyka na chorvatském severozápadu představuje skupina literárních tvůrců sdružená kolem hraběte **Petra ZRINSKÉHO** (1621 – 1671) (*Jaderského moře siréna* /Adrianszkoga mora syrena/, 1660) – **Katarina Zrinská**, **Fran Krsto Frankopan**, **Ivan Belostenec**, **Juraj Ratkaj** – a nazývaná dnes v odborné literatuře jako *ozaljský literární okruh*. Zrinského *Siréna* je typickou ukázkou proplétání různých dialektů, které je pro činnost celého okruhu charakteristické. Nejprínosnější dílo podporující trojnářeční bázi chorvatského jazyka vytvořil **Ivan BELOSTENEC** (1593/4 – 1675) v podobě velkého dvojdílného, téměř

⁷⁰ Ozalj bylo sídlo šlechtického rodu Zrinských.

encyklopedického latinsko-chorvatského slovníku, *Gazophylacia* (1. díl: *Gazophylacium, seu latino-illyricorum onomatium aerarium*, 2. díl: *Gazophylacium illyrico-latinum*, 1740).⁷¹ Slovník za jeho života zůstal jen v rukopisu, až o více než šedesát let později jej v Záhřebu vydali paulínští mniši **Jerolim Orlović** a **Andrija Mužar**, přičemž slovník upravili ve prospěch kajkavského lexika. Symbolem Belostencova komplexního přístupu jsou slovanské (chorvatské) ekvivalenty uvedené u latinského zájmena *quid* – *kaj, ča, što* (Moguš, 2009, s. 96). Tvorba i jazyk ozaljské skupiny se dnes v odborné literatuře nazývají jako hybridní. Její působení bylo násilně ukončeno popravou Petra Zrinského a Frana Krsta Frankopana v roce 1671 ve Vídeňském Novém Městě (Wiener Neustadt).

Hybridním jazykem ozaljského okruhu byl výrazně ovlivněn i panslovansky smýšlející katolický myslitel vyslaný Kongregací na misii do Ruska, politik a jazykovědec, propagátor slovanské jazykové a náboženské jednoty **Juraj KRIŽANIĆ** (±1618 – 1683), jenž ve své panslovansky orientované *ruské mluvnici* (Грамагично изказанје оѣ рускомъ језику, 1665, vyd. až 1859) napsané ve vyhnanství v ruském Tobolsku ilustruje jazyk Chorvatů právě na příkladech trojnářečního jazykového hybridu (např. ikavská nebo ekavská, nikdy však ijekavská střídnice za jať, zachování koncového *-l* u substantiv a adjektiv, archaický systém tří přízvuků, Gpl. s nulovým morfémem, sufix *-ec*, nikoliv *-ac* atd.). Chorvatský jazyk tak během 17. století získává dvě zásadní mluvnická díla, přičemž každé reprezentuje jeden ze dvou tehdejších literárních komplexů: **Kašićovy** *Institutiones* jihovýchodní (čakavsko-štokavský, ikavský), kdežto **Križanićovo** *Izkâzanje* severozápadní (hybridní kajkavsko-čakavsko-štokavský, ikavsko-ekavský). Vliv přímo v daném prostředí však měla v době vydání pouze práce Kašićova, neboť Križanićova se k Chorvatům dostala až o dvě stě let později.

Pokračovatelem myšlenek a orientace ozaljského okruhu byl ve druhé polovině 17. století především **Pavao RITTER VITEZOVIĆ** (1652 – 1713). V úvodu své *Kroniky* (Kronika aliti Szpomenek vszega szveta vekov, vu dva dela razredyen, 1696) říká:

⁷¹ *Gazophylacium* = šperkovnice.

„Proto se nepodivujte nad tím, že někde čtete slovanské, někde majdacké, někde posávské, jinde zas podrávské, někde pak přímořské a jinde i kraňské slovo, neboť i já jsem je takto psaná nalezl. A všechno to jsou slovanské jazyky, z každéhož z nich se více patří slova vzíti, nežli z kteréhokoliv cizího, latinského, německého či maďarského, přebírati.“⁷²

7.4.3. Hlaholice – cyrilice – latinka

Tři písma, která Chorvaté té doby užívají, mají rozličné osudy. Latinka už výrazně nabírá na síle a stává se primárním chorvatským písmem. Hlaholice se teritoriálně omezuje pouze na čakavský sever a sociálně na náboženskou literaturu, stále více se pocítuje jako archaické písmo. Literatura psaná hlaholicí navíc prochází rusifikací (viz výše), v důsledku čehož se stává ještě méně srozumitelnou pro mimonáboženský okruh. Západní (chorvatská) cyrilice (bosančica) sice prošla některými pravopisnými inovacemi, které zasáhly nejvíce fonémy [j, b, v, d, l', ň], ale i do jejího prostoru postupně výrazně proniká latinka. Posledním autorem písíicím bosančicí byl **Stjepan Markovac MARGITIĆ** (? – 1730), autor populárního a mnohokrát vydávaného spisu *Zpověď křesťanská* (Изповіед кристіанска, též lidově Stjepanuša, 1703), který navazoval na činnost **Matiji Divkoviće**. Psal nedůslednou jekavštinou s řadou ikavských elementů. V uvedeném spisu také píše o bosančici, pokouší se klasifikovat bosenské dialekty a uvažuje o vlivu okolních jazyků (např. turečtiny či italštiny) na „jazyk bosenský, jak ho jiní nazývají ilyrský“, jak svůj idiom označuje.⁷³ Latinka proniká k Chorvatům ze dvou směrů: do jižních a západních přímořských oblastí proniká latinská a italská podoba, do severních vnitrozemských oblastí pak latinská a maďarská podoba (např. *sueti* x *szueti* – dnes *sveti* „svatý“, *zarqua* x *czirkua* – dnes *crkva* „církev; kostel“, *nacignen* x *nachinen/nacsinyen* – dnes

⁷² „Zato nemojte se čuditi da negdi čtete slovensku, negdi majdačku, negdi posavsku, negdi podravsku, negdi pako primorsku, a negdi i kranjsku reč budući i ja tako pisane našel sam. I to vse slovenski jaziki od kojih vsakoga lipše se pristoji uzeti reči neg od tujega kogagoder, dijačkoga, nemškoga ali ugerskoga, posuđivati.“ (Oczkova, 2010, s. 190) **Milan Moguš** (2009, s. 99) upřesňuje, že *slovenski* znamená severozápadní kajkavštinu, *majdački* jihozápadní kajkavštinu a *primorski* znamená čakavštinu.

⁷³ (...) „jezik bosanski, što zovu ilirički“ (cit. dle Oczkova, 2010, s. 211).

načinjen „vytvořený“, *spraugliena* x *zprauliena/zprauliyena* – dnes *spravljena* „připravená“ apod. – viz Moguš, 2009, s. 78). Největší potíže přirozeně činily palatální hlásky [č, ć, đ, l', ņ, š, ž]. Jedním z možných řešení se jevílo zavedení diakritických znamének. První pokus tohoto druhu učinil **Šime BUDINIĆ** (±1533 – 1600) ve svém díle *Souhrn křesťanské věrouky* (Summa nauka krstjanskoga, 1583), kde za [c, č, ž] použil znaky **ç, ć, ž**. Stejným směrem se dal též **Rafael LEVAKOVIĆ**, který do latinky zavedl nové grafémy: pro vyjádření [ć, č, ž, l', ņ] použil znaky **ć, ç, ž, ł, ń**. Řešení **Levakoviće** i **Budiniće** převzal pak **J. Križanić**. Asi nejvýrazněji do reformy chorvatské latinky zasáhl výše zmíněný **Pavao RITTER VITEZOVIĆ**, který v souvislosti s jazykem zastával názory, jež bychom dnes označili za puristické (přejímek z cizích jazyků, především latinského, německého a maďarského, by mělo být co nejméně, chorvatština by sama měla umět vyprodukovat vlastní výrazy pro jednotlivé pojmy – Moguš, 2009, s. 101). V této souvislosti si uvědomoval omezení, která pro chorvatštinu spočívají v nejednotném a nesystematickém pravopisu. Pokusil se tedy vytvořit takový grafický systém, kde by každému fonému odpovídal jeden grafém. Vzorem mu bylo slovanské písmo, které znali „*staří Chorvaté, svatý Jeroným a jiní*“,⁷⁴ tedy hlaholice. **Vitezović** na základě studia hlaholice postupně ve svých dílech (*Odiljenje sigetsko, Kronika, Priručnik*) odstraňoval všechny přebytečné spřežky (digrafy i trigrafy), až nakonec v díle *Dvě století uplakané Kroacie* (Plorantis Croatiae saecula duo, 1703) upozornil na pevný monografematický systém liter s diakritickými znaménky, který pro chorvatštinu navrhl ve svém spisu *Illyrský pravopis* (Ortographia Illyricana), bohužel ztraceném:

[c] ve spojení s vokály (*ci, ce, ca, co, cu*) > **c**

[č] > **ç** nebo **c** (místo **cs, ts**)

[ć] > **ć** nebo **ć** (místo **ch, tj**)

[l'] > **ł, ł** nebo **ł** (místo **lj, ly, gl**)

[ņ] > **ń** nebo **ń** (místo **nj, ny, gn**)

[ž] > **ž** (místo **sh, x**)

⁷⁴ (...) „stari Hervati, s. Jeronim i ostali“ (cit. dle Moguš, 2009, s. 101).

P. Ritter Vitezović je považován za předchůdce pravopisného reformátora **Ljudevita Gaje**, kromě toho se svou činností snažil jazykově sjednotit severní kajkavský a jižní čakavsko-štokavský prostor.

§ 7.4.4. Počátky a rozvoj chorvatské lexikografie

Snaha po objasnění významu některých výrazů, u nichž autor předpokládá, že by čtenáři nemusely být zcela srozumitelné, má dlouhou tradici. Tak třeba **Marko Marulić** ve své *Juditě* uvádí u některých veršů poznámky: „Cilicij *harvacki se zove vričišće*. Drom ali drum *zove se put općeni*. Hiljada je *tisuća*. Poete se *zovu ki pišu verse*.“ (viz Moguš, 2009, s. 79). Slovníky pak představují publikace primárně zaměřené na poskytnutí významových ekvivalentů dvou nebo více jazyků. Pro dějiny chorvatského jazyka – na rozdíl například od dějin srbského či bulharského jazyka – je v období od 16. do konce 18. století charakteristická bohatá lexikografická činnost. Aby bylo možno se s ní důkladněji obeznámit, uvádíme ji zde ve zvláštním § 7.4.4. Nejstarší známý slovník, v němž je takto zpracován chorvatský jazyk („lingua schiavonesca“), a to v podobě senjské čakavštiny, je miniaturní *italsko-slovanský slovník* (Opera nuova che insegna a parlare la lingua schiavonesca, 1527 v Anconě), jehož autorem je pravděpodobně **Pietro Lupis VALENTIANO**, obchodník španělského původu.⁷⁵ První chorvatský samostatně tištěný slovník je však až z konce 16. století. Jeho autorem je **Faust VRANČIĆ** (též Fausto VERANZIO, 1551 – 1617), katolický biskup, diplomat, jazykovědec a polyhistor, a dílo nese název *Slovník pěti nejvznešenějších evropských jazyků latinského, italského, německého, dalmátského a maďarského* (Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae, 1595 v Benátkách). Přes tuto jazykovou šíři jeho pětijazyčný slovník není nijak objemný. Stal se však základem pro dílo českého benediktýna **Petra LODERECKERA**, který přidal ještě

⁷⁵ Tento slovníček objevil v knihovně v Mnichově český slavista **Jan Petr**, analýzu poprvé publikoval v čas. *Slavia* (42, 1973, s. 44–67). Jeho objev posunul dobu původu nejstaršího slovníku s chorvatským jazykem o plných 68 let. Je významným svědectvím o italsko-chorvatských kontaktech v době raného novověku.

další dva jazyky – češtinu a polštinu – a vytvořil tak *sedmijazyčný slovník* (Dictionarium septem diversarum linguarum, 1605, jubilejní vydání v Praze 2005). Na **Lodereckera** navázal německý polyhistor **Hieronymus MEGISER**, rozšířil svůj původní čtyřjazyčný slovník a jako *Thesaurus polyglotus* jej vydal ve Frankfurtu v roce 1606. Lexikum z Vrančícova slovníku označoval jako *dalmatice*, lexikum z kajkavského prostoru pak jako *croatice*. Z **Vrančíce** tak čerpali nejen **Loderecker** nebo **Megiser**, ale též řada dalších budoucích chorvatských lexikografů. K prvním lexikografickým příručkám z chorvatského prostoru je potřeba ještě přidat nedávno nalezený rukopis „*slovansko*“-*italského slovníku* (fakticky chorvatsko-italského) **Bartola KAŠIĆE** (Razlika skladanja slovinska, 1599).⁷⁶ Jazyk je ikavskočakavský, geminovaným (zdvojeným) konsonantem signalizuje Kašić krátkost předchozího vokálu (př. *zdilla, jatto, ubitti*), zatímco vokalickou kvantitu označuje příslušným zdvojením takového vokálu. Novum je pečlivé zaznamenávání přízvuků. V jezuitské rekatolizační činnosti na poli jazykovědy pokračoval a na Kašiće navazoval **Jakov MIKALJA** (též Jacobus MICAGLIA, 1601 – 1654), jenž v polovině 17. století vydal slovník s názvem *Poklad jazyka slovanského* (Blago jezika slovinskoga illi Slovník, lat. *Thesaurus linguae illyricae sive Dictionarium illyricum*, 1649). Slovníková hesla představují směs slov z vnitrozemských nářečí čakavských, ikavskoštokavských a ijekavskoštokavských, která jsou dále přeložena do italštiny a latiny. Na rozdíl od **Kašiće** se **Mikalja** snažil o to, aby se grafický systém chorvatštiny co nejvíce provázal s italským. Jeho řešení jsou patrná z těchto příkladů: *sgena* „žena“, *sgivot* „život“, *gniva* „njiva“, *scirok* „širok“ atd. Za pozornost stojí srovnání chorvatského a latinského pojmenování **Mikaljova** slovníku, která se současně nacházejí na titulní straně – za *jezik slovinski* stojí v překladu *lingua illyrica*. I tato skutečnost dobře ilustruje tehdejší příklon k vnímání západního a centrálního jihoslovanského prostoru jako ilyrský, což se vztahovalo i na jazyk. Ze stejné doby pochází také zajímavá *Příručka, jak psát správně latinkou slova jazyka slovanského, kterým si Dubrovčané a celá Dalmácie slouží jako svým rodným* (Nauk ja piisati dobro

⁷⁶ Jeho autorství však není zcela potvrzeno (Moguš, 2009, s. 84).

latinskiema slovima rieci yefika slovinskoga koyiemse Dubrovcani, i sva Dalmatia kakko vlasćtitiem fvoyiem yefikom flufcii, 1639 v Benátkách),⁷⁷ jejímž autorem je dominikán původem z Dubrovníku **Rajmund ĐAMANJIĆ**. Na rozdíl od **Mikalji** navrhuje pro chorvatský jazyk specifická grafická řešení, která ovšem nejsou striktně monografická, **Đamanjić** využívá i digrafů, důležitá je snaha po systematizaci a vnesení jistého řádu. Ne všechna řešení však byla dokonalá – protože spřežku **gl** vyhradil pro vyjádření fonému [lʲ], pro konsonantickou sekvenci [gl] musel zvolit jiné řešení, a to s apostrofem: **g'l** (např. *kragl* „kralj“ = král, ale *g'lava* „glava“ = hlava).

Đamanjićův návrh nabízí mj. takováto řešení:

[c] > **z** (*otaz* „otac“ = otec)

[z] > **ʃ** (*yefik* „jezik“ = jazyk)

[s] > **f** (*flovo* „slovo“ = písmeno)

[č] > **c** (*mac* „mač“ = meč)

[j] > **y** (*moy* „moj“ = můj)

[dz] > **ʒ** (*ʒora* „zora“ = svítání)

[č] > **ch** (*noch* „noć“ = noc)

[đ] > **gh** (*tugh* „tuđ“ = cizí)

[lʲ] > **gl** (*glubiti* „ljubiti“ = milovat)

[ň] > **gn** (*kogn* „konj“ = kůň)

[š] > **fc** (*mišc* „miš“ = myš)

[ž] > **ʃc** (*ʃnašcan* „snažan“ = silný)

S ohledem na další, ne příliš šťastná řešení především pro vokalický systém, přízvuky a kvantitu se Đamanjićovy návrhy staly poněkud obtížně pochopitelnými a stále méně přijatelnými, přesto se některé z nich udržely poměrně dlouho.

Na lexikografickou práci **Ivana BELOSTENCE** (viz výše *Gazophylacium*) navazuje **Juraj HABDELIĆ** (1609 – 1678), který se svou tvorbou už oddaluje hybridnímu ozaljskému stylu. Jeho směřování je rovněž patrné v obsahu *Slovníku* (Dictionar, ili

⁷⁷ Současnou chorvatskou pravopisnou normou *Nauk za pisati dobro latinskijema slovima riječi jezika slovinskoga kojim se Dubrovčani i sva Dalmacija kako vlastitijem svojijem jezikom služi*.

Réchi Szlovenfzke zvevexa ukup zebrane, u red pofztaulyene, i Diachkemi zlahkotene, 1670 ve Štýrském Hradci, nově 1989), který odráží tezi, že základem spisovného jazyka by měla být pouze jedna nářeční báze. Tou bází měla být kajkavština („*jezik slovenski*“). Habelić se snažil o nadregionální jazyk, který by pokryl tuto severní část dnešního Chorvatska, tj. prostor mezi jazykem „*horvatskim*“ (= čakavským) a „*kranjskim*“ (= slovinským). Ani on se však nedržel striktně kajkavského slovního fondu, ale přijímal do svých textů i do slovníku štokavské a čakavské tvary. Opět se tedy jedná o jazyk s vícenářeční bází. Do lexikografie zasáhl také již vícekrát zmiňovaný **Pavao RITTER VITEZOVIĆ**, a to *Slovníkem latinsko-ilyrským* (Lexicon latino-illyricum, ±1700), který ovšem zůstal jen v rukopise (navíc chorvatsko-latinská část se nenašla). Jeho význam pro dokládání trojnářečního charakteru nadregionálního jazykového útvaru je v každém případě mimořádný, viz ukázkou (cit. dle Moguš, 2009, s. 102 a Oczkova, 2010, s. 190):

Quid – ča, kaj, što

Quis – koji, gdo, ki, tko

Narrare – praviti, kazati, povedat

Nux – orih, orah, oreh.

Poměrně bohatá lexikografická činnost pokračuje u Chorvatů i v 18. století. Ne všechny tehdy připravené slovníky se však dočkaly svého vydání, takže stejně jako v předchozích obdobích (**Kašić, Belostenec, Vitezović**) některé nemohly působit na své současníky v momentu svého napsání. Kvalitativní skok k modernímu pojetí slovníkářské práce znamenal trojjazyčný *Italsko-latinsko-ilyrský slovník* (Dizionario italiano, latino, illirico, 1728 v Benátkách), jehož autorem byl italský jezuita **Ardelio DELLA BELLA** (1655 – 1737). Ten uvedl nejprve zdroje, z nichž čerpal slovníkový materiál, a téměř u každého hesla má rovněž potvrzení výskytu z literatury, nejvíce z dubrovnické, méně z čakavské dalmátské. Kajkavsko-štokavskou vazbu dokumentuje významný *Latinsko-ilyrsko-německo-maďarský slovník* (Lexicon latinum interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica locuples, 1742) – zpracovali jej jazykovědci **Franjo SUŠNIK** (1686 – 1739) a jezuita **Andrija**

JAMBREŠIĆ (1706 – 1758) – a o stoupajícím vlivu kajkavské oblasti ve druhé polovině 18. století svědčí též *Latinsko-ilyrsko-německý slovník* (Dictionarium latino-illyricum et germanicum) hraběte **Adama PATAČIĆE** (1717 – 1784) z poslední čtvrtiny 18. století. Nebyl však bohužel nikdy vydán, takže na rozvoj jazyka nemohl mít významnější vliv. K posledním slovníkům období před nástupem ilyrského hnutí jakožto druhé fáze etapy standardizace chorvatského jazyka patří *Slovník ilyrského, italského a německého jazyka* (Ricsoslovník ilirickoga, italianskoga i nimacskoga jezika, 1803). Autorem je Istrijec **Josip VOLTIĆ** (též Joso VOLTIGGI, 1750 – 1825), slovník je především ikavskoštokavský, nechybějí v něm ovšem tradičně i ojedinělé kajkavské nebo ijekavskoštokavské prvky. Nejrozsáhlejším projektem byl ale trojdílný (šestisvazkový) *Slovník latinsko-italsko-ilyrský* (Rječosložje, 1801–1810), jehož každý díl měl jiný výchozí jazyk, jak je patrné z názvu každého z dílů: 1. Lexicon latino-italico-illyricum (1801 v Budíně), 2. Rjecsoslòxje illirsko-italijansko-latinsko (1806 v Dubrovniku), 3. Vocabolario italiano-illirico-latino (1810 v Dubrovniku). Sestavoval ho prakticky půl století Dubrovčan **Joakim STULLI** (též Joakim STULIĆ, 1730 – 1817). Lexikální materiál čerpal především z děl dubrovnické literatury, ale přihlížel i ke spisovatelům z Dalmácie, Hercegoviny, Bosny, Slavonie a Istrie.

§ 7.5. VÝVOJ VE SLOVINSKÝCH ZEMÍCH

§ 7.5.1. Reformace

Přelomovým, a v podstatě odrazovým bodem pro utváření spisovné slovinštiny je reformační hnutí v 16. století, které díky myšlence bohoslužby v lidu srozumitelném národním jazyce umožnilo tisk slovinsky psaných náboženských knih. Protestantismus se slovinskými zeměmi začal šířit přibližně po roce 1520. Pro spisovný jazyk slovinštiní reformátoři vytyčili tři podstatné rysy: vyhýbat se přílišné spjatosti s konkrétním nářečím, vyhýbat se přejímkám z cizích jazyků a nedbat vokalických redukcí. Nejvýraznější osobností slovinské reformace byl teolog **Primož TRUBAR** (1508 – 1586), autor *Katechismu* (Katekizem, něm. orig. *Catechismus in der*

windischen Sprach, 1550) a *Slabikáře* (Abecedarium, 1550), překladatel *Nového zákona* (Ta celi Novi Testament, 1582). Báží pro jeho jazyk byla centrální slovinská nářečí, přesněji lublaňský dialekt s doleňskými nářečními prvky. Obě příručky byly vytištěny gotickým písmem. V roce 1555 je vydal podruhé, tentokrát už napsané vlastní přizpůsobenou latinkou. **P. Trubar** se ve svém přístupu k jazyku lišil od svých istrijských souvěrců **A. Dalmatina** a **S. Istranina** (viz výše), kteří usilovali o vícenářeční bázi svého jazyka. Vyčítal jim zejména užívání paleoslavismů, což bylo podle něj v rozporu s **Lutherovou** doktrínou, neboť to běžnému čtenáři ztěžovalo porozumění (Oczkova, 2010, s. 180). **Trubarovu** latinku později zdokonalili **Sebastijan Krelj** a **Adam Bohorič**, po němž se toto upravené písmo dále i nazývalo *bohoričica*. **Trubar** napsal ještě asi dalších dvacet děl, především nábožensky zaměřených, jeho největší zásluha z hlediska vývoje spisovného jazyka u Slovinců je však to, že dal impuls k podobné činnosti i dalším reformátorům. Teolog a jazykovědec **Sebastijan KRELJ** (1538 – 1567) stihl za svůj krátký život napsat mj. *dětskou bibli* (Otročja biblija, 1566), přičemž reformoval Trubarův pravopis, a přeložit Spangenbergovu *Postilu* (Postila slovenska, 1567), v níž v úvodu vysvětloval zásady své reformy pravopisu. Kreljovy pravopisné zásady později uplatnili **J. Dalmatin** i **A. Bohorič**. Nejvýznamnějším dílem slovinské reformace je překlad celé *Bible* (1584), který provedl protestantský teolog **Jurij DALMATIN** (±1547 – 1589) a jenž vyšel v německém Wittenbergu, kde se tehdy protestantské knihy tiskly. Schopnost překladu *Písma svatého* byla vždy známkou vyspělosti příslušného jazyka, což díky tomuto počínu začalo platit i pro slovinštinu. Téhož roku jako **Dalmatinova Bible** vyšla i latinsky psaná mluvnice **Adama BOHORIČE** (±1520 – 1598) s názvem *Prostý zimní čas* (Zimske urice proste, lat. orig. *Arcticae horulae succisioae de Latinocarniolana literatura ad latinae linguae analogicam accommodata*, 1584, slovinsky až 1987). Příručka poskytla komplexní popis slovinského jazyka, včetně nových pravopisných zásad (*bohoričica*), které se používaly až do poloviny 19. století. Přelom 16. a 17. století znamená zastavení procesu slibně nastartovaného za reformace. Slovinština se ale od té doby užívá při bohoslužbě a také ve vzdělávacím

systemu. Zároveň se posílilo vědomí etnické sounáležitosti alpských Slovanů (později Slovinců) a rozběhl se jejich kulturní vývoj.

§ 7.5.2. Protireformace, baroko a osvícenství

Následná rekatolizace přinesla sice řadu slovinských knih s náboženským obsahem (kázání a jiné církevní texty), avšak nepodporovala slovinsky psanou literární tvorbu. Protestantské knihy byly s výjimkou Dalmatinovy Bible zakázány, literatura a písemnictví vůbec ztratilo slovanský charakter, velká většina textů byla psána latinsky nebo německy. Ovlivněn **J. Dalmatinem** napsal lublaňský biskup a vůdčí osobnost protireformace **Tomaž HREN** (1560 – 1630) sbírku *Evangelia a listy* (Evangelia inu listuvi, 1612), z téže doby pochází tištěný *Italsko-„slovanský“ slovník* (Vocabulario Italiano e Schiavo, 1612), který vydal Ital **Gregorio Alasia da SOMMARIPA**, sbírku barokních kázání v běžně mluvené slovinštině přímořského typu *Svatá příručka* (Sveti priročnik, lat. *Sacrum promptuarium*, 5 knih, 1691–1707 nejprve v Benátkách, poté v Lublani) postupně vydával kazatel italsko-slovinského původu **Janez SVETOKRIŠKI** (vl. jm. Tobia LIONELLI, 1647 – 1714).⁷⁸ Až roku 1715 vydali katoličtí vzdělanci opět **Bohoričovu** gramatiku, čímž dali impuls k rehabilitaci reformační filologie. Slovinské země byly v období mezi reformací a tzv. národním obrozením politicky rozděleny, kulturní vývoj každého území se ubíral svým směrem, podle vlastních zákonitostí. To mělo za následek značné potíže při zavádění jakékoliv obecně slovinské, tj. nadnářeční jazykové normy. Literatura byla stavěna na nejrůznějších nářečích (přímořském, gorenském, korutanském, štýrském aj.), zvláštní literární jazyk se začal formovat v Zámurí (Prekmurje). Tyto divergentní tendence lze dobře ilustrovat na zámurském překladu *Nového zákona* a dvou regionálních gramatických příručkách druhé poloviny 18. století:

⁷⁸ Nejcennější slovinské dílo z období baroka je sice *Sláva vévodství Kraňského* (Slava vojvodine Kranjske, něm. *Die Ehre dess Hertzogthums Crain*, 1689) polyhistora **Janeze Vajkarda VALVASORA**, jelikož ovšem bylo napsáno německy, z hlediska vývoje slovinského jazyka nepředstavuje žádný posun, ani se jazykovými otázkami explicitně nezabývá.

- **Štefan KŮZMIČ** přeložil *Nový zákon* (Nouvi zakon ali testament, 1771) do zámurského typu slovinštiny, který byl centrálnímu typu (kraňskému) nejvzdálenější;
- **Ožbalt GUTSMAN** upevnil ve své *Vindské mluvnici* (Windische Sprachlehre, 1777) a *Německo-vindském slovníku* (Deutsch-windisches Wörterbuch, 1789) korutanský typ slovinštiny;
- **Jurij ZELENKO** zaznamenal ve své *Slovinské neboli Vindské gramatice* (Slovennska grammatika oder Wendische Sprachlehre, 1791) štýrský typ slovinštiny. Mluvnickou příručkou, jež zaznamenala jazyk centrálního slovinského prostoru, byla *Kraňská gramatika* (Kraynska grammatika, das ist: Die kraynerische Grammatik, oder Kunst die kraynerische Sprache regelrichtig zu reden, und zu schreiben, 1768, 1783), jejímž autorem byl augustinián **Marko POHLIN** (1735 – 1801) a která byla na rozdíl od latinské Bohoričovy napsaná německy. Lze ji též považovat za předzvěst budoucí a kontinuální národněobrozenské činnosti. Z hlediska jazykovědné produkce byl ještě důležitý Pohlinův *slovinsko-německo-latinský slovník* (Tu malu besedishe treh jesikov, das ist: Das kleine Wörterbuch in dreyen Sprachen, quod est: Parvum dictionarium trilingue, 1781).

Vedle Pohlinova okruhu se na pozvednutí slovinské literatury a kultury podílel také okruh vytvořený kolem barona **Žigy ZOISE**. Tvořili ho **Jurij Japelj**, **Valentin Vodnik**, **Blaž Kumerdej**, **Anton Tomaž Linhart** a **Jernej Kopitar**. **Jurij JAPELJ** (1744 – 1807) má zásluhu mj. na katolickém překladu *Písma svatého* (vycházel v období 1784–1802), františkán **Valentin VODNIK** (1758 – 1819) sepsal první slovinsky psanou *Mluvnici neboli Gramatiku pro základní školy* (Pismenost ali Gramatika za perve šole, 1811) a založil první slovinský časopis *Lublaňské noviny* (Lublanske novize, vycházely 1797–1800). Autorem první skutečně vědecky pojaté mluvnice je ovšem až **Jernej KOPITAR** (1780 – 1844), nejvýznamnější osobnost slovinské jazykovědy první poloviny 19. století a přední slavista své doby, současník a vědecký kolega **Josefa Dobrovského** a **Pavla Josefa Šafaříka**. Ve své *Mluvnici jazyka slovanského v Kraňsku, Korutanech a Štýrsku* (Grammatik der Slavischen Sprache

in Krain, Kärnten und Steyermark, 1808 v Lublani) mj. navrhoval jednoduchý grafický systém slovanské latinky, která by po doplnění chybějících liter vyhovovala záměru mít za každý foném jeden grafém. Názorů na podobu slovinského pravopisu bylo v první třetině 19. století více, tzv. pravopisná válka ale patří už do následujícího období, které se tradičně, byť ne zcela přesně nazývá národní obrození.

8. Literatura a internetové zdroje

- АНДРЕЙЧИН, Любомир – ПОПОВА, Венче (eds.): *Строители и ревнители на родния език*. София : Държавно издателство Наука и изкуство, 1982.
- BANAC, Ivo: *Hrvatsko jezično pitanje*. Zagreb : Mladost, 1991.
- BARIĆ, Eugenija, LONČARIĆ, Mijo et al.: *Hrvatska gramatika*. Zagreb : Školska knjiga, 1997.
- BLAŽEVIĆ KREZIĆ, Vera (rec.): Riječki glagoljaški krug. Darko Deković, Istraživanja o riječkome glagoljaškom krugu. Matica hrvatska: Zagreb, 2011., 523 str. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 44, 2012, s. 473–479,
<http://www.google.cz/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=0CDwOFjAB&url=http%3A%2F%2Fhrcak.srce.hr%2Ffile%2F142852&ei=ZUXTUqvOLY7v0gX5loHYBg&usq=AFOjCNF5W7toXIWwP7JffW1KP0s4ItdV4O&sig2=chTtXdO2u0khzKE1whBa3g&bvm=bv.53537100.d.d2k07.10.2013>.
- BOGOCZOVÁ, Irena: *Úvod do studia slovanských jazyků a gramatika staroslověnštiny (textová opora)*. Ostrava : Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 2012.
- BROZOVIĆ, Dalibor: *Povijest hrvatskoga književnog i standardnoga jezika*. Zagreb : Školska knjiga, 2008.
- DAMJANOVIĆ, Stjepan: *Staroslavenski jezik*. Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada, 2003, četvrto, popravljeno i dopunjeno izdanje.
- DAMJANOVIĆ, Stjepan: *Slovo iskona. Staroslavenska/starohrvatska čitanka*. Zagreb : Matica hrvatska, 2004, drugo, dopunjeno izdanje.
- ДИМИТРОВА, Стефана et al.: *Български език. Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Opole : Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 1997.
- DOROVSKÝ, Ivan et al.: *Slovník balkánských spisovatelů*. Praha : Libri, 2001.
- DOROVSKÝ, Ivan et al.: *Slovník spisovatelů. Bulharsko*. Praha : Odeon, 1978.
- *ЕНЦИКЛОПЕДИЯ на съвременния български книжовен език*. Съставители Русин Русинов, Станьо Георгиев. Велико Търново : ИПК „Свети Евтимий Патриарх Търновски“, 2000.
- GOMBOS, Mateja: *Mala slovnica slovenskega jezika. Priručnik za šolo in vsakdanjo rabo*. Ljubljana : DZS, 2011.
- HORÁLEK, Karel: *Úvod do studia slovanských jazyků*. Praha : Academia, 1962 (2. vyd.).
- ИВАНОВА, Найда: *История на сръбския и хърватския книжовен език*. София : Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2000.
- ИВАНОВА-МИРЧЕВА, Дора – ХАРАЛАМПИЕВ, Иван: *История на българския език*. Велико Търново : Фабер, 1999.

- ЈАНИЋ, Dževad – HALILOVIĆ, Senahid – PALIĆ, Ismail: *Gramatika bosanskoga jezika*. Zenica : Dom štampe, 2000.
- КОНЕСКИ, Блаже: *Историја на македонскиот јазик*. Скопје : Детска радост, 1996 (1. vyd. 1965).
- KVAŘIL, Miroslav et al.: *Slovník spisovatelů. Jugoslávie*. Praha : Odeon, 1980.
- ЛАШКОВА, Лили: *Србо-хрватска граматика (србски, хрватски, босненски)*. Софија : ЕМАС, 2001.
- LONČARIĆ, Mijo et al.: *Hrvatski jezik. Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Opole : Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 1998.
- МАЛЦИЈЕВА, Вјара – ТОПОЛИЊСКА, Зузана – ЂУКАНОВИЋ, Маја – ПИПЕР, Предраг: *Јужнословенски језици: граматичке структуре и функције*. Београд : Београдска књига, 2009.
- МИЛАНОВИЋ, Александар: *Кратка историја српског књижевног језика*. Београд : Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.
- МИНОВА-ЃУРКОВА, Лиљана et al.: *Македонски јазик. Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Opole : Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 1998.
- МОГУЏ, Milan: *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*. Treće, prošireno hrvatsko izdanje. Zagreb : Nakladni zavod Globus, 2009 (1. vyd. 1993).
- МРКАЉ, Сава: *Сало дебелога јера либо Азбукопротрес*. Приредио Александар Младеновић. Нови Сад : Матица српска, 2010 (orig. vyd. 1810).
- НИКЉЕВИЋ, Vojislav: *Jezik izdanja Crnojevića štamparije*. In *Pola milenijuma Crnojevića štamparije*. Zagreb : Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske, 1996, s. 189–209.
- ОСЗКОВА, Barbara: *Hrvati i njihov jezik. Iz povijesti kodificiranja književnojezične norme*. Prijevod s poljskoga jezika Neda Pintarić. Zagreb : Školska knjiga, 2010.
- PETR, Jan: *Základy slavistiky*. Praha : SPN, 1984.
- ПОПОВ, Константин: *Из историята на българския книжовен език*. Софија : Издателство на БАН, 1985.
- ПОПОВИЋ, Иван: *Историја српскохрватског језика*. Превела са немачког Марина Ђетковић Павловић. Београд – Крагујевац – Лазаревац : Требник – Лира – Елводпринт, 2007 [1960].
- PRICE, Glanville et al.: *Encyklopedie jazyků Evropy*. Praha : Volvox Globator, 2002.
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад et al.: *Српски језик. Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Opole : Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 1996.

- RAMOVŠ, Fran: *Kratka zgodovina slovenskega jezika. I.* Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1995.
- РУСИНОВ, Русин: *История на новобългарския книжовен език.* Велико Търново : Абагар, 1999.
- RYCHLÍK, Jan: *Dějiny Bulharska.* Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2000.
- СЕЛИЩЕВ, Афанасий Матвеевич: *Старославянский язык I.* Москва : Учпедгиз, 1951, http://promacedonia.org/pdf/seliscev_staroslavjanskij.pdf 23.09.2013.
- SESAR, Dubravka: *Putovima slavenskih književnih jezika. Pregled standardizacije češkoga i drugih slavenskih jezika.* Zagreb : Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1996.
- СПАСОВ, Лудмил: Периодизација на историјата на македонскиот писмен јазик и неговата стандардизација во дваесеттиот век. In *Philological Studies / Филолошки студии*, 2007, с. 229–235, <http://philologicalstudies.org/dokumenti/2007/vol1/22.pdf> 05.10.2013.
- СТОЈАНОВИЋ, Јелица: *Историја српског језика I (Фонетика).* Скрипта за студенте Студијског програма за српски језик и књижевност. Никшић : Црногорски универзитет – Филозофски факултет, 2005.
- СТОЈАНОВИЋ, Јелица: *Путевима српског језика и ћирилице.* Никшић : Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, Одјељење за српски језик и књижевност, 2011.
- ŠESTÁK, Miroslav – TEJCHMAN, Miroslav – HAVLÍKOVÁ, Lubomíra – HLADKÝ, Ladislav – PELIKÁN, Jan: *Dějiny jihoslovanských zemí.* Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1998.
- TEŽAK, Stjepko – BABIĆ, Stjepan: *Gramatika hrvatskoga jezika. Priručnik za osnovno jezično obrazovanje.* Zagreb : Školska knjiga, 1994 (a dalši vyd.).
- TOPORIŠIČ, Jože: *Enciklopedija slovenskega jezika.* Ljubljana : Cankarjeva založba, 1992.
- VEČERKA, Radoslav: *Jazyky v komparaci 2. Charakteristiky současných slovanských jazyků v historickém kontextu.* Praha : Euroslavica, 2009.
- VEČERKA, Radoslav: *Staroslověština v kontextu slovanských jazyků.* Olomouc, Praha : Univerzita Palackého v Olomouci, Euroslavica, 2006.
- VIDENOV, Michail: *Současná bulharština. Kapitoly z jejího vývoje.* Praha : Univerzita Karlova, 1978.
- VIDOVIČ-MUHA, Ada et al.: *Slovenski jezik. Najnowsze dzieje języków słowiańskich.* Opole : Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 1998.
- ZLATÝ VĚK bulharského písemnictví. *Výbor textů od X. do počátku XV. století.* Praha : Nakladatelství Vyšehrad, 1982.

- http://sr.wikipedia.org/wiki/Црна_Гора 28.09.2013.
- <http://www.assembly-kosova.org/common/docs/Ustav1%20Republike%20Kosovo%20Srpski%20.pdf> 28.09.2013.